

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

IRAK İŞGALİ SONRASINDA ABD'NİN ORTADOĞU
POLİTİKASINDA TÜRKİYE'NİN ROLÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Buket TUNÇ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Murat GÜL

Aralık 2016
KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Yrd. Doç. Dr. Murat GÜL danışmanlığında Buket TUNÇ tarafından hazırlanan "Irak İşgali Sonrasında ABD'nin Ortadoğu Politikasında Türkiye'nin Rolü" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı/Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

20/12/2016

Prof. Dr. Enver Bozkurt (Başkan)

Prof. Dr. Haluk Özdemir

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

(Ünvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

Kişisel Kabul Sayfası

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İRAK İŞGALİ SONRASINDA ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKASINDA TÜRKİYE’NİN ROLÜ” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

20.12.2016
Buket TUNÇ
İmza

ÖN SÖZ

Bu tezin planlanması, araştırılması ve yazılması aşamasında, çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Murat GÜL'e katkı ve emekleri için teşekkür ve saygılarımı sunarım. Bu vesileyle yüksek lisans eğitimim süresince büyük emek sarf eden tüm hocalarıma ve tezimi hazırlamamda bana her zaman destek veren aileme emeklerinden dolayı teşekkürlerimi borç bilirim.

Buket TUNÇ

20.12.2016

ÖZ

Tunç, Buket, “Irak İşgali Sonrasında ABD’nin Ortadoğu Politikasında Türkiye’nin Rolü” Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2016.

ABD özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası sistemde aktif bir dış politika izlemiştir. Bu bağlamda Soğuk Savaş yıllarından günümüze kadar Ortadoğu, çeşitli sebeplerden dolayı ABD’nin dış politikada öncelik verdiği bölgelerin başında gelmektedir. ABD’nin 11 Eylül saldırılarından sonra ilan ettiği “Yeni Güvenlik Konsepti/Doktrini” çerçevesinde uluslararası terörle mücadele ve halkları özgürleştirmek amacıyla Irak’a müdahale kararını alması hem Ortadoğu’da dengelerin yeniden dizayn edileceğini hem de Türkiye – ABD ilişkilerinde yeni bir döneme girildiğini ifade etmekteydi.

Türkiye – ABD ilişkileri ise İkinci Dünya Savaşı sonrası kurumsal düzeyde tesis edilmiştir. ABD’nin müttefiki olan Türkiye, Ortadoğu’da ABD tarafından dikkate alınan bir parametredir. Ancak Irak müdahalesi ile güvensizlik oluşan ilişkilerde zaman zaman krizler söz konusu olmuştur. Ancak her ne kadar iki ülke arasında kriz ve zaman zaman çıkar çatışması yaşansa da her iki ülke de reel politik çerçevede bölgesel ve uluslararası konjonktüre bağlı olarak birbirine önem atfetmiştir. Bu bağlamda Irak müdahalesi sonrası Türkiye, ABD için Ortadoğu’da nispeten önemini kaybetse de her zaman dikkate alınan bir aktördür.

Anahtar Kelimeler: ABD, Irak, Türkiye, BOP, Arap Baharı, Dış politika

ABSTRACT

Tunç, Buket, “Irak İşgali Sonrasında ABD’nin Ortadoğu Politikasında Türkiye’nin Rolü” Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2016.

USA has followed active foreign policy particularly post World War II in international politics. In this context, Middle East has been prior to the other regions which USA has given interest in its foreign policy for some reasons from Cold War to present. Its was stated that decision of USA to intervene Iraq in order to fight against terrorism and set free people of Iraq in the context of “New Security Doctrine/Bush Doctrine” which was declared after 9/11 terrorist attack was to design balance in Middle East and to start a new era Turkey-USA relationship.

The relationship between Turkey-USA was established institutional level following the World War II. The US ally country Turkey is a considerable parameter in Middle East. On the other hand certain crises has occured between the countires following the intervention in Iraq. Though crisis or mutual beneficial periods are experienced in between two countries, the two countries give importance to each other in connection with international and national conjuncture within the scope of real political frame. In this content, Turkey, after Iraq operation, has been an important actor though it particularly lost its importance for United States in Middle East.

Keywords: USA, Iraq, Turkey, GMEP, Arab Spring, Foreign Policy

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BİO	: Barış İçin Ortaklık Projesi/ Partnership for Peace
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
CENTO	: Central Treaty Organization/Merkezi Antlaşma Teşkilatı
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GOKAP	: Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
RDJTF	: Rapid Deployment Joint Task Force
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UAEA	: Uluslararası Atom Enerji Ajansı
UGK	: Ulusal Geçiş Konseyi
yy	: Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ	i
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	iv
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'YA GENEL BAKIŞ

1.1. Kavram Olarak Ortadoğu	7
1.2. Ortadoğu'nun Tarihi	10
1.3. Uluslararası Politikada Ortadoğu: Jeopolitik Ve Jeostratejik Önem	19
1.4. Ortadoğu'nun Siyasal ve Toplumsal Yapısı	23

İKİNCİ BÖLÜM

ABD'NİN ORTADOĞU POLİTİKALARI

2.1. Ortadoğu'nun ABD Açısından Önemi	28
2.2. Bağımsızlıktan Soğuk Savaş'a Kadar ABD'nin Ortadoğu'ya Yönelik Politikası: Politik İzolasyonalizm	31
2.3. Soğuk Savaş Dönemi Boyunca ABD'nin Ortadoğu Politikası	34
2.4. 1990 – 2001 Arası Dönemde ABD'nin Ortadoğu Politikaları	39
2.5. 11 Eylül Saldırıları ve ABD'nin Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti	41
2.6. Obama Dönemi ABD Politikası	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IRAK İŞGALİ SONRASI ABD'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI VE TÜRKİYE

3.1. Irak'ın İşgali	47
3.2. Irak İşgalinin ABD – Türkiye İlişkilerine Yansımaları	54
3.3. Tezkere Krizi	55
3.4. Süleymaniye Krizi	60
3.5. PKK Krizi	63
3.6. Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ve Türkiye	64
3.7. ABD'nin İran Politikası ve Türkiye	70

3.8. Arap Baharı Sürecinde ABD ve Türkiye	75
3.9. Ortadoğu Barışının Kilit Ülkelerinden Suriye Bağlamında ABD Dış Politikası ve Türkiye	83
3.10. ABD'nin Ortadoğu Politikasında İsrail ve Türkiye İle İlişkilere Etkisi	86
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	101

GİRİŞ

Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının bağlantı noktası olan Ortadoğu birçok özelliğinden dolayı uluslararası politikada önem arz eden alt coğrafi sistemlerin başında gelmektedir. Kimi tanımlara göre Körfez bölgesi, Arap Yarımadası ve Anadolu'nun bir kısmından oluşan kimi tanımlara göre ise Kuzey Afrika'dan Afganistan'a kadar olan coğrafyayı kapsayan alan olan Ortadoğu'yu önemli kılan unsurların başında sahip olduğu enerji kaynakları gelmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarına daha az ihtiyaç duymaktayken dünyanın bu kaynaklara sahip en zengin bölgesidir. Ancak başta Avrupa olmak üzere gelişmiş sanayi ülkeleri için elzem olan bu kaynaklar bakımından söz konusu sanayi ülkeleri oldukça fakirdir. Enerjiye olan ihtiyaçla beraber uluslararası sistemde başat aktör olmak veya etkin bir aktör olmak için; enerji kaynaklarına ve enerji nakil hatlarına sahip olmak ya da bunları kontrol etmek gerekmektedir. Enerji – politika ilişkisi bağlamında bu derece önem arz eden Ortadoğu'yu önemli kılan bir diğer faktör ise eski dünya anakarasının bir diğer ifadeyle üç eski kıtanın kesişim bölgesi olmasıdır. Bu özelliğinden dolayı merkezi önem arz etmektedir. Çünkü üç eski kıtayı birbirine bağlaması askeri, politik ve ekonomik boyutta Ortadoğu'nun önemini artırmaktadır. Bu bağlamda Ortadoğu, ticaret yollarının, enerji nakil hatlarının kesişim noktası olduğu gibi eski anakara için askeri anlamda lojistik öneme sahiptir. Ayrıca Ortadoğu, sahip olduğu boğazlar ve kanallardan dolayı da jeostratejik önemi olan bir coğrafyadır. Bölgenin bir diğer önemi ise moral unsur bakımından karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Ortadoğu, Müslümanlık, Hristiyanlık ve Musevilik için önem arz eden ve bu üç büyük uhrevi din tarafından kutsal kabul edilen mekânlara ev sahipliği yapmaktadır. Her üç dinin de Ortadoğu kökenli olması Ortadoğu'yu önemli kılarken, Müslümanlar ve Yahudiler için önem arz eden Kudüs Ortadoğu'da yer almaktadır. Ayrıca Müslümanların Hac ibadetlerini yerine getirdikleri ve Kâbeleri olarak kabul ettikleri kutsal mekân Arap Yarımadası'nda Mekke şehrinde yer almaktadır. Ayrıca Müslümanların peygamberi Hz. Muhammed'in kabri de yine Ortadoğu'dadır. Ortadoğu, Hristiyanlar için de kutsal mekânlara ev sahipliği yapmaktadır.

Coğrafyanın ülkelerin kaderini belirleyen veya etkileyen parametre olduğunu ileri süren jeopolitik okulun önde gelen isimleri Mackinder, Mahan ve Spykman'a bakıldığında uluslararası sistemde başat veya etkin güç olabilmek için Ortadoğu'ya hakim olmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadırlar. Bu bağlamda jeopolitik okula mensup akademisyenler coğrafya ile dış politika arasındaki ilişkinin belirleyici olduğunu ileri sürmektedirler. Coğrafya, devletlerin uluslararası politikadaki rolü ve konumunu belirleyen yegane unsur olarak ifade edilmektedir. Mackinder'in "dünya adası" olarak Spykman'ın ise "rimland" olarak tanımladığı bölgeler ise hem her iki yazarın hem de diğer uzmanların ortak kanaati olarak Ortadoğu'dur. Mackinder'in "Kara Hâkimiyet Teorisi" olarak ifade edilen yaklaşımına göre dünya coğrafyası "merkez bölge/mihver bölge/heartland", "iç hilal/inner crescent" ve "dış hilal/outer crescent" olarak üç bölgeye ayrılmaktadır. Bu yaklaşıma göre merkez bölgeye hâkim olan güç dünya adasına ve sonrasında da Dünya'ya hâkim olur. Mackinder; Asya ve Avrupa'yı, Avrasya olarak nitelemiştir. Merkez bölgeyi bu şekilde tanımlayarak buraya hâkim olmak için iç ve dış kenarlara hâkim olmayı gerekli görmüştür. Bu yaklaşıma göre iç kenar; merkez bölgesinin çevresinde, Almanya, Avusturya, Balkanlar, Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan ve Çin'i kapsayan kuşak iken dış kenar; İngiltere, kuzeybatı Afrika, Avustralya, A.B.D. ve Kanada'dan oluşan kuşaktır. Bu yaklaşımda dünya adasının merkezi bölgesi ise Ortadoğu coğrafyasıdır. Spykman söz konusu yaklaşımında Mackinder ile aynı bölgeyi kullanmış fakat Mackinder'in kurduğu ilişkinin tersini kurarak kenar kuşak olarak ifade ettiği Türkiye, Irak, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin ve Kore hattına egemen olanın merkez bölgeye buradan da Dünya Adası'na hâkim olacağını ileri sürmüştür.* Jeopolitik teorilere bakıldığında uluslararası politikada etkin güç olabilmek için coğrafi unsurların gerekliliğinin altının çizildiği görülmektedir. Bu bağlamda yapılan tanımlamalar üzerinden hareket edildiğinde Ortadoğu, jeopolitik teoriler bağlamında dünya piyasasında etkin güç olabilmek için hâkimiyet veya kontrol altına alınması gereken önemli bir bölgedir.

* Kara hakimiyet teorisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, New York, Henry Holt and Company, 1962.

Dünya silah ticareti bakımından da Ortadoğu önemli bir pazar olarak değerlendirilmektedir. Dünyanın en büyük silah imalatçıları ve satıcıları olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya Federasyonu ve Çin gibi ülkelerin en büyük silah alıcısı konumunda olan ülkeler Ortadoğu coğrafyasında yer almaktadır.** Ayrıca bölgede özellikle de Arap Yarımadasında doğal kaynaklardan kaynaklı zenginlikten dolayı imar ve teknoloji gibi sektörler de büyük ülkeler için bir önemli pazar sahası olarak ele alınmaktadır.

Ekonomik, coğrafi, stratejik, politik ve dini yönden önem arz eden Ortadoğu coğrafyası tarihin her döneminde büyük güçlerin ilgisine mazhar olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından tesis edilen yeni uluslararası sistemin önemli aktörlerinden birisi olan ABD bu dönemden itibaren Ortadoğu ile doğrudan veya dolaylı ekonomik ve siyasi ilişkiler tesis etmeye çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tesis edilen uluslararası sistemde savaş sonunda imzalanan anlaşmalardan dolayı barış dönemi çok uzun sürmemiş ve siyasi tarihin tanıklık ettiği en büyük savaş olan İkinci Dünya Savaşı meydana gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı neticesinde Avrupa'nın uluslararası politikadaki üstünlüğü sona ererken ABD ve Sovyetler Birliği'nin uluslararası politikanın öznesi haline geldiği görülmüştür. Bu dönemde uluslararası sistem bu iki büyük güç arasında paylaşılmış ve dizayn edilmiştir. Bir tarafta insan hakları, özgürlükler, liberalizm ve kapitalizm üzerinden şekillenen Batı Bloku diğer tarafta ise demir perde ülkeleri olarak ifade edilen ve komünizm üzerinden şekillenen Doğu Bloku şeklinde iki kutuplu bir uluslararası sistem oluşmuştur. Batı Bloku'nun lideri olan ABD ile Doğu Bloku'nun lideri olan Sovyetler Birliği arasında uluslararası politikanın başat aktörü olma mücadelesi ve rekabetinin hâkim olduğu ve literatürde Soğuk Savaş olarak kavramsallaştırılan dönemde mücadele alanlarından birisi de Ortadoğu olmuştur. ABD için Ortadoğu, doğal kaynakları, İsrail'in bölgedeki varlığı, jeostratejik konumu ve silah pazarı açısından küresel hâkimiyet noktasında önem arz etmektedir. Ayrıca Ortadoğu, ABD tarafından öteki olarak tanımlanan Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının da önemli bir miğferi olarak ele alınmıştır. Sovyetler Birliği ise Ortadoğu'yu sahip olduğu özelliklerle beraber sıcak denizlere inme politikasının önemli bir unsuru veya

** Bkz.; "Arms transfers and military spending", *SIPRI*, <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-transfers-and-military-spending>, e.t. 27.02.2015.

coğrafi güzergâhı olarak ele almıştır. Ayrıca her iki blokta da yer almayan az gelişmiş Ortadoğu ülkeleri ile ilişki tesis etmek hem Sovyetler Birliği hem de ABD açısından dış politikanın en önemli konu başlıkları arasında yer almıştır. Bu bağlamda ilk hedef Ortadoğu ülkelerini kendi bloğuna dâhil etmektir. Bu olmayacaksa en azından yakın ilişki kurmak her iki kutup liderinin de dış politika öncelikleri arasında yer almıştır. Özetle söz konusu dönemde Ortadoğu, gerek ABD gerekse Sovyetler Birliği açısından küresel hegemonya için önem arz eden bir coğrafya olmuştur.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise Soğuk Savaş dönemi son günlerini yaşamaktaydı. İki kutup arasındaki rekabet Batı'nın ve dolayısıyla ABD'nin üstünlüğü ile sona ermiş, iki kutuplu yapının en önemli simgelerinden olan Berlin Duvarı yıkılmış, Varşova Paktı dağılmış ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) sona ermiştir. Böylece uluslararası sistem yeni bir döneme girmiş ve bu dönem tek kutuplu bir sistem görünümü arz etmiştir. ABD söz konusu dönemde küresel hegemonyası ve kendisine biçilen rol gereği dünyanın her bölgesinde etkin ve aktif dış politika izlemeye çalışmıştır. ABD'nin Ortadoğu ile ilişkileri bu dönemde daha sıkı bir hal almıştır. İsrail-Filistin çatışması, Ortadoğu'daki etnik çatışmalar ve savaşlar ile ABD'nin müttefiki olan Arap ülkeleri ile ilişkiler ABD dış politika ajandasında önemli gündem başlıkları olarak yer almıştır.

11 Eylül 2001 tarihi ise mikro düzeyde ABD makro düzeyde ise bütün uluslararası sistem için önemli bir kırılma noktası olmuştur. Söz konusu tarihte yaşanan terör saldırılarının ardından güvenlik paradigmaları dönüşüm geçirmiş, uluslararası sistem önemli olaylara tanıklık etmiştir. Bu saldırılarla beraber Soğuk Savaş sonrası yok olan Batı'nın ötekisi dini terör veya küresel terör olmuştur. Küresel terörizm, ABD ve Batı kamuoyunun bir kısmında İslam ile terör arasında yanlış bir ilinti kurulmasını ve radikal İslami terör gibi bir kavramsallaştırmayı beraberinde getirmiştir. ABD'nin saldırılardan sorumlu tuttuğu terör örgütü ile yakından bağı olduğunu ve gerek ABD'nin ulusal çıkarlarını gerekse uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini ileri sürdüğü ülkelerin tamamına yakını Ortadoğu ülkeleridir. ABD, bu dönemde askeri araçları ve sert güç unsurlarını daha etkin kullanarak dış politika tercihlerini gerçekleştirmiştir.

ABD için hem önem arz eden ve çıkarları olan hem de çıkarlarına potansiyel tehdit olarak algılanan Ortadoğu'ya yönelik politikasında Türkiye ise önemli bir aktördür. Türkiye ilk olarak bölgede Arap olmayan ülkelerden birisidir. Batı ile ilişkileri en ileri ve kurumsal noktada olan ülkedir. ABD ile müttefiklik ilişkisine sahiptir. Ayrıca Türkiye; tarihsel, kültürel ve siyasal nedenlerden dolayı da Ortadoğu'da etkin bir aktördür. Çünkü Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerinden bölge ile ilişkilerine ivme kazandırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda ABD gerek kurumsal düzeyde gerekse ikili ilişkilerinde Ortadoğu politikalarında Türkiye'yi önemli bir parametre olarak ele almaktadır.

“Küresel güç ABD'nin Ortadoğu politikasında Türkiye'nin rolü belirlenirken sadece kurumsal ve ikili müttefiklik ilişkilerine sadakat mi söz konusu ya da reel politik çerçevesinde çıkarların ön planda olduğu ve sürece göre gelişen ve değişen ilişkiler mi geçerli?” sorusuna cevap aranmaya çalışılan bu çalışma ayrıca ABD'nin Ortadoğu politikasında Türkiye'nin rolü ve önemini de tartışmaya açmaktadır. Dahası çalışmanın konusu dinamik olduğundan bir zaman kısıtı belirlemek mecburidir. Bu bağlamda henüz akademik olarak çalışılması mümkün olmayan güncel gelişmeler çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Dolayısıyla çalışma 11 Eylül 2001 tarihli terör saldırıları sonrası ABD liderliğindeki koalisyonun Irak'a askeri müdahalesi ile çalışmanın yazıldığı 2016 yılının ilk ayına kadar olan zaman dilimini baz alarak ABD'nin Ortadoğu politikasını analiz etmeye ve buradan hareketle Türkiye'nin rolünü irdelemeye çalışarak yukarıdaki soruya cevap aranacaktır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın “Ortadoğu'ya Genel Bakış” başlıklı ilk bölümünde Ortadoğu'nun kavramsal incelemesi yapılacaktır. Bu bağlamda etimolojik ve siyasal anlamda Ortadoğu'nun ne ifade ettiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca bu bölümde insanlığın başlangıç mekanı olarak ele alınan Ortadoğu'nun tarihi genel hatlarıyla ele alınarak çalışmaya tarihsel derinlik kazandırılmaya çalışılacaktır. Bu bölümde üzerinde durulacak başka bir nokta ise Ortadoğu'nun jeopolitik ve jeostratejik önemi ve pozisyonu üzerinden uluslararası politikadaki konumudur.

“ABD’nin Ortadoğu Politikası” başlıklı ikinci bölümde ilk olarak Ortadoğu’nun ABD açısından ne anlama geldiği ve nasıl bir önem arz ettiği tarihsel bir derinlikle analiz edilecektir. Bölümün ikinci başlığında ABD’nin bağımsızlıktan Soğuk Savaş dönemine kadar olan süreçte Ortadoğu ile ilişkileri ele alınacaktır. Burada dönem belirlenmesi yapılırken söz konusu tarihsel aralıkta ABD’nin izolasyonist bir dış politika izlediğinden hareket edilmektedir. ABD’nin uluslararası politikada etkin ve aktif bir aktör olmaya başladığı Soğuk Savaş dönemi boyunca Ortadoğu’ya yönelik politikası ve Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinin anlatıldığı üçüncü başlıktan sonra, 1990-2001 arası dönem analiz edilecek ve son olarak 11 Eylül 2001 tarihinden günümüze kadar olan süreçte ABD’nin Ortadoğu politikası, başkanların doktrinleri ve pratikler üzerinden ele alınacaktır.

Çalışmanın son bölümü ise “Irak İşgali Sonrası ABD - Türkiye İlişkilerinde Ortadoğu” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ilk olarak Irak işgalinin nedenleri, Irak işgaline giden süreç ve ABD’nin öncülüğündeki askeri müdahale ele alınacaktır. Bir sonraki başlıkta Irak işgalinin ABD – Türkiye ilişkilerine etkisi analiz edilecektir. Bu bağlamda “Tezkere Krizi”, “Süleymaniye Krizi” ve “PKK Krizi” ele alınacaktır. Son bölümün üçüncü başlığı “Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ve Türkiye”dir. Bu kısımda ABD’nin Büyük Ortadoğu Projesi analiz edilerek Türkiye’nin bu projedeki rolü ve pozisyonu tartışılacaktır. Ortadoğu’da gerek ABD gerek Türkiye açısından önem arz eden ülkelerin başında gelen İran ile ABD ilişkileri ve bu bağlamda Türkiye’nin ele alındığı dördüncü kısımdan sonra son olarak 2010 yılında başlayan ve günümüzde kimi uzmanlara göre hala devam eden kimilerine göre ise tamamlanan Arap Baharı adıyla anılan süreç incelenecektir. Tunus’ta başlayan ve domino etkisi göstererek Ortadoğu’nun diğer ülkelerine de yayılan halk hareketleri hem bölge hem de küresel sistem için önem arz etmektedir. Dünya gündeminin merkezinde olan bu süreç ABD’nin küresel konumundan Türkiye’nin ise bölgesel aktör olmasından dolayı kayıtsız kalamayacakları bir süreçtir. Bu bağlamda ABD’nin Arap Baharı sürecinde bölgeye yönelik politikası ve Türkiye’ye yansımaları ele alınarak çalışma tamamlanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'YA GENEL BAKIŞ

1.1. Kavram Olarak Ortadoğu

Batı merkezli ve sübjektif bir kavramsallaştırmanın ürünü olan Ortadoğu¹ kavramını, ilk defa Amerikalı deniz tarihçisi ve strateji uzmanı Alfred Thayer Mahan ortaya atmıştır. Mahan, 1902 yılında kaleme aldığı “The Persian Gulf and International Relations” isimli yazısında Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi Ortadoğu olarak tanımlamıştır.²

İngiltere başta olmak üzere Batı dünyası 16. Yy'dan itibaren Hindistan ve Çin topraklarını “Uzak Doğu” olarak isimlendirirken önce Fransızlar sonrasında ise diğer Batılı Devletler Osmanlı topraklarını “Yakın Doğu” olarak ifade ediyorlardı.³ Yakın Doğu kavramını yetersiz ve oldukça geniş bulan İngilizler Osmanlı İmparatorluğu ile Hindistan arasında kalan toprakları “Ortadoğu” olarak adlandırmaya başladılar.⁴

Kavramı ilk defa kullanan Mahan'ın ardından İngiliz gazetesi olan The Times'in dış politika editörü Valentine Chirol, Tahran muhabiri imzasıyla “The Middle Eastern Question” isimli makale serisini 14 Ekim 1902 tarihinde yayınlamaya başlamıştır. Basra Körfezi'nin stratejik öneminin anlatıldığı makalede Mahan'ın Ortadoğu tanımından daha geniş bir tanım yapılarak Hindistan yolu üzerindeki İran, Basra

¹ Davut Dursun, “Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi”, *Stradigma*, Kasım 2003, Sayı:10, s.1.

² Roderic H. Davison, “Where Is The Middle East?”, *Foreign Affairs*, New York, 1959-1960, Sayı:38, s. 667.

³ Sedat Laçiner, “Ortadoğu diye bir Yer Var mı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Ankara, 2007, Cilt: 3, Sayı:10, s.153-155.

⁴ Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu: Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar*, İstanbul, Öz Eğitim Yayınları, 1996, s.1.; Ömer Turan, *Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul, Step Ajans, 2002, s.15.

Körfezi, Irak, Arabistan'ın doğu kıyıları, Afganistan ve Tibet topraklarının tümü Ortadoğu olarak nitelendirilmiştir.⁵

İsim babası İngilizler tarafından Ortadoğu olarak kavramsallaştırılan bölge⁶ gerek farklı akademisyenler gerekse devletler tarafından farklı şekilde sınırları çizilen bir kavramdır. Örnek vermek gerekirse; Ahmet Davutoğlu Ortadoğu'yu; Hindistan'ın batısından başlayarak Kuzey Afrika'da Mısır'ı da içine alan bir hattaki bölgeleri kapsayan alanlar için güncel alanda kullanılan bir kavram şeklinde tanımlarken⁷ Gamze Güngörmüş Kona'ya göre ise Ortadoğu terimini İngiltere geliştirmiş ve bu kavramın içine Arap devletleriyle birlikte İsrail, Kıbrıs, Türkiye ve İran da eklenmiştir. Ancak, Amerikalılar tarafından geliştirilen 'Yakın Doğu' terimi yalnızca İsrail ve İsrail'e komşu Arap devletlerini ifade etmektedir.⁸

Coğrafi bir adlandırma olan Ortadoğu üzerine çalışmalar yapan Tayyar Arı'nın tanımına bakıldığında Ortadoğu, en geniş anlamda Fas, Tunus, Cezayir, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısırdan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı kapsayan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni kapsayan ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir. Yine Arı'nın belirttiğine göre; daha dar anlamda fakat yaygın kullanımı itibariyle ise batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda Umman Körfezi'ni, güneyde ise Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bölge Ortadoğu olarak kavramsallaştırılmaktadır.⁹

⁵ Davison, *a.g.m.*, s.668.

⁶ جامعة الشرق الاوسط ، "لدور لتوكي لحيثي في خريطة الشرق الاوسط للفرص والتحديات"، الرحاحلة احمد سليمان سالم ، العلوم السياسية، معهد العلوم الاجتماعية لعام ، رسالة ماجستير ، Ürdün, 2014. Ahmad Suleyman Salem Alrehahle, "Türkiye'nin Ortadoğu'daki yeni rolü (fırsatlar ve zorluklar)", Orta Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün, 2014, s. 29.

⁷ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul, Küre Yayıncılık, 2004, s.119.

⁸ Gamze Güngörmüş Kona, "Yeni Ortadoğu ve Düşündürdükleri", *Görüş Dergisi*, 2003, No:54, Sayı:55, s.16.

⁹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 4. Baskı, Bursa, MKM Yayıncılık, 2008, s. 25.

Akademisyenler tarafından gerek coğrafi gerekse sosyo-politik perspektifte üzerinde bir konsensüs sağlanmamış olan Ortadoğu Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere’de resmi bir karşılık bulmuştur. Savaş sonrası İngiltere’de Sömürgeler Bakanlığı’na bağlı olarak “Middle Eastern Department” adıyla bir birim kurulmuştur. Buna göre Ortadoğu Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez Bölgesi, İran ve Irak’ı kaplayan coğrafi alan olarak ele alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı sürecinde ise İngiltere tarafından Middle East Air Command teşkilatı oluşturulmuş ve ilk olarak İngiltere’nin sömürgeleri olan Aden ve Malta ardından ise İran ve Eritre de bu komutanlığın yetkisine verilmiştir.¹⁰

Kavram karmaşası bu kadarla da sınırlı değildir. Bu bağlamda Avrupa Birliği de farklı bir bölgeye işaret etmiştir. AB ise Ortadoğu’yu Akdeniz ile ele almaktadır. Ayrıca Merkezi Londra’da bulunan Europa Publications Limited’in yayınladığı yıllıklardan birinin adı The Middle East and North Africa’dır. Bu yılda Atlas Okyanusu’ndan Pakistan’a kadar uzanan coğrafi bölgedeki ülkelere yer verilmektedir. Bunun yanında bazı yayınlarda ve kuruluşlarda “Near and Middle East” şeklinde bir kullanıma rastlamak mümkündür. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki National Geographic Society bölge ülkelerini kapsayan haritaya “Yakın Doğu Ülkeleri” adını vermektedir.¹¹

Arap Ligi ise Ortadoğu’yu; 22 Arap ülkesinin toprakları ile birlikte İran ve İsrail’in bulunduğu alan olarak tanımlamaktadır. Türkiye’yi ise NATO üyesi olduğu için Ortadoğu’ya dâhil etmemektedir.¹²

Sonuç olarak sosyal bilimlerdeki diğer kavramlarda olduğu gibi coğrafi bir kavramlaştırma olan Ortadoğu konusunda da literatürde bir konsensüs sağlandığı görünmemektedir. Bu karmaşıklığın başında kavramın bölgenin kendisinden ziyade

¹⁰ Davison, *a.g.m.*, s. 669-672.

¹¹ Mustafa Aydın, “Avrupa Birliği’nin Ortadoğu Politikası”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010, s. 7-8.

¹² جامعة الشرق الاوسط ، “لدور التركي لجيوفي منطقة الشرق الاوسط الفرص والتحديات ()”، الرحاطة احمد سليمان سالم لعام 2014، رسالة ماجستير ، العلوم السياسية، معهد العلوم الاجتماعية لعام Ürdün, 2014, s. 36. Ahmad Suleyman Salem Alrehahle, “Türkiye'nin Ortadoğu'daki yeni rolü (fırsatlar ve zorluklar)”, Orta Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün, 2014, s. 36.

dış unsurlarca bir tanıma tabi tutulmasından dolayı herkesin baktığı yere göre Ortadoğu farklılık göstermektedir. Ancak bütün tanımların kesiştiği noktalar ele alınırsa Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Anadolu ile komşu veya kesişen Arap dünyasının yoğun şekilde yaşadığı Arap yarımadası, İran ve Körfez Bölgesi'ni kaplayan alan olarak ifade edilebilir.

1.2. Ortadoğu'nun Tarihi

Ortadoğu olarak belirtilen coğrafi alan tarihin ilk dönemlerinden itibaren insan topluluklarının yaşadığı bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek coğrafi konumu gerekse topografik özelliklerinden dolayı tarihin en erken dönemlerinden itibaren yerleşim merkezi olmuştur. Ayrıca dünya anakarasının geçiş güzergâhları üzerinde olması ve ticaret yollarıyla kesişmesi de Ortadoğu tarihini çok sayıda olay ve olgunun yaşandığı bir unsura çevirmektedir.

İnsanlık tarihini üç ana bölüme ayıran Oral Sander'e göre insanlık tarihinin başlangıç noktası tarıma dayalı uygarlıkların inşa edilmesidir. Söz konusu dönem ise M.Ö. 5000'lere kadar uzanmaktadır. Bu dönem Ortadoğu'nun insanlık tarihinde ön plana çıktığı dönemdir. M.Ö. 7000'li yıllarda bazı insan toplulukları veya grupları tarımsal faaliyetlere başlamış ve aynı dönemde bazı hayvanları ehlileştirmişlerdir. Böylece bazı bitki ve hayvan türlerinin denetlenip, geliştirme ve genişleme süreci olarak ifade edilebilecek tarım devrimi gerçekleşip Ortadoğu'da (özellikle Mezopotamya bölgesinde) uygarlığın filizlenmesine sebep teşkil etmiştir. Fırat ve Dicle gibi geniş akarsu ve vadilere ev sahipliği yapan Mezopotamya'da MÖ 5000'lerde Sümer Kent Devletleri inşa edilmiştir. Akarsu ve yağış rejimindeki düzensizlikler su kanalları ve bunların denetimini zorunlu hale getirerek tarihin ilk otoriter monarşilerinin kurulmasına vesile olmuştur. Bunun dışında yerleşik toplulukların oturduğu merkezlerin dışında yaşayan göçebe kavimlerin zengin kent devletlere karşı giriştikleri yağmaya yönelik gündeme gelen savunma ihtiyacı da Mezopotamya'da düzenli ordu kurulmasını gerekli hale getirmiştir. Bir yandan bu saldırılara elverişli topografyası öte yandan kent devletler arasındaki sınırların belirsizliği sürekli bir çatışma ve savaş ortamı yaratarak bölgede geniş imparatorlukların kurulması veya

uzun ömürlü olmasını engellerken küçük siyasal birimlerde yani kent-devletlerde ise otoritenin daha güçlü olmasını sağlamıştır. Söz konusu bölgede ağaç, taş ve değerli madenlerin bulunması otokratik yönetici sınıfına yeni bir sınıfı daha eklemiştir: tüccar sınıfı. Ancak bahsi geçen tarıma bağlı tüccar sınıfı Grek Yarımadası veya Batı Anadolu'ya kıyasla ticari anlamda daha az gelişme göstermiştir.¹³

Ortadoğu'da tarihsel olarak ortaya çıkan bir diğer önemli olgu ise din adamları müessesesi olmuştur. Yılın büyük bir dönemi bulutsuz olan gökyüzü insanların yıldızlara olan ilgisini artırmış ve bu ilişki kâhinlerin ve din adamlarının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Din adamları müessesesi beraberinde dini yaşayış biçimlerini getirmiştir.¹⁴ Bölgede ortaya çıkan ve günümüze kadar devam eden ilk semavi din Yahudiliktir. Hz. İbrahim'in soyundan geldiklerine inanan Yahudilerin kitabı Tevrat'a göre M.Ö. yaklaşık 1750'lerde Keldanilerin (Kaldeliler ya da Babiller) Ur kentinden (günümüz Irak toprakları) Harran'a göç eden İbrahim'e Allah/Tanrı tarafından Nil'den Fırat'a kadar topraklar vadedilmiştir. Bunun üzerine İbrahim Harran'dan ayrılarak Kenan (El-Halil/Hebron) iline göç eder. İbrahim'in Sara adlı eşinden olan İshak'ın soyundan geldiğine inanan Yahudilerin peygamberi ise Hz. Musa'dır. İbrahim'den Musa'ya kadar sürekli göç eden ve bölgedeki otoriter güçlerin ya da siyasal birimlerin baskılarına maruz kalan Yahudiler Hz. Davut döneminde M.Ö. 1030 yılında ilk devletlerini kurmuşlardır. Hz. Süleyman zamanında en güçlü dönemini yaşayan Yahudi Devleti Süleyman'ın ölümü üzerine 70 yıl boyunca iç çekişmeler yaşamış ve M.Ö. 930 veya 922 yılında güneyde başkenti Kudüs olan Yahuda Krallığı kuzeyde ise başkenti Samiriye olan İsrail Krallığı adında iki ayrı devlete bölünmüştür. M.Ö. 722 yılında Asur Kralı III. Tiglat-Pileser İsrail Krallığı'na son vermiş ardından M.Ö. 589 yılında da Babil Kralı Nabukadnezar Yahuda Devleti'ni yıkmıştır. Söz konusu topraklar M.Ö. 331 yılına gelindiğinde ise Makedonya Kralı İskender tarafından Perslerin elinden alınmıştır. Yahudiler M.Ö. 140 yılına gelindiğinde Kudüs'te yeniden ayaklanarak bir devlet

¹³ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, 21. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, Eylül 2011, s. 30-34.

¹⁴ Sander, *a.g.e.*, s. 33.

kurmuşlardır. Bu devlet de M.Ö. 70 yılında Roma İmparatorluğu tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹⁵

Yahudilik sonrasında yine Ortadoğu'da Hz. İsa'nın öğretilerine bağlı olarak Hristiyanlık inancı varlık göstermiştir. Fakat Hristiyanlık ancak Roma'nın resmi dini olduktan sonra bölgeyi daha ciddi bir şekilde etkilemiştir. Buna rağmen Hristiyanlık Ortadoğu'da halklar arasında çok fazla kabul görmemiştir. Örneğin söz konusu dönemde İran'da Zerdüştlük, Suudi Arabistan'da ise Putperestlik hâkimdi.¹⁶ Bölgede en çok etkisi hissedilen ve günümüzde de en yaygın olan din ise İslamiyet olmuştur. M.S. 610 yılında Hira'da kendisine peygamber olduğu bildirilen Hz. Muhammed ile başlayan İslamiyet 632 yılında Mekke'nin fethi ile birlikte Arap Yarımadasında bir devlet inşasının da merkezinde yer alıyordu. Hz. Muhammed'in ölümünün ardından sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali "Hülefa-i Raşidin" olarak Halifelik makamına gelmişler devamında ise Emevi ve Abbasi Halifeleri devletin başına geçmiştir. 730'lu yıllara gelindiğinde İslam devleti tarafından Sasani İmparatorluğuna son verilmiş, Bizans İmparatorluğu'nun elinde bulunan Orta Doğu'daki toprakların büyük bir kısmı ele geçirilmiştir.¹⁷

11. yy'ın başlarında ise İslam toplumu ve devletinin içten içe gücünü kaybettiği bir döneme girilmekteydi. İslam Devleti'ni bu dönemde özerk bölgesel hanedanlara bölünmüş, halifeler eski gücünü kaybetmiş, siyasi ve idari düzende ciddi aksaklıklar ortaya çıkmıştı. Halk ise bazı sapkın mezheplere yönelmişti. Ayrıca İran'dan Mısır'a kadar uzanan imparatorluğun büyük bir bölümü hatta halifelerin şehri dahi Şii beyler veya komutanlar tarafından idare edilmekteydi. Ekonomide ise Büveyhiler merkezi eyaletleri güçlü tutmuş, Fatimiler Mısır'da dönemin en büyük refah düzeyine ulaşmışlardı ancak sonrasında önce doğuda sonra da Mısır'da ekonomik çöküntü de başladı. Çünkü Çin ile yapılan ticaret Çin'deki iç karışıklardan dolayı son bulmuş, 8-11. yy'lardaki Rusya ve Baltık devletleri ile yapılan ticaret ise 11. yy'da tamamen

¹⁵ Arı, *a.g.e.*, s. 33-37.

¹⁶ Hamit Çelik, "*Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi*", Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 7.

¹⁷ Arı, *a.g.e.*, s. 39-46.

bitmişti. Böylesi bir tablonun yaşandığı İslam Devleti Avrupa’da Hristiyan güçlerin saldırıları ile yıpratılmakta ve toprak kaybetmekte Kafkaslar’da ise Hristiyan Gürcüler, İslam Devleti’ne toprak kaybettirerek devleti Ortadoğu’nun içlerine doğru sıkıştırmaya başlamışlardı. Ancak ilk olarak Abbasiler’de yaygın olarak ise Halife Mutasım (833-842) döneminde görülen ve “Memlük” olarak adlandırılan Türk köleler zamanla İranlıları ve Arapları ordudan ve dolayısıyla siyasi yaşamdaki egemenlikten uzaklaştırdılar. İlk olarak 868 yılında Mısır’da Türk köleler tarafından kurulan devlet uzun bir dönem bölgede sürecek olan Türk hâkimiyetinin başlangıcı idi. 962 yılında ise İran topraklarında Türkler tarafından Gazneli Devleti kurulmuştur. Bir yandan Türk köleler İslam devletinde ve Ortadoğu’da güçlenirken öte yandan çok daha önemli bir gelişme olarak Karahanlılar İslamiyeti kabul ederek yeni bir döneme Türk-İslam dönemine girildiğinin işaretlerini vermişlerdir. Takip eden dönemde gerçekleşen iki büyük Türk göçü bölgenin görünümünü oldukça değiştirmiştir. Selçuklu beylerinin Horasan ve Anadolu’ya gelmeleriyle Ortadoğu yeniden şekillenmeye başlamıştı önce Doğu İran, 1055 yılında Bağdat, 1079’da ise Filistin ve Suriye Selçukluların eline geçmiştir. Böylece Ortadoğu’da Asya kökenli Müslüman Türklerin egemenliği başlamıştır.¹⁸

Ortadoğu’da Selçuklularla tam anlamıyla tesis edilen Türk egemenliği en yüksek dönemini ise Osmanlı İmparatorluğu ile yaşamıştır. 14. yy’da Arap dünyasında başlayan Osmanlı egemenliği tecrit altında olan Abbasi Halifesi’nin İslamiyet’in kutsal topraklarının yönetimi ve muhafazasını Osmanlı padişahı I. Selim’e devretmesiyle bir diğer ifadeyle ise I. Selim’in 1517 yılındaki seferi neticesinde Halifeliğin Osmanlı hanedanına geçmesiyle hem Müslümanların liderliği hem de Ortadoğu’nun egemenliği Osmanlılara geçmiştir.¹⁹

Osmanlı her ne kadar 1517 yılında Ortadoğu ve özellikle de İslam dünyasının liderliğini ele geçirse de bölgeye daha önce nüfuz etmiştir. Halifeliğin Osmanlılara geçmesinden üç yıl önce yani 1514 yılında bir Türk Devleti olan Safevi Devleti’nin ve bu devletin hükümdarı Şah İsmail’in Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak

¹⁸ Bernard Lewis, *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, 11. Baskı, (çev.) Selen Y. Kölay, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2015, s. 110-115.

¹⁹ Ilan Pappé, *Ortadoğu’yu Anlamak*, (çev.) Gül Atmaca, İstanbul, Ntv Yayınları, 2011, s.19.

bütünlüğünü bozmaya yönelik girişimleri neticesinde iki ordu Çaldıran'da karşı karşıya gelmiş ve Şah İsmail yenilerek bölgedeki gücü kırılmıştır. Bu savaşın hemen ardından 1516 yılında ise Yavuz Sultan Selim'in orduları Memluk ordusunu Mercidabık Savaşı'nda yenerek Suriye ve Filistin'i ele geçirmiştir. Daha önce bahsedilen 1517 yılı ise Ridaniye Savaşı'nın yaşandığı döneme işaret etmektedir. Bu savaş sonunda Mısır, Mekke ve Medine Osmanlı denetimine geçmiştir.²⁰

Osmanlı'nın Ortadoğu'dan tamamen tasfiyesi ve yeni bir Ortadoğu dizaynı ya da inşası ise Birinci Dünya Savaşı neticesinde gerçekleşmiştir. Savaş sonrasında Arap toprakları veya Ortadoğu savaş öncesinde ve sırasında yapılan anlaşmalara aykırı olarak, İngiltere ve Fransa manda yönetimine devredilmiştir. Ancak bu durum bölgedeki Arap liderler için tam bir hayal kırıklığı anlamına gelmekteydi. Çünkü Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı egemenliği altında bulunan Ortadoğu'da Arap milliyetçiliği olgunluk seviyesine ulaşmış ve bölgenin etnik mozaigine uygun olarak Arap egemenliği için mücadele edilmiştir. Bu atmosferde İtilaf Devletleri de bölge liderlerini milliyetçilik üzerinden manipüle ederek Osmanlı'ya karşı kıışkırtmışlardır. Savaş sonrası duruma bakıldığında ise Paris Barış Konferansı toplandığında Mezopotamya, Suriye ve Filistin İngiliz işgali altındaydı. İngiltere bölgenin yönetim sorumluluğunu Şam merkezli olarak Emir Faysal'ın liderliğindeki Arap müttefiklerle paylaşmaktaydı. Ortadoğu gündemli savaş sonrası konferansı ise San Remo'da toplanmıştır. Bu konferans neticesinde Suriye Fransız, Filistin ve Irak ise İngiliz manda yönetimine bırakıldı. Söz konusu mandater rejimler Milletler Cemiyeti Misakı'nda yer alan a sınıfı manda yönetimi olup bir müddet sonra bağımsızlıklarına kavuşacaklardı. Söz konusu düzenlemeye karşı ilk tepkisel gelişme Suriye'de yaşandı. 1920 yılında Şam'da toplanan Suriye Ulusal Kongresi'nde Şam'da askeri vali olarak bulunan Emir Faysal, Suriye Kralı olarak ilan edildi. Ayrıca Suriye Krallığına Ürdün ve Filistin toprakları da dâhil ediliyordu. Fransa ise bu duruma sessiz kalmayarak müdahale etti ve Faysal tahttan indirildi. Faysal ise İngilizlerin denetimi altında bulunan Filistin'e sığındı. Aynı dönemde Irak ve Filistin'de de ayaklanmalar yaşandı. Bunun üzerine 1921 Martında Kahire'de Irak ve Filistin Yüksek Komiserleri ile Arapları temsilen Albay Lawrance'nin katılımıyla

²⁰ Arı, *a.g.e.*, s. 68-69.

gerçekleştirilen toplantı neticesinde Irak Krallığı Faysal'a, Ürdün Emirliği ise Abdullah'a verildi. Ancak bu düzenlemeler de bölgedeki huzursuzluğu gidermeye yetmedi ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte bu düzene karşı Irak, Filistin, Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan'da ulusçu hareketler oldu.²¹

İki savaş arası dönemde Ortadoğu, İngiltere ve Fransa tarafından manda rejimlerinde yönetilmişti. Bölgenin Arap unsurlarıyla etnik bağı olmayan Türkler tarafından uzun yıllar sömürdüklerine dair propagandaya maruz kalan Araplara vadedilen "halkların kendi kaderini tayin hakkı" ve bölge halklarının haklarının korunması vaatlerinin aksine; İngiltere ve Fransa sömürge politikalarına uygun şekilde ülkelerin ekonomik, siyasal ve toplumsal yapılarına müdahalede bulunmuşlardır. Böl-yönet politikası çerçevesinde Ortadoğu'daki dinsel ve mezhepsel farklılıklar körüklenmiş, tarihi, sosyolojik ve siyasi parametrelere ve gerçeklere aykırı şekilde suni sınırlar çizilmiştir. Sonuç itibariyle İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar bölge İngiltere ve Fransa'nın böl-yönet politikaları çerçevesinde yönetilmiştir.²²

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise küresel sistem ciddi bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Uluslararası sistemin Avrupa merkezli yapısı kanatlara doğru yayılmış ve bir yanda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) diğer yanda ise Sovyetler Birliği'nin (SSCB) liderliğini yaptığı iki kutuplu bir sistem ortaya çıkmıştır.²³ Savaş nedeniyle askeri ve ekonomik olarak güç kaybeden İngiltere ve Fransa'nın egemenliği altındaki Ortadoğu devletleri sırayla bağımsız olmaya ve İngiltere ve Fransa'nın egemenliğinden kurtulmaya başladılar. Savaş sonrasında Mağrip'ten Kuzey Afrika'da Mısır, Libya ve Sudan'a, oradan Basra Körfezi'ne uzanan geniş bir coğrafyada büyük bir hareket yaşanmaktaydı. Bölgenin kalbinde ise Mısır, Suriye ve Irak öne çıkıyor; Filistin, Lübnan, Ürdün ve kısmen Suudi Arabistan söz konusu hareketli dönemin stratejik aktörleri olmaya aday görünüyordu. Söz konusu bölgeye yakınlıkları ve coğrafi kesişmelerinden dolayı Arap olmayan İran ve Türkiye de yeni

²¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 19. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, Ekim 2010, s. 71-85.

²² Ömer Taşlı, *Ortadoğu'ya Süper Güçlerin Etkileri*, İstanbul, Fikir Yayınları, 1986, s.9

²³ Sander, *a.g.e.*, Ekim 2010, s. 201-203.

denkleme de yer alan diğ er unsurlardı .²⁴ Bölgedeki bir diğ er etnik unsur olan Kürtler de söz konusu dönemde sömürgeciler tarafından aldatılmış tır. Ortadoğ u'da özellikle de Arap dünyasında etnik, dini bölünmeler, meş ruiyeti tartışmalı karmaş ık yapılar, feodalite ummanında merkantilist adacıklar ve emperyalist aktörlerin uzantılarının olduğ u yapıda emperyalist Kürtlerin kurbanı olduklarını Mesud Barzani bir konuşmasında ş u şekilde anlatmaktadır:

“ İkinci Dünya Savaşı, Ortadoğ u'ya yeni bir emperyalist gücü getirdi: Amerikan emperyalizmini. Bu yeni emperyalist güç, kocamış İngiliz emperyalizminin yerini aldı. Çünkü önceki emperyalist yöntemler dünyanın yeni dönemine uygun düşmüyordu. Değ işimlere ayak uyduramıyordu. Kaldı ki İngiliz emperyalizmi artık dünyaya liderlik edecek gücü kendinde bulamıyordu. Bu yüzden Amerikan emperyalizminin amacına ulaşmak için yaptığ ı ilk şey, 1946 yılında Kürdistan Demokratik Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmak ve ardından kardeş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ortadan kaldırılmasına destek vermek oldu. Bu iki devletin ortadan kaldırılması noktasında istediğ i sonucu elde etti. Eğer Anglo-Amerikan desteğ i olmasaydı, Kavvam'ın tereddütsüz imzaladığ ı anlaşmaları çiğneyerek bu iki devletin üzerine yürümesi mümkün olmazdı. Nitekim bu gerçekler daha sonra ortaya çıktı ve gerek İran gerekse Amerikan yetkilileri bunları itiraf ettiler.”²⁵

1948 yılında ise İsrail Devleti'nin Filistin'de kurulması, sömürge devletlerinin Araplar arasında pekiştirdiğ i ayrışmaları unutturmuş ve Ortadoğ u'daki devletler için birleştirici etki yapmıştır. İsrail kurulur kurulmaz Arap-İsrail Savaşı patlak vermiştir. Bu savaşta İsrail kazançlı çıkmış, günümüze kadar süreceğ olan sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁶ İsrail ve Arap çatışmasının savaş halini aldığı ikinci hadise ise Süveyş Krizi ile birlikte yaşanmıştır.²⁷ Mısır lideri Nasır'ın 26 Temmuz 1956 yılında Kanal'ı millileştirmesinin ardından İngiltere, Fransa ve İsrail Mısır'a karşı ortak hareket etme kararı aldılar. Bunun üzerine İsrail, Gazze Şeridi ve Sina Yarımadasını işgal etti. İngiltere ve Fransa da hava harekâtı düzenlediğ i Mısır'ın Kanal bölgesine asker çıkardılar. 7 Kasım'da ateşkes imzalanması ve Birleşmiş

²⁴ Haluk Gerger, *ABD Ortadoğ u Türkiye*, 5. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2012, s. 19.

²⁵ Mesud Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*, c. 1, 3. Baskı, İstanbul, Doz Yayınları, 2005, s. 263-264.

²⁶ Sander, *a.g.e.*, Ekim 2010, s. 297-300.

²⁷ A. Öner Pehlivanoglu, *Ortadoğ u ve Türkiye*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2004, s. 270-275.

Milletler Genel Kurulu (BMGK) kararı ile İngiliz ve Fransız askerleri Süveyş'ten çekilerek bölgeye BM Barış Gücü yerleştirildi.²⁸

1967 yılında ise Altı Gün Savaşları neticesinde İsrail, Araplara karşı büyük bir başarı sağlayarak artık bölgeye tamamen yerleşmiştir. Altı Gün Savaşları her ne kadar Arap devletleri ile İsrail arasında olsa da küresel güçler de bu savaşta tarafların yanında yer almıştır. Bu savaşta ABD İsrail'i desteklerken SSCB ise Arap devletlerinin yanında yer almıştır. Bu gelişme sonrasında Arap devletleri ABD ile ilişkilerini keserken İsrail'e karşı politikaları ise “görüşme yok – barış yok” şeklinde belirlenmiştir. Devam eden yıllarda ise Araplar arasında ve söz konusu dönemde Filistin halkının tek ve meşru temsilcisi kabul edilen Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), söz konusu çatışmanın sona ermesine yönelik girişimleri Filistin halkının çıkarlarına aykırı olduğu için reddetmiştir.²⁹

Soğuk Savaş yıllarında Ortadoğu'da yaşanan en önemli gelişmelerden biri ise İran – Irak Savaşı'dır. Sebebi pek de anlaşılmayan bir şekilde Irak lideri Saddam Hüseyin'in 1980 yılında İran'a saldırmasıyla savaş başlamıştır. Çok sayıda insanın ölmesi ve söz konusu iki ülkenin de kaynaklarının heba edilmesine karşın hiçbir tarafının üstünlük kazanamadığı savaş tam sekiz yıl sürmüştür. Bu savaşta ise ABD, Irak'ın yanında yer alırken Suriye ve SSCB ise İran'ı desteklemiştir. ABD'nin Irak'ı desteklemesinin ana sebebi İran'ın rejim ihracı politikasına karşı olmasıydı. Ancak söz konusu savaş İran'ın rejim ihracı politikasını kısmen olumsuz etkilese de İran'ın iç politika rejimini kuvvetlendirmesi sonucunu doğurmuştur. İran – Irak Savaşı'nın bitmesinin ardından ise Saddam Hüseyin savaşın maliyetlerini veya zararlarını ortadan kaldırmak amacıyla Kuveyt'i 1 Ağustos 1990'da işgal etmiştir. Ancak bu durum uluslararası kamuoyunda ciddi bir tepki çekmiştir. BM nezdindeki girişimlere Irak'ın olumsuz cevap vermesi neticesinde ABD liderliğinde bir operasyon yapılarak

²⁸ Berna Süer, Ayşe Ömür Atmaca, *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*, Ankara, ODTÜ Yayınları, 2007, s. 39-41.

²⁹ Zachary Lockman, *Hangi Ortadoğu? Oryantalizm. Tarih. Siyaset*, (çev.), Burcu Birinci, İstanbul, Küre Yayınları, 2010, s. 238-239.

işgal sona erdirilmiş ve Irak'a yönelik çevreleme politikası uygulanmaya başlamıştır.³⁰

Soğuk Savaş sonrası dönemde ise bölgenin kaderi 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik gerçekleştirilen terörist eylemler ile yeniden yazılmıştır. Bu tarihte El-Kaide militanları, Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu kıyısından batısına uçacak olan dört yolcu uçağını kaçırmıştır. Militanların ve bu saldırıları düzenleyenlerin biri Manhattan'daki Dünya Ticaret Merkezi diğeri ise Arlington'daki ABD Savunma Bakanlığı binası olmak üzere iki hedefi vardı.³¹ 11 Eylül 2001 sabahı ABD Başkanı George W. Bush Florida'da bir okulu ziyaret etmiş ve ikinci sınıf öğrencilerine kitap okurken iki uçak Dünya Ticaret Merkezi'ne çarpmıştır.³² Ardından başka bir yolcu uçağı ABD Savunma Bakanlığı merkezine ait olan Pentagon'a çarpmış dördüncü bir uçak ise hedefine ulaşmadan Pennsylvania'nın Pitsburg kenti yakınlarında düşürülmüştür.³³

ABD söz konusu saldırılardan El Kaide'yi ve lideri Usame Bin Ladin'i sorumlu tutmuştur. Saldırlardan El-Kaide'yi sorumlu tutan ABD, "demokrasi" ve "siyaset" kavramlarının yerine "istikrar" ve "güven" kavramları üzerinden politikalar inşa etme gerekliliğini hissetmiştir.³⁴ Başkan Bush tarafından açıklanan Eylül 2002 tarihli "Ulusal Güvenlik Stratejisi"nde mesele küresel bir bakış açısıyla ele alınmış ve ABD'nin politikası deklare edilmiştir. 20. yüzyılda totalitarizm ve özgürlük arasında yaşanan ve özgürlüğün kazandığı savaşın 21. yüzyılda ise yine özgürlük ilkesi merkezinde küresel istikrarın sağlanması ve bunun için de askeri yöntemlerin

³⁰ Çelik, *a.g.e.*, s. 12.

³¹ Saray, *a.g.e.*, 2002, s. 5-6.

³² Stephen Tanner, *Bush'ların Savaşları*, (çev.) Ayşe Doğancı, Ankara, Elips Kitap, 2005, s. 216.

³³ Sertaç H. Başeren, "Uluslararası Hukuk Açısından Amerika Birleşik Devletleri'nde Gerçekleştirilen Terörist Saldırıları ve Yol Açtığı Gelişmeler Üzerine Bir Değerlendirme", Vecdi Aral'a Armağan, *Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2001, s. 69.

³⁴ İhsan Bal, Sedat Laçiner, "Küresel Terörle Mücadelede ABD Güvenlik Politikalarının Türkiye'nin İç Güvenliğine Yansımaları", (der.: İdris Bal), *Türk Dış Politikası*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 917.

devreye sokulmasının altı çizilmiştir.³⁵ Bu politika çerçevesinde düşman kategorisinde ise Afganistan, Irak, İran, Libya, Sudan ve Kuzey Kore'nin başını çektiği ve "haydut devletler" olarak ifade edilen devletler yer almıştır.³⁶ ABD, saldırılarda sorumlu tuttuğu El-Kaide ile ilişkisini kesmediği ve uluslararası teröre destek verdiği gerekçesiyle ilk olarak Afganistan'a müdahale etmiştir. Ardından Irak hedef tahtasına konulmuştur. İlk olarak ülkenin uluslararası terörizmi desteklediği ilan edildi. Ayrıca Irak'ın nükleer silahlara sahip olduğu ileri sürülmüştür. 2003 yılında söz konusu gerekçeler neticesinde ABD, Irak'a müdahale etmiş ve II. Körfez Savaşı başlamıştır. Bu savaş sonrası Irak lideri Saddam Hüseyin devrilmiş ve ülkede Kürt-Arap ve Şii merkezli güç odakları oluşmuştur.³⁷

2010 yılından itibaren ise Ortadoğu yeni bir kargaşa ortamına sürüklenmiştir. Tunus'ta başlayan ve adına Arap Baharı denilen halk hareketleri domino etkisi göstererek bölge ülkelerini etkilemiş ve iktidarlar devrilmiş yerine yeni yönetimler gelmiştir. Ancak söz konusu Arap Baharı sürecinde başlayan ve başka boyuta evrilen Suriye'de ise Esad rejimi ile muhalifler arasındaki çatışmalar sürmektedir.³⁸

1.3. Uluslararası Politikada Ortadoğu: Jeopolitik Ve Jeostratejik Önem

Devletlerin ulusal güçlerini ve dış politika davranışlarını, ülkelerin coğrafi konumu ve fiziksel çevre ile açıklamaya çalışan bir yaklaşım olarak ifade edilen jeopolitik; siyasi coğrafya ile eş anlamlıdır.³⁹

Uluslararası sistemde devletlerin veya bölgelerin rolü ve etkinliği coğrafi konumu, sahip olunan yer altı ve yer üstü kaynaklar, beşeri faktörler gibi parametreler

³⁵ *ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi*, Bkz.: <http://www.whitehouse.gov/administration/eop/nsc/>, e.t. 21.02.2015.

³⁶ Ahmet Özer, *11 Eylül, ABD, Türkiye ve Küreselleşme*, Ankara, Elips Kitap, 2005, s. 48-50.

³⁷ Ali Çevik, *Ortadoğu Denklemine Irak Türkiye ve ABD*, İstanbul, Bengisu Yayınları, 2011, s. 89-129.

³⁸ Kadir Ertaç Çelik, "Syrian Corridor to the West", *Region Plus*, No: 307, 28.01.2016, s. 16-17.

³⁹ Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, Der Yayınları, 2003, s.70.

üzerinden değer kazanmaktadır. Ortadoğu da coğrafi ve beşeri faktörler, yer altı kaynakları gibi unsurların yanında siyasi ve dini misyonundan dolayı da uluslararası politikada önem arz etmektedir.

Ortadoğu'nun uluslararası politikadaki konumunu belirleyen faktörler arasında ilk olarak ifade edilebilecek olan husus dünyanın en önemli bağlantı noktalarından birisi olmasıdır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan Ortadoğu, dünya ana karasının veya eski dünyanın kesişim noktasıdır. Ayrıca Hint Okyanusu ile Akdeniz'in birbirine bağlanması da yine Ortadoğu üzerinden gerçekleşmektedir. Ortadoğu'nun bu bağlamda bir diğer önemli özelliği ise Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasının en kestirme ve rasyonel yolu olmasıdır.⁴⁰ Böylece doğu ile batı arasında bağlantı noktası olmasının yanında kuzey ile güney arasındaki geçişin de en rasyonel noktasıdır.

Ortadoğu'nun bağlantı noktası olması bölgenin hem fetih ve istila hareketleri güzergâhında olmasını hem de ticari yolları üzerinde yer almasını da beraberinde getirmektedir. Birkaç yüzyıl öncesine kadar çok sık şekilde uluslararası politikanın konusu olan fetih ve istila hareketleri günümüzde artık çok söz konusu olmasa da ticari faaliyetlerin önemi günümüzde giderek artmaktadır.

Bölgenin önemini artıran bir diğer husus ise su faktörüdür. Daralan ve azalan su kaynakları yüzünden bölgedeki devletlerin çatışma ihtimali yüksektir. Ayrıca bölge devletleri daralan su kaynakları yüzünden başka alanlara kaymaktadırlar. İsrail'in Batı Şeria ve Ürdün'ü işgal etmesi, Türkiye'nin Keban Barajı'nı inşa ettikten sonra Suriye ve Irak ile sürekli sorunlar yaşamasının temelinde yer alan faktörlerin başında su meselesi gelmektedir.⁴¹ Devletlerin su sorunu yüzünden çatışma ihtimali bir yandan güvenlik riski veya tehdit oluşturup stratejik anlamda önem arz ederken öte yandan bu devletler bu ve başka gerekçelerden dolayı silahlanarak hem silah tedarikçisi ülkelerin ilgisini çekmekte hem de bölge ülkeleri ile müttefiklik ilişkileri

⁴⁰ Cengiz Çandar, *Ortadoğu Çıkmazı*, İstanbul, Hil Yayınları, 1988, s. 8.

⁴¹ Mustafa Aydın, *“Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası”*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010, s. 19-20.

gereği devletler dış politikalarında Ortadoğu'ya öncelik vermektedirler. Bu durum da doğal olarak bölgenin jeopolitik önemine vurgu yapmaktadır.

Tarihin her döneminde tüm dünyanın dikkatlerini üzerine çeken Ortadoğu'nun bir diğer önemi ise insanlık tarihinin burada başlamış olmasından kaynaklanmaktadır. Hem Arapların hem de Yahudilerin atası sayılan Hz. İbrahim Ortadoğuludur. Bunun yanı sıra Hz. Musa, Hz. Yakup ve Hz. Yusuf da Ortadoğuludur. Hıristiyanlık inancının peygamberi olan Hz. İsa da Ortadoğu'da dünyaya gelmiş ve burada yaşamıştır. Son uhrevi din olan İslamiyet'in peygamberi Hz. Muhammed de bu coğrafyanın bir ferdidir. İnsanlığın medeniyet evresini burada tanımış olmasının yanında bölgenin dini önemi de söz konusudur. Yukarıda bahsedilen isimlerin dini misyonlarının olmasıyla beraber bölge üç büyük din için de kutsal ve önemli kabul edilmektedir. İslamiyet açısından önem arz eden "miraç hadisesi" Mescid-i Aksa'da gerçekleşmiştir. Ayrıca Müslümanların Allah'ın evi olarak kabul ettikleri ve Hac ibadetini gerçekleştirdikleri Kâbe, Ortadoğu'da Arap Yarımadasında yer almaktadır. Üç büyük din tarafından önemli kabul edilen Kudüs şehri de Ortadoğu'nun bir parçasıdır.⁴²

Ortadoğu'nun stratejik önemine dair tespitlerde bulunabilmek için jeopolitik üzerine çalışmalar yapan akademisyenlerin yaklaşımlarını ele almak gerekmektedir. Bu bağlamda uluslararası ilişkiler literatüründe siyasal coğrafya çalışmaları ve jeopolitik teoriler olarak ifade edilen yaklaşım özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Avrasya olarak isimlendirilen coğrafyanın farkına varılmasıyla beraber yeniden dikkat çekmiştir. Mackinder'den Spykman'a kadar uzanan çizgide kimi akademisyenler dış politikada coğrafyanın belirleyici kimileri ise önemli bir etkiye sahip faktör olduğunu ifade etmişlerdir. Mackinder'in "dünya adası" olarak Spykman'ın ise "rimland" olarak tanımladığı bölgeler Ortadoğu'dur.⁴³

Jeopolitik okulun önde gelen isimlerinde olan ve jeopolitiğin siyasal davranışlar üzerindeki etkisini deterministik bir yaklaşımla ele alarak coğrafya ile dış politika

⁴² Arı, *a.g.e.*, 2008, s. 25-26.

⁴³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 3. Baskı, Bursa, MKM Yayınları, 2008, s. 208-209.

arasında doğrudan nedensellik ilişkisi kuran Sir Halfor Mackinder, XIX. yüzyıla kadar kara gücüne göre üstünlüğü elinde bulunduran deniz gücünün XIX. yüzyıl sonunda ve özellikle XX. yüzyılda teknolojinin gelişmesiyle beraber yerini kara gücüne bıraktığını belirtmektedir.⁴⁴ Mackinder'in "Kara Hakimiyet Teorisi" olarak ifade edilen yaklaşımına göre dünya coğrafyası "merkez bölge/mihver bölge/heartland", "iç hilal/inner crescent" ve "dış hilal/outer crescent" olarak üç bölgeye ayrılmaktadır. Bu yaklaşıma merkez bölgeye hakim olan güç dünya adasına ve sonrasında da Dünya'ya hakim olur. Dünya adası ise Ortadoğu coğrafyasıdır.⁴⁵

Dış politika coğrafya ilişkisi üzerine çalışmalar yapan Spykman ise uluslararası ilişkiler yazınında "Kenar kuşak Teorisi" olarak ifade edilen yaklaşımında Eski Dünya ve Yeni Dünya kavramlarını kullanmaktadır. Buradan hareketle Yeni Dünya'nın Atlantik, Pasifik ve Hint Okyanusu'nun içinde bulunduğu Eski Dünya ile çevrili olması gibi Eski Dünya'nın da bir anlamda Yeni Dünya ile çevrili olduğunu belirttikten sonra coğrafya, doğal kaynaklar, nüfus ve kendine yeterlilik bakımından Eski Dünya'nın görece üstünlüğünün söz konusu olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶ Spykman söz konusu yaklaşımında Mackinder ile aynı bölgeyi kullanmış fakat Mackinder'in kurduğu ilişkinin tersini kurarak kenar kuşak olarak ifade ettiği Türkiye, Irak, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin ve Kore hattına egemen olanın merkez bölgeye buradan da Dünya Adası'na hakim olacağını ileri sürmüştür.⁴⁷

Jeopolitik analizlerin tespitlerine katkı sunacak şekilde bölge ekonomik olarak da hayati öneme sahiptir. Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya bölgesini de içine alan Büyük Ortadoğu olarak adlandırılan coğrafya dünya petrol rezervlerinin %80'i, doğal gaz rezervlerinin ise %50'sine ev sahipliği yapmaktadır. Dar anlamdaki Ortadoğu dikkate alındığında dahi bu oranlar petrolde %70, doğal gazda ise %35'in

⁴⁴ Arı, *a.g.e.*, 2008, s. 214-215.

⁴⁵ Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", <http://www.stadigma.com/türkçe/Kasım2003/vizyon>, e.t. 04.12.2014; Mackinder'in "Kara Hakimiyet Teorisi" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, New York, Henry Holt and Company, 1962.

⁴⁶ Arı, *a.g.e.*, 2008, s. 217-218.

⁴⁷ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2003, s. 104-105.

altına düşmemektedir. Daha somut rakamlar vermek gerekirse yaklaşık 1.1 trilyon varil olduğu bilinen kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin 800-850 milyar varili Büyük Ortadoğu olarak adlandırılan Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde bulunmaktadır. Özetle bölge dünyanın enerji deposu konumundadır. Uzun ömürlü, ucuz ve oldukça bol olan bu kaynak dünya ekonomisi bağlamında hayati öneme sahiptir. Söz konusu bölgede egemenlik sağlama bir devlete dünya hegemonyasını ele geçirme veya sürdürme; dünya ekonomisini belirleme ve dizayn etme imkânını sağlayacaktır. Bölgenin ekonomik öneminin bir diğer ayağını ise silah endüstrisi oluşturmaktadır. Bölge silah üreticisi değil alıcısı konumundadır. Dünya silah ithalatının %75'i Ortadoğu ülkeleri tarafından gerçekleştirilmektedir.⁴⁸

1.4. Ortadoğu'nun Siyasal ve Toplumsal Yapısı

Ortadoğu gerek coğrafi konumu gerekse tarihsel gelişmelerden dolayı çeşitli kavimlerin istilaları, geçişleri ve etkileşimine maruz kalmıştır. Bu bağlamda bölgenin sosyolojik yapısı hem etnik hem de dini anlamda homojen olmaktan uzaktır. Çünkü Ortadoğu'ya gelen ve yerleşen kavim veya topluluklar buraya kendi kültürlerini miras olarak bırakmışlardır. Böylece dini sebeplerden de dolayı Arapça yaygın dil olarak kullanılmakta iken Farsça, Türkçe ve İbranice ise bölgenin başlıca diğer dilleridir. Sınırlı da olsa bölgede Kıbrıs, Suriye ve Mısır'da Rumca, Ermenice, Süryanice ve Koptça dilleri de konuşulmaktadır.⁴⁹

Ortadoğu'nun dini yapısına bakıldığında ise tek tanrılı dinlerin baskın varlığı görülmektedir. İslamiyet, Hrisyanlık ve Musevilik Ortadoğu'da çıkmış ve yayılmış dinlerdir. Ancak söz konusu dinler teklikten ziyade süreç içinde parçalı bir hal almıştır. Hristiyanlık; İstanbul (Rum Ortodoksları), Roma (Latin Katolikleri), İskenderiye (Mısır Katolikleri) ve Antakya (Suriye Katolikleri) olmak üzere dört ayrı merkeze bölünmüştür. Hristiyanlık'a benzer durum İslamiyet inancında da söz konusu olmuştur. Müslümanlar ilk olarak Sünni ve Şii olmak üzere ikiye

⁴⁸ Arı, *a.g.e.*, 2008, s. 26-27.

⁴⁹ Ekrem Memiş, *Kaynayan Kazan Ortadoğu*, Konya, Çizgi Kitapevi, 2002, s. 59.

ayrılmışlardır. Ayrım bununla da kalmamış Sünniler kendi içinde dört, Şiiler ise on iki gruba ayrılmışlardır. Ancak Museviler, Hristiyanlık ve Müslümanlıktan farklılık göstermektedir. Musevilerin ilk olarak Asurluların sonrasında da Romalıların hâkimiyeti altına girdikleri ve bu dönemlerde çok ciddi eziyetlere maruz kaldıkları bilinmektedir. Tarihsel hafızalarından dolayı Yahudiler diğer dinlerin mensuplarına kıyasla bütünlük arz etmektedirler.⁵⁰ Üç büyük dinin dışında bölgede Zerdüştlük, Maniheizm ve Mitraizm gibi dinler de halk arasında karşılık bulmaktadır.⁵¹ Çok sayıda dinin yaygınlık göstermesi ve çıkış noktasının Ortadoğu olması bölgeyi dini anlamda merkezi bir konuma taşımıştır. Bu durum Ortadoğu kültüründe uhreviyata önem atfedilmesine vesile olmuştur. Peygamberlik, nebilik ve velilik gibi dini misyonlar ve makamlar toplum nezdinde itibar görmektedir. Bilimden ziyade dini öğretilerin daha baskın olduğuna dair görüşler mevcuttur.⁵²

Büyük dinlerin merkezi olması Ortadoğu'nun önemine pozitif bir katkı sunarken bölgedeki istikrarsızlıklara da sebebiyet teşkil etmektedir. Bunun en belirgin örneği ise Kudüs meselesidir. Kudüs hem Müslümanlar hem Hristiyanlar hem de Yahudiler için kutsal sayılmaktadır. Kudüs Müslümanların ilk kiblesi, Hristiyanların Hac ibadetini gerçekleştirdikleri mekân, Yahudilerin ise ağlama duvarının bulunduğu mekândır.⁵³ Ayrıca Hz. İbrahim hem Yahudiler hem de Müslümanlar tarafından peygamber olarak kabul edilmektedir. Her iki grup da peygamberliğin yanısıra Hz. İbrahim'i atası olarak kabul etmektedir.⁵⁴

Ortadoğu bölgesinin kaotik ve anarşik yapısından dolayı nüfusu tam olarak tespit edilmiş değildir. Ortadoğu'nun Kıbrıs dahil olmak üzere nüfusu BM istatistiklerine göre 1940'lı yıllarda yaklaşık 56 milyon, 1980'lerde 178 milyon ve 1990'lı yıllarda

⁵⁰ Hacer Kaya Gül, "*Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*", Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2009, s. 12-13.

⁵¹ W.F. Abboushi, *Political Systems Of The Middle East In The 20Th Century*, New York, Dodd, Mead & Company, 1970, s.1.

⁵² Süleyman Özmen, *Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001, s.109-110.

⁵³ Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta*, İstanbul, Yeni Şafak Yayınları, 2003, s. 19.

⁵⁴ Arı, *a.g.e.*, 2008, s, 25-26.

ise yaklaşık olarak 241 milyon olarak tespit edilmiştir. Günümüze en yakın verilere göre ise 311 milyon civarında kişi yaşadığı düşünülmektedir. Yüzde 1,7'lik nüfus artışıyla dünya ortalamasının üzerinde olmasında rağmen bölgede yaşanan savaş ve çatışmalardan dolayı bir yandan nüfus tespiti diğer yandan ise nüfus artış hızı tespiti verileri çok da tutarlı olmamaktadır.⁵⁵

Siyasi yapısına bakıldığında ise demokratik rejimlerden ziyade otoriter ve(ya) totaliter rejimlerin bölge ülkelerindeki egemenlikleri gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Ortadoğu ülkelerinin yönetimleri tarihsel olarak mutlak monarşiden meşruti monarşiye ve hatta sınırlı ölçüde parlamenter modellere benzerlik gösterir ama netice itibariyle otoriter yönetimler hepsinin ana özelliğidir.⁵⁶ Söz konusu coğrafya Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrası tesis edilen uluslararası sistemin paralelinde emperyalist devletlerin eline teslim edilmiş ve bu coğrafyanın kaderi bu devletlerce belirlenmiştir. Emperyalist devletlerin doğrudan müdahale yönteminden vazgeçmelerinin ardından bağımsızlıklarını kazanan Ortadoğu devletleri tam anlamıyla devlet inşalarını gerçekleştirmiş değillerdir. İşte bu durumda ülkedeki anti-demokratik yönetimlerin varlık nedenlerinin başında gelmektedir. Ülkeden ülkeye farklılık gösterse de Ortadoğu, dünyada monarşilerin egemen olduğu tek bölgedir.⁵⁷

Bölge ülkelerindeki otoriter yapıların varlığı demokrasinin olmayışı yönetenler ile yönetilenler arasında bir kopukluğa sebebiyet vermektedir. Bu durumun varlığı o kadar ciddi boyuttadır ki çıkar çatışmaları ülke içindeki istikrar ve güvenliği etkilemektedir. Ortadoğu ülkelerindeki yönetenler ile yönetilenler arasındaki mezhep farklılıkları toplumsal ve siyasal istikrarsızlık nedeni olmaktadır. Irak'ta Şii çoğunluğun Sünni azınlık tarafından yönetilmesi, Lübnan'da Maruni Hristiyanların azınlık olmasına karşın ülkenin çoğunluğunu oluşturan Müslümanları yönetmesi, Suudi Arabistan'daki Vahhabi yönetimi, Ürdün'de Filistinli çoğunluğun Haşimi ailesi tarafından yönetilmesi, Suriye'deki Sünni çoğunluğun Nusayri azınlık

⁵⁵ Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu 'Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar*, İstanbul, Öz Eğitim Yayınları, 1997, s.51-56.

⁵⁶ Tayyar Arı, *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi (1978- 1996)*, Bursa, Alfa Yayınları, 1998, s.28.

⁵⁷ Gamze Güngörmüş Kona, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, Antalya, 2004, s.114-139.

tarafından yönetilmesi söz konusu toplumsal ve siyasal çatışma unsurlarının en bariz örnekleridir.⁵⁸

Bölgenin etnik yapısına bakıldığında ise azınlık olarak ele alınan gruplar olmak üzere dört büyük etnik unsur ile karşılaşmaktadır. Bunlar: Farslar, Türkler, Araplar ve Yahudiler.⁵⁹ Bunların yanında son dönemde bölgedeki Kürt varlığı da hem etnik çoğunluk anlamında hem de siyasi boyutta ciddi bir etkinliğe ulaşmıştır. Bu etnik gruplar genel itibariyle farklı devletlerde yaşamaktalar. Ancak aynı devlet içerisinde farklı etnik grupların varlığı da söz konusudur.⁶⁰

Ortadoğu'da konuşulan diller ise etnik ve dini heterojenlikle bağlantılı bir şekilde çok sayıdadır. En yaygın konuşulan dil Arapçadır. Arapçanın ardından Türkçe, Farsça, İbranice, Ermenice, Kürtçe ve diğer azınlık dilleri konuşulmaktadır.⁶¹ Bölgede en yaygın konuşulan dil olan Arapça, Arabistan Yarımadası'nda doğmuş bir dildir. Bu dil, Etiyopya dilleri ile Sami dillerinin bir parçasıdır. Söz konusu dilin Arap Yarımadasının ötelere yayılmasının sebebi ise bölgede İslamiyet'in en yaygın dini inanış olmasıdır. Orta Asya kökenli olan Türkçe ise Türkiye ve İran başta olmak üzere Irak, Suriye ve Afganistan'daki Türk etnisitesi tarafından konuşulmaktadır. Hint-İran ailesine mensup olan ve Arap harfleriyle yazılan Farsça ise İran coğrafyasında konuşulan dildir. Son olarak ise İbranice bölgede resmi dildir. Bu dil ise İsrail'de Yahudi toplumu tarafından kullanılmaktadır.⁶²

⁵⁸ Yavuz Gökalp Yıldız, *Global Stratejide Ortadoğu*, İstanbul, Der yayınları, 2000, s. 51.

⁵⁹ Ramazan Özey, *Dünya Denklemine Ortadoğu*, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2004, s. 50-52.

⁶⁰ Yavuz Yıldız, *Ortadoğu'da Silahlanma ve Militarizm*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s.46.

⁶¹ Özey, *a.g.e.*, s. 52.

⁶² Abboushi, *a.g.e.*, s. 5.

Genel anlamda okur-yazar oranının çok düşük olduğu Ortadoğu'da toplumsal sınıflar arasındaki uçurum ise bir hayli fazladır. Bununla beraber ekonomik statü farklılığı da ciddi boyuttadır. Daha farklı bir ifadeyle gelir dağılımı adaleti söz konusu değildir.⁶³

Jeopolitik ve jeostratejik bağlamda uluslararası politikada öncelikli öneme sahip bölgelerin başında gelen Ortadoğu, tarihsel süreç içerisinde aktörlerin hakimiyet kurma veya kontrol altına almaya çalıştığı bölgelerdendir. Bunun nedenleri olarak; Ortadoğu'nun tarihten günümüze ticaret yollarının kavşak noktası olması, üç eski ana karanın bağlantı noktasında olması ve Ortadoğu'da önemli su yolları ile kanalların bulunması, bölgenin yer altı zenginlikleri ve dini boyutta önemli mekanlara ev sahipliği yapması yer almaktadır. Söz konusu bölge bu denli önemli olmasına karşın bölgenin toplumsal ve siyasal yapısı incelendiğinde ise bölge istikrarına ve ülkelerin kalkınmışlık düzeylerine negatif etki yapan heterojen bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Okur-yazar oranının dünyanın oldukça gerisinde olan Ortadoğu, çeşitli etnik ve dini unsurlara ev sahipliği yapmaktadır. Bunun yanısıra aynı dinin veya etnik grubun mensupları da farklı mezheplere bölünmüşlerdir. Bu da bölgenin hem istikrarsızlaşmasına hem de dış müdahalelere daha açık hale gelmesine sebep olmuştur.

Dünya enerji kaynaklarının önemli bir kısmına sahip olan Ortadoğu, jeopolitik önermelere göre de uluslararası politikada etkin veya başat güç olmak isteyen aktörlerin hâkimiyet kurması ya da en azından kendi kontrolü altına alması gereken bir bölgedir. ABD'nin de bu parametreler ve öncelikler üzerinde dış politikasında Ortadoğu'ya ayrı bir ajanda ayırdığını söyleyebiliriz.

⁶³Hamit Çelik, *“Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi”*, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 12-13.

İKİNCİ BÖLÜM

ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKALARI

2.1. Ortadoğu’nun ABD Açısından Önemi

ABD, Ortadoğu bölgesi ile hem ekonomik hem de politik gerekçelerle ilgilenmektedir. Söz konusu bölgenin yer altı kaynakları, coğrafi konumu, ABD için tehdit oluşturabilecek yapıların varlığı başta olmak üzere birçok neden ABD’nin başta ulusal güvenliği ve küresel hâkimiyeti için önem arz etmektedir.

Ortadoğu’yu gerek dünya siyasetinde gerekse ABD nezdinde önemli kılan ekonomik parametrelerin başında petrol gelmektedir. ABD’nin bu bölgedeki petrolere ilgisi ise Birinci Dünya Savaşı’nın akabinde söz konusu olmuştur. Bu durumun iki nedeni vardır: Bunlardan ilki ABD’nin kendi petrol rezervlerinin azalmaya başlamasıdır. Diğer neden ise Batı’nın ihtiyaç duyduğu petrolün Ortadoğu üzerinden karşılanmasıdır. Bu nedenlerden ötürü ABD’li petrol şirketleri ilk olarak Suudi Arabistan’da petrol arama faaliyetlerine başlamışlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde petrol daha da önemli bir hale gelmiştir. Bu durum o kadar ciddi bir hal almıştır ki petrol politikaları yüzünden ABD ve Batı doğrudan veya dolaylı olarak bölge ülkelerine müdahalede bulunmuşlardır. Buna en çarpıcı örnek ise İran Şahı’nın petrolü millileştirme girişimi neticesinde ABD ve İngiltere’nin 1953 yılındaki girişimleriyle devrilmesidir.⁶⁴

Günümüzde dünyada kanıtlanmış petrol rezervi 1.140 milyar varildir. Bu rezervlerin büyük kısmına OPEC üyesi on iki devlet sahiptir. Bu on iki devlet toplam petrol rezervinin yüzde 78’ini elinde tutmaktadır. Bu oran 896 milyar varile tekabül etmektedir. Ortadoğu ülkeleri ise yaklaşık 740 milyar varil ile bu pastanın en büyük

⁶⁴ Tuğçe Ersoy Öztürk, “ABD’nin Yumuşak Güç Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası”, <http://kamudiplomasisi.org/pdf/abdninyumusakguckullanimi.pdf,s.4>, e.t. 15.12.2015.

dilimine sahiptir.⁶⁵ Dolayısıyla dünya petrol rezervlerinin yüzde 63'ü Ortadoğu bölgesinde bulunmaktadır ve 88 yıllık rezerv söz konusudur. ABD ise petrol rezervlerinin yüzde 2,7'sine sahipken 11 yıllık bir rezervi vardır. Petrol ihtiyacı bakımından ise durum rezervlerin tam tersi gibidir. ABD'nin enerji ihtiyacının yüzde 40'ı petrole bağlıdır. Ortadoğu için ise bu rakam çok düşüktür. ABD söz konusu petrol ihtiyacının ise yüzde 21'ini Ortadoğu bölgesinden karşılamaktadır. Bu rakamın 2050 yılında yüzde 70'e çıkması beklenmektedir.⁶⁶

Dünya enerji kaynakları arasında petrolden sonra en önemli kaynak olarak gösterilen doğal gaz bakımından da zengin olan Ortadoğu, bu bağlamda da ABD için önem arz etmektedir. Kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin yüzde 70 – 75'lik dilimi geniş anlamda tanımlanan Ortadoğu⁶⁷ bölgesinde bulunmaktadır.⁶⁸

ABD için Ortadoğu'nun ne denli önemli olduğu konusunda 1969-1974 yılları arasında ABD Başkanlığı yapmış olan Richard Nixon'un konuşması oldukça fikir vericidir. Konuşma aşağıdaki gibidir:

“ABD'nin ve tüm özgür dünyanın Ortadoğu'daki çıkarları, bu bölgedeki barışın herhangi bir ülke tarafından ihlal edilmemesine bağlıdır. Herhangi bir gücün Ortadoğu'da egemen konuma gelmek istemesi, bölgedeki uyumsuzluk ve gerginlikleri şiddetlendirecek, ABD ve özgür dünya ülkelerinin güvenliklerini olumsuz yönde etkileyecek ve tehlikeye sokacaktır. ABD, bu bölgede egemenlik kurmak istemediği gibi, başka ülkenin de burada egemenlik kurmasına izin vermeyecektir.”

Nixon'un konuşması analiz edildiğinde Ortadoğu sadece ABD için değil bütün özgür ulusların yani ABD ve Batı'nın evrensel ilkeleri bağlamında da önem arz etmektedir.

⁶⁵ Dünya Ham Petrol Rezervleri, *T.C. Petrol İşleri Genel Müdürlüğü resmi web sitesi*, http://www.pigm.gov.tr/dunya_tablo/dunya_ham_petrol_rezervleri.xls, e.t. 17.12.2015.

⁶⁶ Metin Altıok, “Uluslararası Sermayenin Krizi, Hegemonya Savaşları Ve Türkiye”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 2005, C.3, Sayı 12, s. 160.

⁶⁷ Geniş anlamda Ortadoğu; Fas, Tunus, Cezayir, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısırdan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı kapsayan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni kapsayan ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 4. Baskı, Bursa, MKM Yayıncılık, 2008, s. 25.

⁶⁸ Veysel Ayhan, *İmparatorluk Yolu*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2006, s. 88-91.

Bu noktada “özgür dünya” ifadesi Batı medeniyetinin özgürlük, demokrasi, liberalizm ve insan hakları kavramlarına vurgu şeklinde algılanabilir. ABD, Ortadoğu ile ilgili strateji ve politikalarını hem ulusal egemenliği hem de küresel hâkimiyeti bağlamında ele almaktadır. Ayrıca sadece bölgenin kendi dinamikleriyle ilgilenmemekte; bölgede başka bir aktörün güç elde etmesi de ABD’nin çıkarlarına aykırı bir durumdur. Hatta ABD’li politikacılar Nixon örneğinde de görüldüğü üzere bu durumu ulusal güvenlik meselesi olarak ele almakta ve bir tehdit olarak değerlendirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD’nin Ortadoğu’ya yönelik ilgisinin bir diğer nedeni ise bu dönemde bölgede mazlum halkların sömürgecilere karşı bir uyanışının olmasıdır. Milli devrimler çağı olarak ifade edilebilecek bu süreç Afrika’da ve Asya’nın çeşitli bölgelerinde yaşandığı gibi Ortadoğu’yu da etkilemeye başlamıştı. Ancak bu durum ABD’deki elitleri ve aktörleri endişelendirmekteydi. Uluslararası sermayenin artık denetimsiz ve ölçüsüzce, sömürge olarak nitelendirilen bölgelerde veya geri kalmış ülkelerdeki ekonomik çıkarlarını koruması ve söz konusu ülkeleri politik, kültürel ve askeri açıdan denetim altında tutması riske girmektedir. Bu durum ise ABD’yi oldukça endişelendiriyordu.⁶⁹

Ortadoğu’da İsrail’in yer alması da ABD’nin çıkarlarını etkileyen bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü İsrail, ABD’nin bölgedeki en önemli stratejik müttefikidir. Bundan dolayı İsrail’in istikrarlı ve güvenli bir yapıda olması ABD’nin çıkarları bağlamında gereklilik arz etmektedir.⁷⁰

ABD için bir diğer durum ise küresel hâkimiyetine tehdit oluşturabilecek güçlerin Ortadoğu’daki çıkarları ile ilgilidir. Rusya ve Çin’in gerek ekonomik gerekse politik boyutta ABD hegemonyasına yönelik tehditvari gelişmeleri ABD yönetimini doğal bir şekilde önlemler almaya itmiştir. Bu bağlamda Rusya ve Çin, Ortadoğu’da mevzi

⁶⁹ Gerger, *a.g.e.*, s. 18.

⁷⁰ Tayyar Arı, *2000’li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, s. 58.

kazanma mücadelesine girişmişlerdir. Söz konusu aktörlerin bölgede hâkimiyet tesis etmesi ABD'nin küresel gücüne yönelik olumsuz sonuçlar doğuracaktır.⁷¹

ABD'nin Ortadoğu politikasında Türkiye'nin yeri ve önemi ise oldukça üst sırada yer almaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin jeopolitik konumu bu önemi daha da artırmaktadır. Türkiye'nin Çanakkale ve İstanbul boğazlarına sahip olması ABD nezdinde Türkiye'yi önemli kılan unsurların başında gelmektedir. Ayrıca Türkiye'nin Rusya'ya sınır ve(ya) yakın ülke olması da önemli bir diğer parametredir. Bu anlamda Rusya'nın Ortadoğu'ya yayılmasında tampon işlevi görecektir. Türkiye, ABD için Ortadoğu'da her zaman önem arz etmiştir. Bölge ülkelerine kıyasla askeri üstünlüğe sahip Türkiye'nin ABD ile müttefiklik ilişkisi içerisinde olması her zaman ABD çıkarları ile örtüşmektedir. Bu bağlamda iki ülke hem kurumsal ilişkilere hem de ikili ilişkilere sahiptir. Bu bağlamda aynı uluslararası örgütlerde yer almakta ve karşılıklı askeri ve siyasi müttefiklik anlaşmaları imzalamışlardır.⁷²

2.2. Bağımsızlıktan Soğuk Savaş'a Kadar ABD'nin Ortadoğu'ya Yönelik Politikası: Politik İzolasyonizm

Amerikan toplumunun kahir ekseriyeti Avrupa'dan gelen göçmenlerden oluşmaktadır. Bu yüzden Amerikan ulusunun tarihsel anlamda arka planından bahsetmek pek mümkün değildir. Söz konusu bu göçmenlerin, Avrupa'dan okyanus ile ayrılan bu topraklarda bir bütün olarak vücut bulmasını sağlayan şey; ABD'nin kurucu kadrolarının Kitabı Mukaddes'teki Kızıl Deniz'in geçilmesi efsanesine sarılarak evrensel bir görev tanımı yapmalarıdır. Bu görev dini argümanlar ile reelpolitik arasında denge gözetilerek ABD'nin misyonu halini alan dünyada barış ve huzuru tesis etmektir. Bu efsanede yer alan bir diğer olgu ise bütün dünya uluslarına

⁷¹ Recep Kök, “*ABD'nin Orta Doğu Projesi ve Enerji Koridorlarının Merkezinde Türkiye*”, <http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/ortadogu.pdf>, s. 2, e.t. 02.01.2016.

⁷² جامعة الشرق الاوسط ، “*لدور التركي لجيوغرافي منطقة الشرق الاوسط الفسرس وليتحيات* ()”، الرحاطة احمد سليمان سالم ، العلوم السياسية، معهد العلوم الاجتماعية لعام Ürdün, 2014 , s.81. Ahmad Suleyman Salem Alrehahle, “*Türkiye'nin Ortadoğu'daki yeni rolü (fırsatlar ve zorluklar)*”, Orta Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün, 2014, s. 81.

örnek olacak, özgür ve muzaffer seçilmiş bir toprağın, yeni bir Kudüs'ün kurulmasıdır.⁷³ ABD bağımsızlığının ardından ilk defa 1782 yılında John Adams ABD'nin Avrupa'nın işlerine karışmamasını ve kendi coğrafyası ile ilgilenmesini bir dış politika kararı olarak ifade etmiştir. George Washington ise 1796 yılında yayınladığı veda mesajında, gerçek politikanın hiçbir devletle ittifak yapmamak ve Avrupa'nın sorunlarına karışmamak olduğunu belirtmiştir. 8 Aralık 1823 tarihine gelindiğinde ise Başkan Monroe, kendinden önceki başkanlar ile paralel bir politika anlayışına sahip olduğunu Kongre'ye gönderdiği mesajda ortaya koymuştur. Bu mesaj daha sonra Monroe Doktrini adını almıştır. Başkan Monroe mesajında iki önemli husus üzerinde durmuştur. Bunlar;⁷⁴

1. Amerika'nın Avrupa ile hiçbir politik ilgisi yoktur ve Avrupa işlerine karışmayacaktır. Buna karşılık Avrupa devletleri de Amerika kıtasının içişlerine karışmamalıdır.
2. Amerika'nın bu isteğine rağmen herhangi bir Avrupa devleti Amerika kıtasına ayak basar ve bu kıtada sömürgecilik girişiminde bulunursa, ABD bu hareketi düşmanca bir hareket sayacak ve Avrupa devletleri ABD'yi karşılarında bulacaklardır.

Monroe Doktrini, uluslararası ilişkiler yazınında infirat politikası, yalnızcılık politikası, ayrı durma politikası ve izolasyonizm olarak kavramlaştırılmıştır. Monroe Doktrini, uluslararası sorunlara aktif olarak katılmamayı, diğer devletlerle diplomatik hatta ticari ilişkileri en alt düzeyde tutmayı öngören bir dış politika stratejisidir. ABD'nin coğrafi ve topografik özelliklerine uygun olan bu politika, Amerika kıtasının ötesi için belirlenen bir strateji idi. Çünkü bilindiği üzere XVII. ve XVIII. yy'larda İngiltere'nin Amerika kıtasındaki en önemli sömürgeleri Kuzey Amerika'nın Atlantik kıyılarında yer alan kolonilerdi. İngiltere'nin siyasal ve ekonomik baskısına dayanamayan bu on üç koloni George Washington komutasında 1772 yılında ayaklandı ve 1776 yılında bağımsızlıklarını ilan ettiler. İngiltere ise bu sömürgelerin dolayısıyla ABD'nin bağımsızlığını 1783 yılında Paris Anlaşması ile

⁷³ "Aynı Gerçeğe Farklı Bakış", *Thema Larousse*, C.2, İstanbul, Milliyet Yayıncılık, 1993-1994, s. 430-431.

⁷⁴ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 8. Baskı, Bursa, MKM Yayınları, 2009, s. 259.

tanıdı. Daha sonra 1819 yılında Florida, 1845'te Texas, 1846'da Oregon, 1848'de New Mexico, Nevada, Utah, Arizona, Kaliforniya ve 1867 yılında ise Alaska, ABD topraklarına dâhil oldu ve günümüzdeki halini aldı. Amerika kıtasındaki bağımsızlık hareketi kuzey kolonileri veya sadece ABD ile sınırlı kalmadı. XIX. yy'ın başında Orta ve Güney Amerika'da da bağımsızlık hareketleri baş gösterdi. 1810 yılında Kolombiya, 1811'de Meksika ve Venezuela, 1816'da ise Arjantin bağımsızlığına kavuştu. 1818 yılına gelindiğinde ise Şili, Peru, Paraguay ve Orta Amerika ülkeleri bağımsızlık ilan ettiler. Böylesi bir tablonun söz konusu olduğu Amerika kıtasını, ABD doğal yayılma alanı olarak görmekteydi. Bu yüzden Avrupalı devletlerin kıtaya müdahalesine karşı çıkmakta ve buna karşılık Avrupa işleri ile ilgilenmeyeceğini deklare etmekteydi.⁷⁵

ABD'nin bağımsızlığının ardından ilan ettiği yalnızcılık politikası uzun yıllar boyunca ülkenin en temel dış politika strateji olmuştur. Gerek ABD'nin yeni bir devlet olması gerekse Amerika kıtasının politik durumu bu politikayı zorunlu kılmaktaydı. Çünkü yeni kurulan bir devlet ilk olarak kendi inşasını gerçekleştirmek ve iç düzenini tesis etmek zorundaydı. Ayrıca komşuları ve sınırdış olduğu ülkeler ile ilişkilere başka aktörlerin dâhil olması veya bu ilişkileri etkileme kapasitesi ABD çıkarlarını olumsuz etkilemekteydi. Bunlara karşın hem uluslararası politikadaki konumu hem de bahsedilen bu nedenlerden ötürü ABD, başka kıtalarla ilgilenmenin çıkarları ile örtüşmediğinin farkındaydı. Bu yüzden ABD, Birinci Dünya Savaşı'na kadar yalnızcılık politikasını sürdürmüş ve kıtasının dışı ile ilgilenmemiştir. Söz konusu dönemde Ortadoğu, politik perspektifte ABD için öncelikli ve önemli bir dış politika maddesi değildi.

ABD'nin kendi kıtasıyla ilgilendiği dönemlerde Avrupa kıtası ise kaynamaya başlamıştı. Sömürge yarışları başta olmak üzere çeşitli politik ve ekonomik nedenlerden dolayı Eski Dünya ciddi bir bunalım yaşamaktaydı. Nihayetinde patlak veren Birinci Dünya Savaşı ABD'nin yalnızcılık politikasını terk etmesine sebep olmuştur. Almanya'nın, İngiltere ve Fransa'ya karşı denizaltı savaşına başlaması, ABD'nin uluslararası ticaretini ciddi boyutta tehdit etmeye başlamıştı. Bunun

⁷⁵ Arı, *a.g.e.*, 2009, s. 258-262.

yanısıra Almanya'nın Meksika'yı ABD aleyhine savaşa girmeye teşvik ettiği de ortaya çıkmıştı. Alman Dışişleri Bakanı Artur Zimmermann, 19 Ocak 1917 tarihinde Meksika büyükelçisine çektiği şifreli mesajda; bir Alman-Meksika ittifakını önermekte ve ABD'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi durumunda Meksika'nın ABD'ye savaş açmasını ve karşılığında ABD'den New Mexico, Texas ve Arizona eyaletlerini almasını teklif etmekteydi. Almanya bir yandan Meksika'yı savaşa teşvik ederken diğer yandan da Japonya'yı ABD aleyhine kışkırtmaktaydı. Bu gelişmeler üzerine Amerikan Kongresi 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etti. ABD'nin de savaşa girmesinin etkisiyle Birinci Dünya Savaşı İtilaf Devletleri'nin zaferiyle sona erdi. ABD, savaşın sonuna doğru yalnızcılık politikasını terk etmiş olmasına karşın savaş sonrası dönemde tekrar bu politikaya geri dönmüştür. Hem kendi kıtası dışı ile ilgilenmemiş hem de bu dönemde kurulan Milletler Cemiyeti'ne de üye olmamıştır.⁷⁶ Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Bundan dolayı İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar ABD, Ortadoğu'ya politik anlamda kayıtsız kalmıştır.⁷⁷ Bunu da ulusal çıkarları gereği yapmıştır.

2.3. Soğuk Savaş Dönemi Boyunca ABD'nin Ortadoğu Politikası

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistem ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. Artık Avrupa dünya politikasında bir güç merkezi olmaktan çıkmıştır. Uluslararası politikada artık ABD ve Sovyetler Birliği'nin güç merkezi olduğu bir yapı tesis edilmiştir. En az yirmi yıl boyunca kesin çizgileri olacak ve 1990'lara kadar devam edecek "iki kutuplu" bir dünya sisteminin kutup lideri olarak Batı kampında ABD, Doğu kampında ise Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yer almıştır.⁷⁸ Artık hiçbir şey ne uluslararası sistem ne de ABD için eskisi gibi olmayacaktı. Bu yüzden ABD istisnai durumlar haricinde istikrarlı bir şekilde takip ettiği yalnızcılık politikasını terk edecekti. Çünkü hem küresel bir aktör olmuş ve iki kutuplu yapıda

⁷⁶ Sander, *a.g.e.*, s. 385-393.

⁷⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 19. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2010, s. 65-68; 188-204.

⁷⁸ Oral Sander, *a.g.e.*, 2010, s. 201-202.

kutup lideri rolünü üstlenmiş hem de karşısında SSCB gibi gerek ulusal gerekse küresel çıkarları bağlamında yeni ve çok önemli bir düşman belirlemiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD, dış politikasını iki devrim sürecine karşı şekillendirmişti. Sınıfsal özlü devrimsel süreç Avrupa’da karşılanacak, Avrupa’nın ABD denetimindeki kısmında kapitalist restorasyon gerçekleştirilecek ve sonraki aşamada da hedef Doğu Avrupa ile birlikte Sovyetler Birliği olacaktır. Milli karakterli devrimlerin ise, uluslararası sermayeye açık ve söz konusu ülkelerin ABD’nin global iktisadi, politik, askeri ve ideolojik stratejisine uygun bir şekilde denetim altında tutulması sağlanacaktı. Böylece hem bu ülkelerdeki ABD çıkarları zedelenmeyecek hem de Sovyetler Birliği kuşatılacak ve zayıflatılacaktı. İşte Ortadoğu bu noktadan itibaren ABD için önem kazanmaya başlamıştır. Jeostratejik konumuyla Sovyetler Birliği’ne karşı bir saldırı alanı olma özelliğine sahip olmasıyla beraber, içinde yer aldığı Asya ve Afrika’daki “milli devrimler” sürecinin denetimi bakımından da hem hedef hem de kilit bölge konumundaydı. Ayrıca Ortadoğu, Avrupa’nın yeniden inşasında da petrolü ile yer alacaktı.⁷⁹

1947 yılı başlarından itibaren savaş sonrası dönemin politikaları uygulanmaya konmaya başlanmıştır. ABD kamuoyunda Sovyet tehdidi artık iyice hissedilirken ABD’nin küresel politikalar uygulamaya koyma gerekliliği de karar alıcıların gündemine girmiştir. Amerikan kamuoyunda “kıızıl tehdit” korkusu, gerek ABD halkının gerekse karar alıcıların Sovyetlere ilişkin düşüncelerinde önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. İşte bu değişimin en net göstergesi dönemin ABD Başkanı Harry Truman’ın Kongre’de yapmış olduğu konuşmada ilk kez, dünyanın iki ideoloji arasında bölünmeye doğru gittiğini ifade etmesiydi. Dünyanın karşı karşıya olduğu durumun ciddiyetinin kendisini bu konuşmaya mecbur kıldığını ifade eden Truman; Yunanistan’ın ABD’ye mali ve iktisadi konularda acil bir yardım talebinde bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Yunanistan’daki Amerikan Ekonomik Misyonu ve ABD Büyükelçiliği’nin raporlarında da Yunanistan’ın özgür bir ülke olarak kalabilmesi için söz konusu yardımın gerekliliği belirtilmiştir. Truman söz konusu konuşmada Yunanistan’ı komünistler tarafından tehdit altında olduğu gerçeğiyle

⁷⁹ Gerger, *a.g.e.*, s. 32-33.

beraber Yunanistan ordusunun ise zayıf ve güçsüz olduğunu belirttikten sonra kendine yeten bir demokrasi tesisi için Yunanistan'a yardımın gerekli olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰

Başkan Truman; Yunanistan ile ilgili hassasiyetlerini ve gereklilikleri ifade ettikten sonra Türkiye'nin de Yunanistan ile komşu olduğunu belirtip ABD'nin ilgisini hak eden bir ülke olduğunu söylemiştir. Buradan hareketle Türkiye'nin ABD ve Batı için önemini belirtmiş ve bağımsız ve iktisadi istikrarı olan bir Türkiye'nin geleceğinin özgürlükçü dünya açısından Yunanistan kadar önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Türkiye'nin şartlarının Yunanistan'dan farklı olmasına rağmen ulusal bütünlüğünün sağlanması için ABD ve İngiltere'den yardım istediğini ve İngiltere'nin bu yardıma kendi mali sorunlarından dolayı olumlu karşılık veremeyeceğini belirtmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu bağlamında da önemli bir pozisyonu olduğunu belirten Truman söz konusu yardımın ABD tarafından verilmesinin gerekliliğini açıkça ifade etmiştir.⁸¹

Dünya barışını ve ABD'nin de uluslararası politikadaki pozisyonunu tehlikeye düşürmemek için Kongre'den tam yetki isteyen Truman, söz konusu konuşmasıyla literatürde Soğuk Savaş olarak kavramsallaştırılan dönemi başlatmıştır. Sovyet yayılmacılığına karşı ABD'nin tüm gücüyle mücadele edeceğini belirten Truman, bu bağlamda ABD'ye başat rol biçmiş ve Sovyetleri çevreleme politikasıyla yeni uluslararası konjonktürün farklı olacağını ortaya koymuştur.⁸² Artık yalnızlık politikası terk edilmiş ve aktif bir politikaya geçilmiştir. En büyük düşman olan Sovyetler çevrelenecektir. Bu politikanın önemli ayaklarından birisi de bir kısmı Ortadoğu'da olan Türkiye'dir. Bu kapsamda Türkiye'ye yardımlar yapılırken hem Türkiye'nin Sovyet etkisine girmesini engellemek hedeflenmiş hem de Türkiye'nin Ortadoğu'daki önemine vurgu yapılarak Ortadoğu'nun da Sovyet alanı olmaması noktasında bir strateji olduğu belirtilmiştir.

⁸⁰ Çağrı Erhan, “ ABD ve NATO'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, (ed.) Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 528-529.

⁸¹ Erhan, *a.g.m.*, s. 529.

⁸² George F. Kennan, *Memoirs 1925-1950*, Boston, Little, Brown and Company, 1967, s. 361-362.

1950'li yılların ortalarına gelindiğinde artık ABD ve SSCB arasındaki mücadele alanlarından birisi de Ortadoğu olmuştur. Soğuk Savaşın şiddetli bir hal aldığı bu dönemde Mısır'da Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme girişimi ardından gerçekleşen İngiltere, Fransa ve İsrail müdahalesi neticesinde patlak veren 1956 Arap-İsrail Savaşı sonucunda İngiltere ve Fransa Ortadoğu'dan çekilmek zorunda kalmışlardır. ABD ise Batı dünyasının lideri ve jandarması konumunda olduğundan hareketle bu boşluğu doldurmak için yeni bir strateji ortaya koymuştur.⁸³ 1957 yılında Başkan Eisenhower'ın adıyla anılan Eisenhower Doktrini; ABD'nin Ortadoğu'da aktif olarak yer aldığını simgelemektedir.⁸⁴ Eisenhower Doktrini, bir yandan İngiltere ve Fransa'dan kaynaklanan güç boşluğunu doldurmayı amaçlarken öte yandan ise başta Mısır olmak üzere birçok Arap ülkesinin SSCB ile yakın ilişkiler kurması tehlikesinin artık bir realite olmasından ileri gelmiştir. Eisenhower Doktrini'nin en önemli yanı; ABD Başkanına, uluslararası komünizm tarafından kontrol edilen herhangi bir devletten gelecek açık bir saldırıya karşı koymak için yardım talep edecek devletlerin toprak bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını korumak amacıyla, Amerikan askeri kuvvetlerinin kullanılması da dâhil olmak üzere, gerekli yardımı ve işbirliğini sağlama görevini vermesiydi.⁸⁵ Truman Doktrininden yaklaşık 10 yıl sonra Başkan Eisenhower, Kongreden özel bir yetki talebinde bulunarak davet edildiği takdirde, ABD'nin Ortadoğu'da askeri ve siyasi müdahalelerde bulunabileceğini, uluslararası komünizmin kontrolündeki herhangi bir devletin saldırısına uğrayan Ortadoğu devletlerini, askeri güç de dâhil olmak üzere gerekli her türlü araçla koruyacağını ve bu doğrultuda askeri yardım yapacağını ilan etmiştir. Eisenhower Doktrini'ni bölgede Türkiye, İran ve Irak hemen desteklemiş, fakat resmen, yalnız Libya ve Lübnan kabul etmiştir.⁸⁶

⁸³ Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu: Birinci Dünya Savaşından 2000'e*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 106.

⁸⁴ Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006, s. 221.

⁸⁵ Çağrı Erhan, "1945-1960 ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I., 6. Baskı, (ed.) Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 566.

⁸⁶ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye- ABD İlişkilerinin Politikası Kuram ve Siyasa*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 248-327.

1969 yılına gelindiğinde ise Truman Doktrinini daha da genişleten Başkan Nixon; ABD'nin tüm anlaşmalara sadık kalmasını fakat doğrudan tehlikelere maruz kalan ülkelere askeri ve ekonomik yardım yapmasını bir strateji olarak kabul etmiştir.⁸⁷ Nixon Doktrini ile ABD güvenlik çabalarını az gelişmiş dünya ülkeleri veya üçüncü dünya ülkelerindeki müttefiklere yardıma yoğunlaştırmıştır. Hem bu ülkeleri vekil savaşlarında kullanmayı amaçlamış hem de Sovyetler ile başlatılan yumuşama döneminde askeri rekabetin azaltılması ve ilişkilerin istikrara kavuşturulması amaçlanmıştır.⁸⁸ Yani bu doktrin ile ABD'nin Ortadoğu'ya doğrudan müdahalesi yerine Ortadoğu ülkelerine yoğun şekilde askeri ve ekonomik yardım yapılması amaçlanmıştır. Bu dönemde ABD için Ortadoğu'nun Sovyet tehdidine karşı korunması bağlamında İran ve Suudi Arabistan en önemli iki ülkeydi. Bu doktrin çerçevesinde 1979 yılına kadar bu ülkelere ciddi miktarda ekonomik yardım yapılmış ve silah satılmıştır.⁸⁹

1980 yılına gelindiğinde ise Ortadoğu'da önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Bu dönemde ABD Başkanı Carter; Carter Doktrini olarak bilinen doktrini ilan etmiştir. Temelinde Washington'un Körfez ülkelerini istikrarsızlaştırmayı ve petrol akışına zarar vermeyi amaçlayan herhangi bir güce karşı koyacağını ifade eden bu politika, bölgede kontrolü ele geçirmek amacıyla gerçekleştirilen herhangi bir teşebbüsün Amerikan ulusal çıkarlarına saldırı olarak algılanacağını ifade etmekteydi. Bu önem vurgulandıktan sonra, böyle bir saldırı gerçekleşirse askerî güç de dahil olmak üzere karşı koyulacağı belirtilmekteydi. Bu kadar net bir uyarı yapıldıktan sonra elbette ki Nixon Doktrini çerçevesinde kabul edilen bölge devletlerinin savunmalarında sorumluluğu kendilerinin üstlenmesi ilkesi devam ettirilemezdi. Hayatî çıkarını koruyabilmek için ABD'nin fiilen bölgede bulunması ve sorumluluğu üzerine alması gerekmektedir. ABD bölgede savunma alanında düzenleyici, silah destekçisi ve de stratejik açıdan SSCB'ye karşı caydırıcı olarak hareket etmeye başlamıştır. Savunma harcamalarını artıran, benimsenen ilkeler doğrultusunda bölge ülkeleri ile ikili

⁸⁷ Cezmi Sevgi, "Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye'nin Stratejik Konumu", *Ege Coğrafya Dergisi*, Nisan 1988, No:4, s. 233.

⁸⁸ Oktay Bingöl, "ABD Ulusal Güvenlik Stratejisinin Küresel Uygulayıcıları: Coğrafi Muharip Komutanlıklar", *Güvenlik Stratejileri*, Nisan 2014, Yıl 10, Sayı:19, s. 141.

⁸⁹ Gamze Güngörmüş Kona, "Yeni Orta Doğu", *Görüş Dergisi*, 2003, Sayı:55, No:54, s.18.

ilişkileri güçlendirme çalışmalarına başlayan ABD'nin bu doktrin çerçevesinde attığı en önemli adımlardan birisi de, Mart 1980'de kurulan RDJTF'dir (Rapid Deployment Joint Task Force/Acil Müdahale Ortak Gücü).⁹⁰ Merkezi Florida'da bulunan RDJTF, 200.000 hazır 100.000 yedek kuvvetten oluşan ve dünyanın her bölgesine müdahale edebilecek bir güçtür. Hareket kabiliyeti yüksek ve nitelikli olan RDJTF, çöl koşullarında savaşma yeteneğine de sahiptir. Bu güç ile Körfez bölgesinin güvenliği sağlanacak ve gerektiğinde bölgeye doğrudan müdahalede bulunulacaktır.⁹¹

Carter'dan sonra ABD Başkanı olan Ronald Reagan döneminde de ABD'nin dış politikada doğrudan ABD askerlerini kullanmadığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; Ekim 1983'de Lübnan'da Amerikan üssüne gerçekleştirilen intihar saldırısında 241 Amerikan askeri ölmüştür. Reagan yönetimi saldırıya herhangi bir misillemede bulunmadığı gibi Lübnan'dan askerlerini çekme yoluna gitmiştir. Ancak 1986 yılında Batı Berlin'de Amerikan askerlerinin bulunduğu bir diskoteğe yapılan saldırının sorumlusu olarak görülen Kaddafi'ye karşılık olarak Libya'ya hava saldırısı düzenlenmiştir.⁹²

2.4. 1990 – 2001 Arası Dönemde ABD'nin Ortadoğu Politikaları

George Herbert Bush dönemi, hem ABD için hem de uluslararası sistem için yeni bir dönemi ifade etmiştir. Soğuk Savaş döneminden Soğuk Savaş sonrası döneme geçişin yaşandığı 1988 Kasım seçimlerini kazanan George Herbert Bush 1989'da görevine başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Gorbaçov liderliğinde glasnost ve perestroyka politikalarını uygulamaya çalıştığı fakat şiddetli bir çöküşe doğru gidildiği bu dönemde Mart 1990'da G. H. Bush Kongre'ye ABD'nin Ulusal

⁹⁰ Gökçe Dalgıç, "Soğuk Savaşın Bugüne ABD ve 'Petrolcü' Müttefikleri, *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt: 8, Sayı: 4, s. 277-278.

⁹¹ Arı, **a.g.e.**, 1999, s. 172; Ayrıca bkz.; Paul K. Davis, "Observations on the Rapid Deployment Joint Task Force: Origins, Direction, and Mission", Archive RAND/P-6751, June 1982.

⁹² Ferhat Pirinççi, "Amerikan Dış Politikasında Dinamizm ve Başkanlar: Retorik ve Uygulama", *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik*, (ed.) Cenap Çakmak, Cengiz Dinç ve Ahmet Öztürk, Ankara, Nobel, 2011, s. 83-83.

Güvenlik Stratejisini sunmuştur. Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi'nde, ABD'nin ulusal çıkar ve hedefleri dört ana başlıkta toplanmıştır. Bunlar;⁹³

- ABD'nin özgür ve bağımsız bir şekilde yaşamını sürdürmesi
- Sağlıklı ve büyüyen bir Amerikan ekonomisinin sağlanması
- Siyasal özgürlükler, insan hakları ve demokratik kurumları teşvik eden istikrarlı ve güvenli bir dünya
- Dost ve müttefik ülkelerle işbirliğinin geliştirilmesi

Bu doktrinde ABD “global bir güç” olarak tanımlanırken 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali ve ardından yaşanan gelişmeler, Soğuk Savaş sonrası döneme ilişkin ABD politikalarının yönünü tayin etmiştir. Süveyş Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'ya angajmanını giderek artıran ABD, 1950'lerden itibaren Ortadoğu'da üç ayaklı bir politika uygulamaktaydı. Bu politikanın ilk ayağı Ortadoğu petrolünün uluslararası piyasalara sorunsuz ulaştırılmasıdır. Diğer bir ayağı İsrail'in güvenliğinin sağlanması iken son ayağını ise bölgedeki dost ve müttefik ülkeleri desteklenmesi oluşturmaktaydı. Bu dönemde Irak'ın Kuveyt'i işgaline bütün uluslararası kamuoyunun da tepki göstermesiyle eli rahatlayan ABD, “Yeni Dünya Düzeni” kavramını da kullanarak Irak'a hava saldırılarında, koalisyon güçleri ise karadan da saldırılarda bulunmuştur.⁹⁴

Clinton dönemi ise George Herbert Bush dönemine nazaran ciddi farklılıklar içermekteydi. ABD Başkanları arasında İsrail'e en yakın başkan olarak gösterilen Clinton'un politikasının beş noktada Bush dönemi Ortadoğu politikasından farklı olduğu söylenebilir. Bunlar:⁹⁵

- 1) Amerikan yardımının Doğu Kudüs (Arap Kudüs) ve diğer işgal altındaki topraklarda yeni Yahudi yerleşim birimleri için kullanılmasına itirazda bulunmadı.

⁹³ Pirinççi, *a.g.m.*, s.81-82.

⁹⁴ Pirinççi, *a.g.m.*, s.86-88.

⁹⁵ Kamer Kasım, “Soğuk Savaş Dönemi Sonrası A.B.D.-İsrail İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, ABD Özel Sayısı, Yaz 2000, Cilt:6, Sayı:2, s.130.

- 2) Doğu Kudüs'te İsrail'in kontrolünün tartışılmaz olduğunu kabul etti.
- 3) İsrail tarafından 1967 savaşında ele geçirilen Arap topraklarının işgal altındaki (occupied) değil de tartışmalı (disputed) topraklar olduğu şeklindeki İsrail görüşünü kabul eder göründü.
- 4) İsrail'e ve pro-Amerikan Arap rejimlerine tehdit oluşturan Irak ve İran'ın, bu iki ülkeyi uluslararası alanda yalnız bırakmaya yönelik diplomatik çabalar, Amerikan askeri varlığı ve ekonomik ambargo ile zayıf tutulması politikasını hızlandırdı.
- 5) Barış sürecinde ABD'nin rolünün İsrail'e karşı değil, onunla aktif işbirliği içerisinde olduğu şeklinde yorumlanmasını sağladı.

2.5. 11 Eylül Saldırıları ve ABD'nin Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti

11 Eylül 2001 tarihi uluslararası ilişkiler tarihinin veya dünya siyasi tarihinin en önemli olaylarından birinin yaşandığı dönüm noktasıdır. Söz konusu tarihte gerçekleşen terör saldırıları bir yandan saldırıların hedefi olan ABD'yi diğer yandan da tüm uluslararası kamuoyunu etkilemiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte uluslararası sistemde başat aktör iddiasında olan ABD, ilk defa böylesi bir saldırıyla karşılaşmıştır. Söz konusu dönem ABD için küresel güç iddiasının da sorgulandığı bir dönemdi. Bu dönemde sistemin artık tek kutuplu bir yapıdan çok kutuplu yapıya doğru evrildiğini iddia edenler sesli bir şekilde iddialarını gündeme getirmekteydi. Ayrıca başta Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) gibi Uzak Asya ülkeleri ABD'nin ekonomik gücüne meydan okurken, ABD'nin politik gücünün de sorgulandığı bir dönemdi.

Böylesi bir konjonktürde en büyük askeri güç olma noktasında iddiasını sürdüren ve genel kabul gören ABD'nin kendi topraklarında böylesi bir çapta terör saldırısına maruz kalması herkes açısından önemlidir. ABD bir yandan ulusal güvenliğini sağlama ve uluslararası çıkarlarını koruma bağlamında hareket etme zorunluluğu hissederken öte yandan da bu saldırılar neticesinde imajının olumsuz etkilenmesinden ötürü yeniden küresel güç olduğunu ispatlamak mecburiyetindeydi.

ABD açısından böylesi bir tabloyu ortaya çıkaran 11 Eylül saldırıları hem güvenlik anlayışının değişmesine ve revize edilmesine hem de uluslararası sistemin yeniden evrimine sebebiyet teşkil etmiştir. Soğuk Savaş'ın bitimiyle beraber Komünist tehdit/Sovyet tehdidi ortadan kalkmıştı. Uluslararası sistem tek kutuplu bir görünüm arz ederken Batı için düşman olarak tanımlanacak bir olgu da söz konusu değildi. Ancak 11 Eylül saldırıları beraberinde yeni bir düşman tanımını getirmiştir. Bu tanım sadece ABD veya Batı tarafından değil dünya devletlerinin tamamına yakını tarafından kabul görmüştür. Yeni düşmanın adı: Küresel terör veya radikal İslami terör'dü. ABD hem bu yeni düşmanla mücadele edeceğini açıkça ifade etmiş hem de sistemin yeniden dizaynı noktasında gelişmeler olacağını belirtmiştir. Yeni güvenlik algılamaları ve terörle mücadele konseptini ortaya çıkaran mesele ABD'yi saldırıların hedefi olarak etkilerken bazı ülkeleri de saldırıların sorumlusu olması bakımından etkilemiştir.

ABD, uluslararası sistemdeki konumundan dolayı ülkesi dışındaki diplomatik misyon veya diğer tesislerine yönelik gerçekleştirilen ve genellikle de sembolik etkisi olan terör eylemleri bağlamında tecrübeli bir devlet olmasına karşın ilk defa kendi topraklarında bir terör eylemine maruz kalmıştır. Ayrıca eylem sonuçları itibariyle de daha önce görülmemiş derecede zarar veren bir terör eylemidir. Söz konusu saldırılardan önce ABD'nin terör eylemlerine yönelik tavrı kınama, kısmi misilleme ve yakalanmaları halinde suçluların mahkemeye çıkarılması idi. Fakat 11 Eylül saldırıları sembolik olmanın ötesinde hem ciddi kayıplar verdimiş hem de Amerikan halkının yaşamını ciddi ölçüde etkilemiştir.⁹⁶

Saldırıların ardından literatürde "Bush Doktrini" olarak da ifade edilen "Pre-Emptive Action/Önleyici Eylem" stratejisi deklare edilmiştir. Bu doktrinle birlikte ABD'nin düşmanı saptanmış, ABD'nin bu bağlamda hedefi ortaya konmuş ve bu düşmanın coğrafi olarak vücut bulduğu bölge ve/veya ülkeler tespit edilmiştir.⁹⁷ Bu aşamadan sonra ABD'nin stratejisi bağlamında ülkeler kategorik olarak ayrıma tabi tutulmuştur. Bu ayırım ana hatlarıyla birçok alt kategoriden oluşan dost ve tek sınıfta

⁹⁶ Henry Kissinger, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*, (çev.) Tayfun Evyapan, Ankara, METU Press, 2002, s.263-264.

⁹⁷ Abdullah Şahin, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*, İstanbul, Truva Yayınları, 2004, s.13.

ele alınan düşman başlıklarından oluşmuştur. Bu bağlamda dost olarak ifade edilen kümede İlk kategoride İngiltere, Almanya ve Avusturya gibi ABD ile birlikte askeri müdahalelere aktif katılım sağlayacak ülkeler yer almaktadır. İkinci kategoride Pakistan, Rusya, Türkiye, İspanya ve Özbekistan yer almıştır. Bu ülkeler ABD politikaları, küresel denklem ve uluslararası politikadaki konumları bağlamında önem arz etmektedir. Suudi Arabistan, Ürdün ve Fas gibi Arap devletlerinin yer aldığı üçüncü kategoriye ise söz konusu stratejik planın veya terörizmle mücadelenin medeniyet çatışması haline dönüşmemesi bağlamında misyon atfedilmiştir. Dördüncü kategori ise etkisiz kalmaları talep edilen Hindistan, İsrail ve İran gibi ülkeleri kapsamaktadır. Düşman kategorisinde ise Afganistan, Irak, İran, Libya, Sudan ve Kuzey Kore'nin başını çektiği ve "haydut devletler" olarak ifade edilen devletler yer almıştır.⁹⁸

2.6. Obama Dönemi ABD Politikası

Seçim kampanyasını değişim mottosuyla yürüten Obama 2009 seçimlerinin ardından ABD Başkanı seçilmiştir.⁹⁹ Bush döneminde sert güç ile özdeşleşen ABD dış politikası Obama döneminde değişiklik göstermeye başlamıştır. Obama, yumuşak güç üzerinden tesis etmeye çalıştığı dış politikasını Ortadoğu bölgesinde de uygulamayı tercih etmiştir. Bu bağlamda ilk röportajını Suudi kanalı olan El-Arabiya'ya veren Obama, bu röportajda ABD'nin İslam dünyasının düşmanı olmadığını altını çizmiştir. Ayrıca Obama Filistin – İsrail sorununda her iki tarafın da dikkate alınması gerektiğini bununla birlikte işbirliği ve diğer diplomatik yöntemlerin kullanmasını ifade etmiştir.¹⁰⁰

Obama'nın başta çizdiği bu profile karşın başkanlığın ilk dönemlerindeki icraatları ise söylem ve eylem ahengine darbe vurur niteliktedir. Obama, İslam Dünyası ile düşman olmadıklarını söylemesine rağmen ilk olarak Afganistan'a 30.000 asker

⁹⁸ Ahmet Özer, *11 Eylül, ABD, Türkiye ve Küreselleşme*, Ankara: Elips Kitap, 2005, s. 48-50.

⁹⁹ Barak Obama, *Sabah Gazetesi*, <http://www.sabah.com.tr/barack-obama>, e.t. 17.01.2016.

¹⁰⁰ Barak Obama'nın İlk Röportajı, *Dünya Bülteni*, <http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haber&ArticleID=64993>, e.t. 18.01.2016.

göndermiştir.¹⁰¹ 2009'da Kahire'de yaptığı bir konuşmada ABD'nin asla İslam ile savaşta olmayacağını söylemesine karşın çok kısa bir süre sonra pek çok Müslüman ülke içindeki hedeflere saldırılar başladı.¹⁰²

Söylem ve eylem ilişkisi bağlamında pek de tutarlı olduğu söylenemeyen Obama'nın doktrini ise stratejik sınırlama, kusurlu realizm ile liderlikten uzak duran bir anlayış çerçevesinde dizayn edilmiştir. Doktrinin esasları ise; artan şekilde uluslararası örgütlere dayanmak (pragmatik uluslararası), Amerikan değerleri ve dış politika başarıları için daha fazla tevazu duygusu, askeri güçten ziyade dış yardıma dayanmak. Obama doktrini şu özellikleri ile eleştirilmektedir; düşmanlarına cesaret vermesi, dostlarını göz ardı etmesi, ülkenin değerini düşürmesidir.¹⁰³

Obama yönetiminin Ortadoğu politikasında ilk göze çarpan, ABD güvenliğinin ve dış politikasının iki önemli ayağı olan diplomasi ve savunma ikilisine kalkınma politikalarını da dâhil etmek oldu. 2008 yılından itibaren ise bu stratejiye sosyal medya, kamu diplomasisi ve stratejik iletişimi de dâhil eden Obama yönetimi “akıllı güç/smart power” uygulamaları ile dış politikasını şekillendirdi. Bunun temelinde ise Ortadoğu'daki maliyeti azaltmak yatmaktaydı. Böylece Ortadoğu'daki halk hareketleri bağlamında bölgenin dönüşümü ve dizaynı daha az maliyetle gerçekleştirildi. Bu doğrultuda Obama yönetimi oldukça düşük ve ılımlı bir profille hareket ederek, Irak'tan çekilme, İran ile olan sorunlar, Libya saldırısı, Suriye direnişi ve Afganistan'dan çekilme gibi konularda çok öne çıkmayarak uluslararası kamuoyunu mümkün olduğu kadar provoke etmemeyi ve böylece ABD'ye daha az saldırı yapılmasını hedefledi. Ayrıca ABD'nin ekonomik durumundaki negatif gidişatın bir sebebi olarak görülen dış politikada askeri araçların kullanımı ve

¹⁰¹ James Traub, “The Elephants in the Room”, *Foreign Policy*, November, 2011.

¹⁰² Sait Yılmaz, “*ABD Monroe Doktrini'ne Dönebilir mi?*”, s.2, http://usam.aydin.edu.tr/analiz/ABD_MONREO_DOKTRINI_NE_DoNEBiLiR_mi.pdf, e.t. 21.01.2016.

¹⁰³ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 3.

dolayısıyla askeri maliyetleri de azaltarak ekonomi rahatlatmayı ve bölgedeki ülkelerle diplomatik araçlarla ilişkileri dizayn etmeyi seçmiştir.¹⁰⁴

Obama'nın Ortadoğu politikasında İsrail ise her zamanki önemini muhafaza etmiştir. Hatta Obama, kendisinin siyahi olmasından dolayı ABD'de siyahilerin yaşadığı sıkıntılar ile Yahudilerin geçmişte yaşadıklarını eşdeğer görmekte ve bundan dolayı Yahudilere destek vermekteydi. Ayrıca İsrail'in politikalarının destekleneceği, İsrail'e askeri destekte bulunacağı ve İsrail'e karşı düşmanca politikalar yürüten Lübnan, İran ve Hizbullah karşısında İsrail'in destekleneceği açıkça ilan edilmiş ve politikadaki uygulamalar da bunun söylemin ötesinde olduğunu açıkça ortaya koymuştur.¹⁰⁵

Bağımsızlıktan son döneme ABD'nin Ortadoğu politikasına bakıldığında, uluslararası konjonktüre ve ABD'nin uluslararası sistemdeki konumuna bağlı şekilde belirlendiği görülmektedir. Bağımsızlığından özellikle İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde bölgeye karşı politik ilgisi olmayan sadece bölge ile ekonomik ilişkiler tesis eden ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu politikasını revize etmiştir. Bu bağlamda Soğuk Savaş döneminde bölgeyi SSCB'yi çevrelemek için bir tampon olarak gören ABD, özellikle 1956 Süveyş Krizi ile Ortadoğu'da Batı'nın jandarması rolünü üstlenmiştir. Bu gelişmenin yanısıra söz konusu yıllarda İsrail devletinin kurulması (1948) ve güvenliği sorunsalı da ABD'nin bölge politikalarında önemli bir parametre olmuştur. Gerek kendi küresel çıkarları gerekse İsrail'in güvenliği ve SSCB'nin çevrelenmesi politikası bağlamında Türkiye hem NATO üyesi bir müttefik hem de ABD ile ikili ilişkileri pozitif olan bir devlet olarak ön plana çıkmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise ABD hem SSCB'den kaynaklı güç boşluğunu doldurmak ve küresel hâkimiyetini pekiştirmek hem de bölgedeki radikal unsurların Batı için tehdit olmasını engellemek üzere politikasını tesis etmiştir. ABD'de söz konusu yıllarda demokrat veya muhafazakâr başkanların ülkeyi yönetmesi Ortadoğu politikasında keskin değişiklikleri gündeme getirmemiş aksine politikalar belli bir

¹⁰⁴ Sait Yılmaz, "ABD'nin Yeni Ortadoğu ve İran Politikası ile İlgili Öngörüler", https://www.academia.edu/7648074/ABDnin_Yeni_Ortado%C4%9Fu_Politikas%C4%B1_ve_%C4%B0ran, s.5-6, e.t. 10.10.2016.

¹⁰⁵ بيومي علاء, "العربي والعالم أوباما باراك", *مركز لدراسة الشرق الأوسط*, Katar, 2008, s.55. Alaa Bayoumi, "Arap dünyası ve Barack Obama", *Al Jazeera Çalışmaları Merkezi*, Katar, 2008, s.55.

tutarlılık ve silsile içinde devam etmiştir. Bu nedenden dolayı da ABD'nin bölge devletlerine yönelik pozisyonu veya bu devletlerin rolünde ciddi değişimler söz konusu olmamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IRAK İŞGALİ SONRASI ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI VE TÜRKİYE

3.1. Irak’ın İşgali

ABD, 11 Eylül saldırıları ile ilk defa terör ile kendi topraklarında yüzleşmenin neticesinde toplumsal olarak ağır bir travma yaşamıştır. Bu travma pek tabii bir şekilde toplumda, karar alıcılara yönelik beklenti, eleştiri ve ayrıca milli güvenlik noktasında kenetlenme olgularını da beraberinde getirmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere dönemin ABD Başkanı C. W. Bush, “Önleyici Eylem Stratejisi”ni ilan ederek, ABD’nin yeni güvenlik konseptinin ve güvenlik politikalarının yeni dönemde nasıl olacağına dair tartışmaları sona erdirmiştir. Bush Doktrini çerçevesinde ABD tarafından dünya ikiye bölünerek kategorize edilmiştir. Aslında bu kategorileştirme Soğuk Savaş dönemindeki “ben-öteki” diyalektiğinin bir farklı versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. 1990’lı yıllara girildiğinde Soğuk Savaş döneminin sonuna gelinmiş ve iki kutuplu dünyanın Doğu Blok’u dağılmıştır. Sovyetler Birliği’nin yıkılması ile beraber ABD için öteki olarak nitelendirilecek bir unsur kalmamıştır. 2001 yılında ise ABD, 11 Eylül saldırıları ile birlikte aradığı fırsatı yakalamıştı. Dış politikasını öteki kavramı üzerinden şekillendiren ABD bu bağlamda öteki olarak Radikal İslam/İslami Terör olgusunu kavramlaştırmıştır.

11 Eylül saldırıları sonrası Başkan Bush yönetimini etkileyen neo-con¹⁰⁶ çevrelerin etkinliğinin artmasıyla beraber ABD, daha güvenlik merkezli bir anlayışla dış

¹⁰⁶ Türkçeye “Yeni Muhafazakârlar” olarak çevrilen neo-conservatism; demokrasinin tüm dünyaya yayılabileceğine inanan ve bunun için askeri araçların da etkili kullanılması gerektiğini düşünen fikir akımıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Sukanta Acharya, “American Exceptionalism: A Neo-conservative Face to Future”, *International Studies*, 43/2, 2006, s. 185-202; Garry Dorrien, *Imperial Designs: Neoconservatism and the New Pax Americana*, New York and London, Routledge, 2004.

politika stratejilerini belirlemeye başladı.¹⁰⁷ Bu çerçevede ise Afganistan, İran, Irak gibi ülkeleri uluslararası teröre destek veren şer eksenini olarak nitelemiştir. ABD ilk olarak dünya jandarmalığı misyonu ve uluslararası itibarın inşası mottosuyla BM Güvenlik Konseyi'ne hiçbir açıklama yapmadan Afganistan'a müdahale etmeye hazırlanıyordu.¹⁰⁸ Afganistan'a yönelik bu harekâtın hukuki temelinde, terörizme destek olan Taliban Rejiminin sona erdirilmesi ve ABD'ye saldırı fiillerini gerçekleştirdiği iddia edilen El-Kaide Örgütünün yok edilmesi bulunmaktadır diyebiliriz.¹⁰⁹ 11 Eylül saldırılarından sorumlu tuttuğu Afganistan ve Taliban rejimine doğrudan askeri müdahalenin ardından sıranın Irak'a geldiği gerek karar alıcıların gerekse uzmanlar ve kamuoyunun ortak kanaati olmuştur.

Irak, ABD için birden fazla perspektifte önem ve tehlike arz etmekteydi. 1956 Süveyş Krizi sonrasında etkin aktör olduğu Ortadoğu'da kendi çıkarlarını tehdit eden aktörlerin varlığına müsaade etmemek, müttefiklik ilişkisi içinde olduğu devletlere yönelik tehditleri minimize etmek, enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurmak veya hâkimiyetini pekiştirmek, kitle imha silahlarının kendisine tehdit olarak algıladığı aktörlerin eline geçmesini engellemek amacıyla politikalarını uygulayan ABD için Irak merkezi bir önem arz etmekteydi. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de çeşitli hedeflere yönelik gerçekleştirilen terör saldırıları ise ABD için hem hukuki hem de politik meşruiyet sağlamaya yönelik bir araçtı.¹¹⁰ Saldırıların sonrasında ilk hedef Afganistan'a yönelik müdahalenin ardından Başkan Bush ve ABD'nin karar alıcıları, Irak'ta kitle imha silahlarının varlığını ve dönemin Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in 11 Eylül saldırılarının faili olan El-Kaide terör örgütü ile bağlantılı olduğunu ileri sürerek tüm uluslararası kamuoyunu kendilerine destek olmaya davet edip Irak'a savaş açmışlardır.¹¹¹ ABD Başkanı ve karar alıcılarının burada belirttiği

¹⁰⁷ Charles Krauthammer, "The Bush Doctrine: ABM, Kyoto and the New American Unilateralism", *The Weekly Standard*, Vol:6, No:36, 04.06.2001, <http://www.weeklystandard.com/Content/Protected/Articles/000/000/000/474abspw.asp?nopager=1>, e.t.14.02.2016.

¹⁰⁸ Enver Bozkurt, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı*, 3. Baskı, Ankara, Asil Yayın, 2007, s. 185.

¹⁰⁹ Bozkurt, *a.g.m.*, s. 222.

¹¹⁰ Ramazan Gözen, "ABD'nin Irak'ı İşgali: Yeni Muhafazakâr/Demokratik Emperyalist Bir Proje", *II. Körfez Savaşı*, (der.) Mehmet Sahin ve Mesut Taştekin, Ankara, Platin Yayınları, 2006, s. 33.

¹¹¹ Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Ankara, Barış Platin Yayınevi, 2009, s. 329-331.

savaş kavramı uluslararası hukuk açısından kabul görmemektedir. Çünkü söz konusu terörist saldırıları gerçekleştiren bir devlet değildir. İç politika açısından her ne kadar doğru veya kamuoyunu ikna edici olsa da uluslararası hukuk bağlamında doğru değildir. Ayrıca ABD'nin bu tutumu ilerde de kötü uygulamalara zemin hazırlayabilecektir. Çünkü saldırının failleri ve deliller kesinlik arz etmeden bir devleti hedef almak uluslararası hukuk bağlamında sorgulanan bir durumdur.¹¹²

Uluslararası kamuoyunun tepkisiz kalışı ve hatta ABD'yi desteklediği Irak'a askeri müdahale konusunda Ortadoğu ülkeleri de verdikleri tepkilere göre dört gruba ayrılabilir. Bunlar: tepkisiz kalanlar, ABD ve uluslararası baskıdan korkan ülkeler, açık destek verenler ve örtülü destek verenler. 1950 tarihli Ortak Arap Savunma Anlaşması'nın ruhuna aykırı olan bu durumun temel nedenleri ise Arap ülkelerinin gerek ABD ve uluslararası aktörleri karşısına almak istememesi ve Saddam liderliğindeki Irak'ı kendileri için tehdit olarak görmeleri idi.¹¹³

Türkiye ise bu noktada Irak'a yönelik politikasını açıkça ifade etmiştir. Türkiye'nin politikasının temelinde Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik bir strateji olduğu ifade edilmiştir. Irak'ın toprak bütünlüğüne karşı bütün gelişmeleri Türkiye endişe ile karşılayacağını ve kendi milli çıkarları için tehdit olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴ Türkiye'nin Irak'ın bütünlüğünü korumaya yönelik politikasının altında yatan neden ise oldukça bariz ve anlaşılır bir olgudur. Uzun yıllardan itibaren etnik temelli bölücü terör ile mücadele eden Türkiye için Irak'ın bölünmesi milli çıkarlarına yönelik tehditlerin başında gelmekteydi. Gerek kamuoyu ve uzmanlar gerekse karar alıcılar, Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerin bir devlet kurmaları halinde Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda varlık gösteren terör unsurlarının daha kuvvetleneceğini ve ayrılıkçı hareketlerin ivme kazanacağını düşünmekteydiler.

¹¹² Bozkurt, *a.g.m.*, s. 193-194.

¹¹³ حسین خیرالدین, "العراق وامریکا الی این", جامعة جورج تاون, *مركز لدراسات اسیا و اسیا لدراسات اسیا*, Mayıs 2006, s. 3, http://www.caus.org.lb/Attachments/Iraq_and_USA.pdf, e.t. 15.11.2016. Khairuddin Hasib, "Irak ve Amerika Birleşik Devletleri Nereye", Georgetown Üniversitesi, *Çağdaş Arap Araştırmaları Merkezi*, Mayıs, 2006, s. 3, e.t. 15.11.2016.

¹¹⁴ Erol Kurubaş, "Türkiye-Suriye-İran Arasındaki İşbirliği Çabalarının Analizi ve Ortadoğu'daki Güç Dengelerine Etkisi", *Avrasya Dosyası*, ASAM Yayınları, 2003, Cilt: 9, Sayı: 4, s.205.

Türkiye için bir başka endişe unsuru ise Irak'taki Türkmen nüfusun varlığıydı. Günümüzde Irak'taki toplam nüfusun yüzde 5'ini¹¹⁵ oluşturduğu ifade edilen Türkmenler, 8 Kasım 1918'e kadar Musul, Kerkük ve Erbil Vilayetlerinde Osmanlı yönetiminde yaşamışlardır. I. Dünya Savaşı'nı müteakip eski Musul vilayeti (Irak'ın kuzeyi) İngilizlerle Türk devleti arasında çekişmelere sebep oldu.¹¹⁶ 1918 yılında İngilizler tarafından Irak'ın işgal edilmesiyle beraber bölge İngiliz hâkimiyetine girmiştir. 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul ve Kerkük'ün İngiliz egemenliğine bırakılmasının ardından bölgede Türkmen nüfus yok sayılmaya başlandı. 1932 yılına kadar İngiliz mandasında kaldı ve bağımsız krallık ilan edildi. 1926 yılından itibaren Irak'taki Türk toplumu sürekli baskı altında tutulmuş ve mağdur edilmiştir. Söz konusu dönemde Türkiye ise gerek yeni kurulmuş bir devlet olmanın gerekse Birinci Dünya Savaşı ve İmparatorluk bakiyesinden kalma sorunlarla mücadele ettiğinden Irak'taki Türk varlığı ile ilişkiler tesis edememiştir. Böylesi bir ortamda destek göremeyen ve isyan geleneğine sahip olmayan Türkmenler, azınlık psikolojisine büründürülerek içe kapalı ve sistemin dışına itilmiş bir etnik unsur haline getirilmiştir. Bir yandan baskı ve zulüm görürken öte yandan da Türkiye ve Türkiye Türkleri ile bağlarının koparılması amaçlanmıştır. Hatta ilk dönemlerde kullanılan "Türk" adının yerine, Türkiye ile bağların koparılması amacıyla 1950'lerden sonra "Türkmen" adının kullanıldığı ifade edilmektedir. Zira 1958'e kadar resmi belgelerde Türk adı geçmektedir.¹¹⁷ 1950 yıllarından sonra Kral Faysal kanlı bir ihtilalle devrilerek Sosyalist Baas rejimi kuruldu. Bu devirde, 24 Mayıs 1924'te Kerkük'teki katliamdan 1986'daki Türkmen liderlerinin idamlarına kadar Irak Türkmenlerinin nüfusu hep azaltılmaya çalışıldı.¹¹⁸

Bu noktada Kerkük'ün Kürt grupların eline geçmesi veya Irak'a müdahale neticesinde Türkmenlerin ülkedeki statülerinin iyice zayıflatılmasından endişelenen Türkiye bu konudaki endişelerini de yetkililer aracılığıyla çeşitli platformlarda dile

¹¹⁵ Etnich Groups in Iraq, **CIA Factbook**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-fact-book/geos/iz.html>, e.t. 15.02.2016.

¹¹⁶ Mehmet Hazar, "Irak Türkmenleri'nin Dünyü ve Türkçesi", *Turkish Studies/Turkoloji Araştırmaları*, 2/2, İlkbahar 2007, s.360.

¹¹⁷ Irak'ta Türkmen Varlığı, *ORSAM Rapor*, Mart 2011, Rapor No: 33, s.8.

¹¹⁸ Hazar, *a.g.m.*, s.361.

getirmişlerdir.¹¹⁹ Müdahale olmadan 2 Ekim 2002 tarihinde Erbil’de Kürt Parlamentosu’nun açılması ise Türkiye’nin endişelerinde haklılık payı olduğunu gösteren gelişmelerin başında gelmektedir. Ancak Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) lideri Celal Talabani, İran ve Suriye’den sonra 13 Kasım 2002 tarihinde Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretinde Talabani, Ankara’daki yetkililere, ABD’nin yakın bir tarihte operasyon yapacağını söyledikten sonra federal devlet yapısını Saddam sonrası dönemde ele alacaklarını ve Türkmenlerin yüzde 10 oranında Kuzey Irak Meclisi’nde temsil edileceğine dair garanti veriyordu.¹²⁰ Talabani’nin, ABD müdahalesi öncesi İran, Suriye ve Türkiye’ye yaptığı ziyaretler önem arz etmektedir. Bu ziyaretlerle Talabani bir nevi müttefiklik ilişkisi tesis ettiği ABD için diplomasi yürütmekteydi. Ayrıca diğer yandan da her üç ülke için de Kürt meselesine dair söz konusu ülkelere garanti vermektedir.

ABD ise gerek Türkiye ve bölge devletlerinin gerekse uluslararası kamuoyunun tepkisi ve endişelerini göz ardı ederek 25 Ekim 2002 tarihinde, uluslararası terörle ilişkisi olduğu, silahsızlanma konusundaki yükümlülüklerini yerine getirmediği ve elinde kitle imha silahları bulundurduğu gerekçelerini ileri sürerek BM Güvenlik Konseyi’nin kararı olmaksızın kurulacak bir koalisyon ile Irak’a müdahale edeceğini deklare etmiştir.¹²¹ Bu süreçte BM Güvenlik Konseyi 8 Kasım 2002 tarihinde 1441 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu kararda 3 Nisan 1991 tarihli 687 sayılı kararda öngörülen yükümlülüklerin yerine getirilmesini uluslararası denetim altında bir takvime bağlamış ve yükümlülüklerin sürekli ihlalden ötürü ciddi sonuçlarla karşılaşacağına dair Irak’ı uyarmıştır.¹²²

¹¹⁹ ABD ile Kerkük Mesaisi, *Radikal Gazetesi*, 11.04.2003, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?Haberno=71747>, e.t. 12.03.2016.

¹²⁰ Ali Çevik, *Ortadoğu Denklemine Irak Türkiye ve ABD*, İstanbul, Bengisu Yayınları, Mart 2011, s.89.

¹²¹ Fatma Taşdemir, *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, Ankara, USAK Yayınları, 2006, s.153-155; Ayrıca Birleşmiş Milletler sisteminde kuvvet kullanımı hakkında detaylı bilgi için bkz.; Enver Bozkurt, *Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı ve Körfez Krizi Örneği*, Konya, Atlas Kitabevi, 1996.

¹²² BM 1441 sayılı kararı, *Resolution 1441 (2002)*, *S/RES/1441 (2002)*, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/682/26/PDF/N0268226.pdf?OpenElement>, 17.03.2016.

Türkiye ve ABD açısından yukarıda bahsedilen noktalarda hassasiyet göstermeyen Irak, 20 Mart 2003 tarihinde Saddam Hüseyin'in elinde olduğu iddia edilen kitle imha silahlarını yok etmek ve Irak'ı silahsızlandırmak bunlara ek olarak Irak ve Ortadoğu'ya demokrasi getirerek Irak halkını özgürleştirmek amacıyla ABD tarafından işgal edilmeye başlamıştır.¹²³

Irak'a düzenlenen ve sınırlı sayıda ülkenin destek verdiği "Irak'a Özgürlük Operasyonu" adında olan müdahale ve işgal, hiçbir BM kararına dayanmamakla beraber işgale Rusya, Çin ve Fransa karşı çıkmıştır. Bu bağlamda savaşın çok da yasal ve meşru gerekçelere dayandığını ileri sürmek mümkün değildir. Ancak Bush yönetiminin iş başına geldiği 2001 yılında hareketlenen uluslararası ilişkileri esasen tetikleyen gelişmenin "11 Eylül tarihli terör saldırıları" olduğu herkesçe bilinen bir realitedir. Bu yüzden ABD'nin dış politikasında güvenlik unsuru daha öncelikli bir konuma sahip hale gelmiş ve Orta Doğu yeniden politik gündemin ilk sıralarına yerleşmiştir. Ekim 2001 tarihinde Afganistan'a düzenlenen operasyonla Taliban Rejimi'nin devrilmesinin ardından ABD'nin 20 Mart 2003 tarihinde Irak'a müdahalesi ise 2002 Kasım seçimlerinde yüzde 38 oranında oy alarak seçimlerden galibiyetle çıkan ve ardından tek başına iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK PARTİ) uluslararası politikadaki ilk ciddi sınavı olmuştur. Bu süreçte geleneksel Türk – Amerikan ilişkileri ile Batı bağlantısı ve Ortadoğu'ya yönelik hassasiyet algısı ile ulusal çıkarlar arasında bir denge arayışı söz konusu olmuştur. Bu bağlamda sıkıntı yaratan en önemli hadise operasyonun herhangi bir uluslararası hukuk kararına dayanmaması ve meşruiyetinin sorgulanmasıydı.¹²⁴

ABD Kasım 2002 seçimlerinden önce Temmuz ayı itibarıyla Türkiye ile temasa geçmiştir. Dönemin başbakanı Bülent Ecevit ile ABD'li yetkililerin görüşmeleri olmuştur. 21 Ekim 2002 tarihinde ise ABD'li generaller ile Türk Genelkurmayı arasında yapılacak görüşmenin en önemli maddesi Irak'tı ve görüşme öncesinde, Türkiye tarafından daha önce dile getirilen taleplerin karşılanmasına dair ABD'nin

¹²³ Busam, "ABD'nin Irak'tan Çekilme Süreci Ve Bölge Dinamikleri Açısından Değerlendirilmesi", İstanbul 2009, s. 3. <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/080109abd-iraktan-cekilme-sureci.pdf>, e.t. 27.02.2016.

¹²⁴ Tayyar Arı, *Yükselen Güç: Türkiye – ABD İlişkileri ve Orta Doğu*, Bursa, MKM Yayıncılık, 2010, s.61-62.

girişimleri söz konusudur. Olası Irak harekatı için George W. Bush yönetimi Türkiye'ye 4 – 6 milyar dolarlık bir yardım paketi tasarısını Kongre'nin gündemine getirmiştir. Ayrıca Aralık ayında yapılacak olan AB Kopenhag zirvesinde Türkiye'ye tarih verilmesi çağrısı yapan bir tasarı üzerinde de çalışılmaktaydı. Türk ve ABD'li askeri yetkililerin görüşmesi 22 Ekim tarihindeki Bülent Ecevit hükümetinin son MGK toplantısında ele alınmıştır. Toplantı sonrası, Türkiye'nin savaşa taraf olmadığı, askeri müdahale için en azından uluslararası meşruiyetin sağlanması gerektiği, Aralık 2002 Zirvesi'nde AB'nin Türkiye'ye koşulsuz müzakere tarihi vermesi gerektiği ve Irak'ın da BM kararlarına derhal uyması ifade edilmiştir.¹²⁵

Bu bağlamda “*Irak'a yapılacak harekâta Türk topraklarının kullanılmasına izin verilmesi*” gibi isteklerin yer aldığı savaşla ilgili birçok talepte bulunmuştur; ancak Amerikan hükümeti, Türkiye'den bu talepler konusunda cevap beklerken, Türkiye 3 Kasım'da erken genel seçime gitmiş ve % 38 oy oranıyla Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tek başına iktidar olmuştur. Yeni hükümetin Abdullah Gül liderliğinde kurulmasından sonra ABD yeniden hükümetle temasa geçerek taleplerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Öte yandan ABD'nin ön alıcı, tehlikeyi ortaya çıkmadan bertaraf etmeyi içeren güvenlik stratejisi ile uluslararası hukuku etkisizleştirerek meşruiyeti tartışmalı olan bir operasyonun gerçekleşmemesi için dönemin Başbakanı Abdullah Gül nezdinde birçok girişimde bulunulmuştur. Abdullah Gül, 4–11 Ocak tarihlerinde Irak'a komşu olan devletlerle bir araya gelmiştir ve 23 Ocak'ta “*Irak Konusunda Bölgesel Girişim Dışıleri Bakanlığı Toplantısı*” gibi girişimlerle Irak sorununun barışçıl yollarla çözülmesine çalışılmıştır. Ancak bu tür çabalar başarısız olmuş ve ABD Irak'a saldırmış ve Türkiye'den bu savaşta etkin rol alarak topraklarını ABD askerlerinin kullanımına açmasını istemiştir. ABD, Türkiye üzerinden ikinci bir cephe açarak 62.000 asker, 255 savaş uçağı ve 65 helikopteri Türkiye'ye konuşlandırmayı planlamıştır. Ancak Türkiye savaşta aktif rol almamıştır. Askerilerini göndermeyerek Türk topraklarının

¹²⁵ Çevik, *a.g.e.*, s.90.

operasyon için kullanılmasına izin vermemiş ve sadece savaş başladıktan sonra hava sahasını ABD'ye açmıştır.¹²⁶

3.2. Irak İşgalinin ABD – Türkiye İlişkilerine Yansımaları

ABD liderliğinde gerçekleştirilen ve sınırlı sayıda ülkenin katıldığı Irak müdahalesi gerek bölgesel gerekse uluslararası politika açısından önem arz etmekteydi. ABD, bölgede şer ekseni olarak ifade ettiği ülkelerden birine doğrudan askeri müdahalede bulunarak listedeki diğer ülkeler için doğrudan tehdit oluştururken, bu müdahale ile bölgenin enerji kaynaklarını, bölge devletlerini ve bölge ile ilişkisi olan Rusya ve Çin gibi ülkeleri de denetleme imkânına kavuşmaktaydı. Irak müdahalesi uluslararası konjonktürün yeni bir yapıya doğru evrildiği dönemde Ortadoğu'da dengelerin eskisi gibi olmayacağını da en önemli nişanesidir. Bu yüzden müdahale tüm aktörler için önem arz etmektedir.

Türkiye ise ABD'nin Irak'a askeri müdahalesini doğrudan bir tehdit olarak algılamamıştır. Ancak ABD'nin müdahalesi sonrasında bölgedeki gelişmeler ve oluşacak yeni jeopolitiğin çıkarlarını tehdit edeceğine dair endişelere sahipti. Ayrıca dış politikasının en temel ilkelerinden biri olan statükocu anlayışla yürüttüğü bölge politikalarını revize etmesi hem Türk dışişleri hem de karar alıcılar için birtakım fırsatlar ile riskleri de beraberinde getirmekteydi.

ABD, müdahale sırasında Türkiye'nin imkânlarından ve coğrafi avantajlarından yararlanmak istemekte, Türkiye'yi lojistik olarak kullanmayı amaçlamaktaydı. Daha açık ifadeyle ABD, Türkiye üzerinden Irak topraklarına girmeyi istiyordu. Ancak Türkiye'nin Kuzey Irak'ta etkin bir askeri güç bulundurması ABD'nin planlarına ve çıkarlarına aykırıydı. Türkiye ise ABD ile ilişkilerini bozmak istememekle beraber 1991 yılındaki Birinci Körfez Savaşı'ndaki vaatlerin tutulmaması gibi nedenlerden kaynaklı güvensizlik duygusu ve Irak'ın yeniden yapılandırılmasındaki potansiyel

¹²⁶ Zehra Doğan, “*Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa Türk – Amerikan İlişkileri ve Ortadoğu*”, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s.126-127.

tehditlerden dolayı müdahale konusunda çıkmaza girmişti. Ancak sürecin tamamen dışında kalması ise müdahale sonrasında ABD'nin bölgeyi şekillendirirken Türkiye faktörünü dikkate almaması ve Türkiye'ye karşı bir politika izlemesi riskini de bünyesinde barındırıyordu.¹²⁷

ABD'nin Irak'a müdahalesi esnasında ve müdahale sonucunda Irak'ın yeniden yapılandırılmasında ABD – Türkiye ilişkilerinde krizlerin ön plana çıktığı bir döneme girilmekteydi. Daha doğru bir ifadeyle ABD – Türkiye ilişkilerinde Ortadoğu bağlamında krizlerin yaşandığı bir döneme girilmekteydi. Bu dönemde üç önemli kriz yaşanmıştır. Bunlar; Tezkere Krizi, Süleymaniye Krizi ve Kuzey Irak'taki PKK varlığıdır.

3.3. Tezkere Krizi

ABD ve müttefiklerinin Irak'a saldırmasından önce veya saldırı sürecinde Türkiye, üç aşamalı bir tezkere süreci yaşamıştır. Bunlardan birincisi; Anayasanın 92. maddesi uyarınca 6 Şubat 2003 tarihinde kabul edilen tezkeredir. Bu tezkerede Irak'a karşı muhtemel bir saldırıda kullanılacak askeri üs, tesisler ve limanlarda alt yapı çalışmaları için ABD'li teknik askeri personelin üç ay süreyle Türkiye'de bulunmasına dair tezkeredir. İkincisi 25 Şubat 2003 tarihli ve 3/189 esas numaralı, TBMM'nin 1 Mart 2003 tarihli oturumunda oylanarak reddedilen tezkeredir. Son tezkere ise 19 Mart 2003 tarihinde TBMM'ye sunulan ve 20 Mart 2003 tarihinde görüşülerek kabul edilen tezkeredir. Bu tezkere ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'a gönderilmesine ve Türk hava sahasının yabancı silahlı kuvvetlerin hava unsurlarına 6 ay süreyle açılmasına izin verilmiştir.¹²⁸

İlk tezkere olan 6 Şubat 2003 tarihli tezkere sonrasında, ABD işgal planlarını ve muhtemel senaryolara yönelik stratejilerini tamamlayıp Türkiye topraklarını

¹²⁷ A. Öner Pehlivanoğlu, *Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Kastaş Yayınları, 2004, s. 337-339.

¹²⁸ Meltem Dikmen Caniklioğlu, "Ulusal ve Uluslararası Hukuk Işığında Türkiye'nin 2003 Serüvenine İlişkin Görüşler-Düşünceler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2007, Cilt: 9, Sayı 2, s. 33-34.

kullanarak Irak'a müdahale için baskılarını artırmıştır. Bu noktada iki ülke arasında diplomatik müzakereler yoğun bir şekilde sürdürülmeye başlamıştır. Müzakerelerde Türkiye tarafında başmüzakereci olarak Deniz Bölükbaşı, ABD tarafında ise Manisa Lino görevlendirilmiştir. Görüşmelerde ABD tarafının talepleri ve şartları Türkiye'nin çıkarlarını olumsuz etkilemekle beraber kabul edilemez nitelikteydiler. Bu talepler ve şartlar şunlardır: Türkiye'de konuşlanacak ABD askerlerinin suç işlemleri halinde Amerikan mahkemelerinde yargılanması, Irak'ın Kuzey'indeki Kürtlere Saddam'la savaşmaları için büyük miktarda silah verilmesi, Irak'ın Kuzey'ine girecek Türk askerlerinin Amerikan komutasında olması, Türk askerlerinin meşru müdafaa dışında PKK'lılar da dahil olmak üzere hiçbir unsura ateş açmaması ve Amerikan askerlerinin her türlü vergiden muaf tutulmaları şeklindedir. Bu talepler ve şartlara Türkiye tarafının başmüzakerecesi olan Deniz Bölükbaşı'nın yanıtı ise oldukça açık ve sert bir yanıt olmuştur. Bölükbaşı, ABD'li müzakereciye görüşmenin bittiğini ve ABD'nin Türkiye olmaksızın Irak'a müdahalesinin hayırlı olmasını dilediğini ifade etmiştir.¹²⁹

Müzakerelerin olumsuz geçmesine rağmen 23 Şubat 2003 tarihinde hazırlanan hükümet tezkeresi ile sorunlara çözümler üretilmiştir. Hatta TBMM'nin tezkereyi kabul etmesinden sonra yapılacak işlemlerle ilgili yol haritası söz konusu tarihte Başbakan olan Abdullah Gül'e sunulmuştur. Buna göre,¹³⁰

Tezkerenin kabulü halinde kazanımlar;

- Stratejik ortaklık güç kazanacak
- Kuzey Irak'ta bağımsız bir oluşumun engellenmesi için Türkiye'nin eli güçlenecek ve bazı AB üyesi devletlerin bu bağlamdaki muhtemel olumsuz teşvikleri de etkisiz kalacak
- Türkmenlerin hak ve çıkarları daha fazla kollanacak

¹²⁹ Deniz Bölükbaşı, *1 Mart Vakası, Irak Tezkeresi ve Sonrası*, 6. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s. 43.

¹³⁰ Ekrem Yaşar Akçay, *"Karar Alma Yaklaşımı Çerçevesinde 1 Mart 2003 Tezkeresi"*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010, s. 78-80.

- Kuzey Irak'ta askeri mevcudiyetimiz güçlendirilecek ve ABD ile eşgüdüm halinde güç projeksiyonu yapılacaktır
- Kuzey Irak'ta PKK unsuruna karşı etkili tedbirler alınabilecektir
- Irak'ın bir bütün olarak geleceğinin şekillenmesinde söz sahibi olunabilecektir
- ABD ekonomik desteği ile savaş nedeniyle uğrayacağımız zarar asgariye indirilebilecektir
- IMF ile işbirliğimiz sağlıklı zeminde devam edecektir
- Irak'ın inşasında ortaya çıkabilecek ekonomik imkanlardan daha fazla yararlanılabilecektir
- Ortadoğu'da kalıcı barış için Türkiye daha fazla rol üstlenebilecektir
- AB ile ilişkilerimizde ABD'nin desteğinin devamı sağlanacaktır
- Kıbrıs Sorunu'nda Türkiye'nin beklentilerinin ve kaygılarının dikkate alındığı bir çözüm için ABD daha aktif olabilecektir
- ABD ile savunma sanayi işbirliğimiz ve genel olarak askeri işbirliğimiz güçlenerek devam edecektir
- ABD yönetiminde ve Kongre'de daha olumlu bir hava oluşacaktır
- ABD Kongresi'nde, Rum ve Ermeni lobileriyle mücadelede elimiz kuvvetlenecektir
- Türkiye'nin terörle mücadelesinde ABD'den sağlayacağı destek daha güçlü olacaktır.

Tezkerenin kabulü halinde riskler;

- Irak'ın Türkiye'yi hedef alma ihtimali artacaktır
- Bölge ve bazı Arap ülkeleriyle ilişkilerimizde yeni duyarlılıklar meydana gelebilecektir
- Türkiye artan terör eylemlerine hedef olabilecektir.

Tezkerenin reddi halinde olacaklar;

- Stratejik ortaklık anlayışı zedelenecektir
- ABD her halükarda Kuzey'de bir cephe açacaktır. ABD, Kuzey seçeneğine desteğimiz alınmadığı zaman bile hava ve özel kuvvetlerin Türkiye'den harekâta katılmasını isteyecek ve bu da yeni baskı ve krizlere yol açacaktır

- ABD'den harekât nedeniyle uğrayacağımız zararlar konusunda hiçbir ekonomik destek alınamayacak
- IMF ve diğer uluslararası kurumlarla ilişkilerimizde ABD'den göreceğimiz destek azalabilecek
- Kuzey Irak'ta askeri mevcudiyetimiz ve güç projeksiyonu yapmamız sorunlu hale gelecek hatta ABD ile ciddi sürtüşmeler olabilecek
- Kuzey Irak'tan kaynaklanan PKK terör tehdidi çok ciddi boyutlar kazanabilecek
- Kuzey Irak'ta bağımsız bir oluşumun önlenmesinde ABD desteği azalabilecek hatta ABD harekât sonrasında yerel gruplara önemli roller verebilecek ve buna bazı AB üyesi ülkeler de destek verebilecek
- Türkmenler, Arap ve Kürtlerin insafına terk edilmiş olacaklar
- Rum ve Ermeni lobileri aleyhimizdeki faaliyetlerini sürdürmek için daha müsait bir ortam bulacaklar
- AB'ye üyelik konusunda ABD'nin desteği azalacak
- ABD'nin Türkiye'ye verdiği genel siyasi, askeri ve ekonomik destekte azalma olabilecek
- ABD, üs ve tesis modernizasyonu için Meclisimiz tarafından onay verilme konusunu, Irak'a askeri harekât için destek vereceğimiz karinesi olarak görebilecek ve sözümüzden döndüğümüzü ileri sürebilecek
- ABD'nin Kıbrıs'a ilişkin beklentilerimize desteğini temin etmemiz mümkün olmayacaktır.

1 Mart 2003 tarihinden önceki son durum ise şu haldeydi: Türk Silahlı Kuvvetlerinin bölgeye intikalleri ve diğer hazırlıkları büyük ölçüde tamamlanmıştı. Kuzey Irak'ta girilecek bölgede ve cephe gerisinde görev yapacak 62 000 personel harekât bölgesinde toplanmıştı. Kuzey Cephesi için Türkiye üzerinden Irak'a girecek ABD 4. Piyade Tümenini taşıyan savaş gemileri 18 Şubat 2003'te Kıbrıs'ın batısına gelmiş ve denizde bekliyordu. 8 gemiden oluşan ikinci ve üçüncü muharebe grupları Doğu Akdeniz'e doğru seyir halindeydi. Akdeniz'de 15, Basra Körfezi'nde 44 ve Umman'da 20 gemi harekât emrini bekliyordu. Bunların 5'i uçak gemisiydi. Bölgede 462'si savaş uçağı olmak üzere 700'den fazla uçak bulunuyordu. Nefesler tutulmuştu. Araziye çıkmış olan Türk askerler, Washington, Bağdat, Barzani,

Talabani, peşmergeler ve PKK, TBMM'nin tarihi oturumunun sonucunu bekliyordu.¹³¹

25 Şubat 2003 tarihinde TBMM'ye sunulan ve 1 Mart 2003 tarihinde oylanan tezkere için 533 milletvekili genel kurulda hazır bulunmaktaydı. Yapılan oylama sonucunda 264 kabul, 250 ret ve 19 çekimser oy kullanıldı.¹³² Tezkerenin 264 kabul oyu almasına karşın Genel Kurul'da reddedilmesi ise Anayasanın 96. maddesindeki düzenleme gereğidir. Anayasanın 96. Maddesindeki düzenleme şu şekildedir:¹³³

“Türkiye Büyük Millet Meclisi, yapacağı seçimler dâhil bütün işlerinde üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anayasada başkaca bir hüküm yoksa toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar verir; ancak karar yeter sayısı hiçbir şekilde üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz...”

Bu düzenlemeye göre TBMM'nin herhangi bir konuda toplanabilmesi için gerekli sayı üye tamsayısının üçte biri olan 184 milletvekilidir. Tezkereye ilişkin toplantı yeter sayısı çok rahat bir şekilde sağlanmıştır. Hatta TBMM üyelerinin tamamına yakını oturumda hazır bulunmaktaydı. Ancak anayasada belirtildiği üzere karar yeter sayısı hiçbir şekilde 139'dan az olmamak kaydıyla toplantıya katılanların yarısından bir fazlasıdır. Ancak yukarıdaki sonuçlara bakıldığında kabul oylarının salt çoğunluğu sağlayamadığından tezkere reddedilmiştir.

Türk karar alıcılar tezkerenin revize edilip yeniden TBMM'nin gündemine getirileceğine dair açıklamalarına karşın, ABD tarafından sonuç soğuk düş etkisi yaratmıştı. Ancak ABD'li yetkililer diplomatik bir üslupla sonucu değerlendirmişlerdir. Bu çerçevede yetkililer Türkiye ile ABD arasındaki dostane ilişkilerin devam edeceğini ve Türkiye'deki karar alma mekanizmalarına saygılı olduklarını ifade ettiler.¹³⁴

¹³¹ Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 86.

¹³² *Tartışmalı tezkere reddedildi*, Hürriyet, 1 Mart 2003, <http://www.hurriyet.com.tr/tartismali-tezkere-reddedildi-130976>, e.t. 19.02.2016.

¹³³ T.C. 1982 Anayasası md. 96, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, e.t. 20.11.2016

¹³⁴ Çevik, *a.g.e.*, s. 123.

ABD’li yetkililer her ne kadar Türkiye’ye karşı sert bir açıklama yapmasalar da bu sonuç neticesinde planlarını revize ederek Kuveyt ve Körfez ülkelerinin yanı sıra, Irak’ın kuzeyindeki Kürt grupları kendilerine müttefik tayin etmişlerdi.¹³⁵ Bu kriz Türkiye ile ABD ilişkilerini oldukça olumsuz etkilemiştir. Özellikle yeni Ortadoğu jeopolitiğinde Türkiye’nin dışlanması sonucunu doğurmakla beraber ABD’nin hukuken müttefiklik ilişkileri saklı kalmak kaydıyla Türkiye yerine farklı partnerlerle temasa geçilmiştir. Bu bağlamda Irak’ın kuzeyindeki Kürt gruplar ile ABD arasındaki ilişkiler daha sıkı bir boyuta taşınırken bu durum Türkiye’nin çıkarlarıyla ne derece örtüşür tartışmalıydı. Tezkerenin reddine ABD’lilerin dolaylı cevabı ise Süleymaniye’de 4 Temmuz 2003 tarihinde Türk askerlerine yönelik ve kamuoyunda “çuval olayı” olarak adlandırılan operasyon oldu.

3.4. Süleymaniye Krizi

ABD’nin 11 Eylül saldırıları sonrasında güvenlik merkezli dış politikası uluslararası ilişkilerin yeni bir hüviyet kazanacağını bir göstergesiydi. Bu noktada ABD, ülkeleri kategorize etmiş ben/biz ve ötekiler şeklinde ayrıma tabi tutmuştu. Bu ayrım oldukça keskindi ve gri alan söz konusu değildi. Yani ABD, ülkeleri bir tarafta olmak mecburiyetinde bırakmaktaydı. 1 Mart 2003 tarihli Başbakanlık Tezkeresi’nin TBMM’de reddedilmesi ise hem Türkiye-ABD ilişkilerine bir darbe vurmuş hem de bölgede Türkiye için önemli sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Tezkerenin reddi üzerine Türk karar alıcılar hemen duruma müdahale ederek ilişkileri bozmamak için açıklamalarda bulunmuşlardır. Ayrıca 20 Mart 2003 tarihinde Türk askerinin Irak’a gönderilmesi ve Türk hava sahasının yabancı ülkelerin unsurlarına açılmasına dair tezkerenin kabul edilmesi dahi iki ülke

¹³⁵ Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan ve Neslihan Kaptanoğlu, “Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak’ın Geleceği ve Türkiye”, *TEPAV*, Temmuz 2007, s. 30-31.

arasındaki ilişkilerin kırılmasına engel olamamış ve iki müttefik ülke arasındaki güven esası iyice bozulmuştur.¹³⁶

Tezkerenin reddedilmesinin ardından ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz'ın CNN'e verdiği mülakat krizin sinyallerini, ABD'nin meseleye bakışını ve bundan sonraki tercihlerini özetler nitelikteydi. Wolfowitz mülakatta şunları söylemiştir:¹³⁷

“Oylamanın yapıldığı ve reddedildiği günün sonrasında, Türkiye bizim ödediğimizden daha büyük bir bedel ödemiştir. Türkiye'ye verilmesi düşünülen ekonomik paket, beklenenden çok daha büyük olabilirdi. Eğer karar geçseydi, Irak'ta istikrarı sağlamak için bu kadar vakit kaybetmezdik. Zaten bu da Türkiye'nin lehine olan bir durum değil. Bu senenin başında Ankara'ya yaptığım ziyarette, Türk tarafının Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt Devleti kurulması konusundaki hassasiyetini anladığımızı defalarca dile getirmiş ve böyle bir durumun olmayacağını Irak'ın toprak bütünlüğünün korunacağını söylemiştim. Fakat ilginçtir, bugün Barzani ve Talabani Irak'ın geleceğinde anahtar rol oynayan 2 unsur durumuna gelmiştir.”

Böylece olumsuz evreye giren ilişkilerde ilk ciddi kriz 4 Temmuz 2003 tarihinde ABD askerlerinin peşmerge güçleriyle beraber Kuzey Irak'taki Türk Özel Harekât Dairesi'ne operasyon düzenleyerek Türk askerlerini gözaltına alması ve başlarına çuval geçirmesi hadisesidir.¹³⁸ Bu olay ABD'nin 1 Mart tezkeresinin reddinin rövanşı olarak görülürken Türk yetkililer ise olayın affedilemez olduğuna dair açıklamalar yapmışlardır.¹³⁹

51 yıllık NATO müttefiki iki ülkenin böylesi ciddi bir kriz yaşaması ilişkilerin ne derece bozulduğunun açık bir göstergesidir. Olayın Türk tarafını rahatsız eden bir diğer boyutu ise, ABD'nin bu operasyonu yapmasının nedeni olarak PKK'yı

¹³⁶ Fiona Hill, “Seismic Shifts in Eurasia: The Changing Relationship Between Turkey and Russia and its Implications for the South Caucasus”, *Journal of Southeast European & Black Sea Studies*, 2003, vol.3, no.3, s.72.

¹³⁷ Gerry J. Gilmore, “Dissapointed Wolfowitz Still Supports U.S-Turkey Defence Ties”, *U.S. Department of Defense*, <http://www.defenselink.mil/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=2572>, e.t. 21.02.2016.

¹³⁸ Türkiye'nin Başına Çuval Geçirildi, *Hürriyet*, 07.07.2003, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-nin-basina-cuval-gecirildi-158260>, e.t. 21.02.2016.

¹³⁹ Turkish, US Generals Meet, Eyes on Probe into Crisis, *Turkish Daily News*, 10.07.2003, e.t. 21.02.2016.

kollamasıdır. Türkiye'nin uzun yıllardan beri mücadele ettiği terör örgütü, ABD'nin resmi açıklamalarına göre ABD tarafından da terör örgütü olarak kabul edilmekteydi. Ancak önceden dolaylı veya gizli şekilde verilen destek bu olayla açıktan gözler önüne serilmekteydi. ABD yönetimi bu operasyonla bölgede yeni politikasının ne olacağını açıkça ifade etmiştir. Bu politikayla bir anlamda PKK ve Kuzey Irak yönetimini Türkiye'ye tercih eden Amerikan yönetimi en azından Türkiye ve İran'a karşı daha güvenilir müttefik olarak gördüğü PKK ve Kürt yönetimini kollama yoluna gitmiştir. Süleymaniye Krizi ile ABD'nin verdiği bir diğer mesaj ise Türkiye'nin artık Kuzey Irak'ta rahatça operasyon yapamayacağına ilişkindir.¹⁴⁰

ABD'nin önemli düşünce kuruluşlarından Brookings'in uzmanlarından ve Obama yönetiminde Avrupa ve Avrasya İşlerinden Sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcılığı görevinde bulunan Philip Gordon'un 6 Ağustos 2003 tarihinde "Herald Tribune"de yayınlanan makalesi söz konusu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin boyutunu ortaya koymaktadır. Makalede Gordon ilişkileri aşağıdaki şekilde analiz etmiştir.¹⁴¹

"Her iki taraf da hala diğer tarafın kendisi olmadan yoluna devam edemeyeceğini sanıyordu. Türkler, ABD'nin onlarsız bir operasyon yapamayacağına inandıkları için bu durumdan yararlanmak istiyorlar ve pazarlığı uzatıyorlardı. Ancak sonuçta niyetleri öyle olmasa da sanki her iki taraf da bu anlaşmazlıktan kazançlı çıkmıştı. Amerika milyarlarca doları Türklere ödemek zorunda kalmadığı gibi Türklerin Kuzey Irak'ta bulunduracağı askeri gücün neden olacağı sorundan da kurtulmuştu Türk parlamentosunun ABD'yi desteklemeyi reddetmesi ise gerek Arap dünyasında gerekse Batı Avrupa'da Türkiye'nin demokrasi düzeyini ve bağımsız politika yürütme kabiliyetini göstermesi açısından önemli olmuştur."

Türkiye'nin olaya tepkisi ise Irak'a Türkiye'den giden mühimmatın geçtiği güzergâhlardan birisi olan Habur Sınır Kapısı kapatılmış ve ABD'nin Florida Eyaleti'ndeki Tampa Üssündeki askerleri geri çekilerek Türkiye'ye getirilmiştir.¹⁴²

¹⁴⁰ Arı, *a.g.e.*, 2010, s. 70.

¹⁴¹ Philip H. Gordon, "America's Partnership with Turkey Is Still Valuable", *Herald Tribune*, 06 Ağustos 2003, http://www.brookings.edu/opinions/2003/0806europe_gordon.aspx, e.t. 13.01.2016.

¹⁴² Akçay, *a.g.e.*, s. 87.

3.5. PKK Krizi

ABD'nin Irak müdahalesinde müttefiklik ilişkisi tesis ettiği Kürt gruplar Irak'ın yeniden inşasında en etkin söz sahibi aktörlerden birisi olmuşlardır. Türkiye ise yukarıda bahsedilen tezkere krizi ve akabindeki gelişmelerden dolayı ABD ile ilişkisi sorunlu bir hal almış ve Irak'ın inşası sürecinde tamamen dışarda bırakılmıştır.

Çalışmanın önceki kısımlarında da bahsedildiği üzere Türkiye, ABD'nin Irak'a müdahalesine çeşitli nedenlerden dolayı çekinceli ve endişeli bir şekilde yaklaşmaktaydı. Türkiye'deki karar alıcıların ve dış politika yapıcılarının en büyük endişesi güvenlik sorunu şeklindeydi. Bu noktada Türkiye, Irak'taki Türkmenlerin statülerine yönelik endişelerini ve özellikle de yeni konjonktürde PKK'nın kendine alan bulmasına dair endişelerini sürekli kamuoyunun gündemine taşımıştır. Ancak 1 Mart 2003 tarihli tezkerenin TBMM tarafından reddedilmesi neticesinde ABD, Irak'ta Barzani ve Talabani'nin liderliklerindeki grupları güvenilir müttefik ilan ederek Türkiye'yi sürecin dışında bırakmıştır. Ayrıca Süleymaniye'de Türk askeri unsurlarına yönelik operasyon hem bir rövanş mesajı taşımakta hem de ABD'nin Kürt unsurları ve PKK'yı açıktan desteklediğini gösterme anlamına gelmekteydi.

Böylesi bir ortamda PKK hem lojistik hem beşeri ve mühimmat desteğiyle iyice güçlenmeye başlamıştır. 2006 yılı yazından itibaren PKK Terör Örgütü, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne (TSK) yönelik eylemlere girişmiştir. 7 Ekim 2007 tarihinde Şırnak'ta 13 asker PKK tarafından şehit edilmiştir.¹⁴³ Bu olayın ardından Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, Türkiye ziyaretinde PKK'ya karşı açıklamalar yaparak Türkiye'yi desteklediğini ifade etmiştir. Ancak bu hadise PKK'nın eylemlerini durdurmaktan ziyade daha şiddetlendirmesine sebep olmuştur. 21 Ekim 2007 tarihinde Hakkâri'nin Yüksekova İlçesi Dağlıca Köyü'nde 12 asker öldürülmüş, 16 asker yaralanmış ve 8 asker de kaçırılmıştır.¹⁴⁴

¹⁴³ Cumhuriyet Gazetesi, “*Şırnak'ta 13 Şehit*”, 8 Ekim 2007, s.8.

¹⁴⁴ Tolga Şardan Barkın, “*PKK'dan Dağlıca Baskını: 12 Şehit*”, <http://www.milliyet.com.tr/2007/10/22/guncel/agun.html>, e.t. 11.03.2016.

PKK'nın bu eylemleri olurken Türkiye – ABD ilişkileri hala normale dönmüş değildi. Kerkük konusunda Türkiye'nin talepleri karşılanmamış, PKK'nın Kuzey Irak'ta nüfuz bulması ve buradan sızan unsurların Türkiye'ye güvenlik sorunu yaşatması ve bu unsurlarda ABD menşei silahlar bulunması ilişkilerde düzelmeye ve güven tesisi çabalarının sözde kaldığının göstergeleriydi. Ayrıca 2006 yılının ağustos ayında tesis edilen terör konusunda işbirliği çerçevesinde koordinasyon sağlanması amacıyla Türk tarafının atadığı Edip Başer Paşa 2007 Haziran'da görevinden istifa etti. Aynı dönemde ABD'li General Joseph Ralston'un da istifa edeceği ifade edilmekteydi. Bu gelişmeler hem söz konusu askeri mekanizmanın bir işe yaramayacağı hem de ilişkilerin kısa vadede düzelmeyeceği anlamına gelmekteydi. Ancak bütün bu olumsuz gelişmelere karşın Türkiye bu dönemde İncirlik Üssü'nün lojistik amaçlı kullanımının bir yıl daha ABD'ye tahsis edilmesine ilişkin kararnameyi yürürlüğe sokması ilişkileri tamamen koparmamak hatta iyileştirmek istediğinin bir göstergesidir.¹⁴⁵

3.6. Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ve Türkiye

Siyasi tarihe baktığımızda uluslararası sistemin sürekli bir devinim ve dönüşüm halinde olduğunu görmekteyiz. İkinci Dünya Savaşı sonrası tesis edilen iki kutuplu uluslararası sistem 1990'lara gelindiğinde artık son evresine girmişti. Söz konusu dönemde “İki Kutuplu Sistem'in” simgesi olan Berlin Duvarı yıkılmış, Doğu ve Batı Almanya birleşmiş, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yıkılmış ve Varşova Paktı dağılmıştır. Artık dünya yeni bir döneme girmiştir.

Büyük Ortadoğu Projesi'nin ne olduğunu ve ne anlama geldiğini daha iyi analiz edebilmek için “Yeni Dünya Düzeni” kavramına bakmak gerekir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından komünizmin bir siyasal sistem olma özelliğini yitirmesiyle¹⁴⁶ dünya tek kutuplu bir sisteme evrilmiştir. Böylece ABD uluslararası sistemin başat gücü olma durumunu elde etmiş veya

¹⁴⁵ Arı, *a.g.e.*, 2010, s. 83-84.

¹⁴⁶ Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 463.

pekiştirmiştir. Dönemin ABD Başkanı George Herbert Walker Bush bu durumu “Yeni Dünya Düzeni” olarak ifade etmiştir.¹⁴⁷

“Yeni Dünya Düzeni” konsepti çerçevesinde ABD, belirgin bir biçimde Latin Amerika, Ortadoğu ve Uzakdoğu’da etki alanını genişletmiştir. Hatta Rusya’nın bütün engelleme girişimlerine karşın Kafkaslar ve Güney Asya’da da etkin olmaya başlamıştır.¹⁴⁸ ABD, diğer yandan NATO aracılığıyla da küresel hâkimiyetini pekiştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda NATO, Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkiler tesis etmeye başlamış ve Barış İçin Ortaklık (Partnership for Peace/BİO) projesini uygulamaya koydu.¹⁴⁹

Baba Bush döneminde küresel sistem tek kutuplu bir yapı üzerinden “Yeni Dünya Düzeni” ile tanışmıştır. 11 Eylül 2001 tarihinde ise ABD’ne yönelik terör saldırıları sonrasında ise kamuoyu “Büyük Ortadoğu Projesi” kavramını duymaya başlamıştır.

Irak’ın işgalinin ardından ABD’nin Ortadoğu projelerine uluslararası desteği artırmak ve sorumlulukları uluslararası sistemde güçlü aktörlerle paylaşma politikası çerçevesinde ABD’li yetkililer Ortadoğu’da demokrasinin, iyi yönetimin, bilgi toplumunun, iktisadi ve toplumsal kalkınmanın desteklenmesi iddiasıyla “Büyük Ortadoğu Projesi” kavramını kullanmaya başladılar. ABD’li yetkililer bu projenin sadece kendileri tarafından değil diğer devletler tarafından da desteklenmesi ve kabul görmesini istemekteydiler. Bu nedenle Büyük Ortadoğu Projesi, G-8 ve NATO zirvelerinin gündemine alındı. Haziran 2004’te Sea Island’da toplanan G-8 Zirvesi’nden sonra ise “Büyük Ortadoğu Projesi”, “Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi (GOKAP)” adını aldı.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Zbigniew Brzezinski, *İkinci Şans*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2010, s. 23.

¹⁴⁸ Muzaffer Ercan Yılmaz, “Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Dünya Düzeni”, *Akademik Bakış*, Sayı 17, Temmuz-Ağustos-Eylül 2009, s. 3.

¹⁴⁹ United States Department of State, *Partnership for Peace*, Washington, D.C., 2000.

¹⁵⁰ Hüseyin Bağcı ve Bayram Sinkaya, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Partinin Perspektifi”, *Akademik Ortadoğu*, 2006, Cilt:1, Sayı:1, s.22; “Broader Middle East/N. Africa Partnership”, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/06/20040609-30.html>, e.t. 15.02.2016.

Aslında Genişletilmiş Ortadoğu konusu 2004 yılından çok daha önce dile getirilmeye başlanmıştı. 1995 yılında ABD’li kuruluş olan Rand Corporation’da “Greater Middle East/Genişletilmiş Ortadoğu” bölümü kurulmuştur. Bu kavramla Afganistan, Hazar Havzası, Kafkaslar, geleneksel Ortadoğu ve Kuzey Afrika kastedilmektedir.¹⁵¹ Ancak teorik ve tarihsel arka planı daha eski tarihlere kadar götürülen Büyük Ortadoğu Projesi, ABD’de muhafazakâr olarak ifade edilen çevrelerce ortaya atılmış ve bu çevreler tarafından savunulmuştur. Teorik temelleri ise 1960’lı yıllara kadar götürülen bu hareketin önde gelen isimleri şunlardır: Irwing Kristol, Norman Podhoretz, Midge Decter, Ben Wattenberg, Nathan Glazer, Daniel Bell, New York Eyaleti eski senatörü Daniel Patrick Mohinghan, Richard Perle, Eliot Abrahams, Cannel Adelman, Gene Kirkpatrick ve Walt Ugene Restow’dur.¹⁵²

Özetlemek gerekirse; ABD’de yapılan G- 8 toplantısına, “Kuzey Afrika ve Genişletilmiş Ortadoğu Girişimi” adıyla sunulan BOP’a ilişkin ilk somut bilgiler¹⁵³, Londra merkezli Arapça yayın yapan El Hayat gazetesinin 13 Şubat 2004 tarihli sayısında yer almıştır. “Büyük Ortadoğu” kavramının, klasik Ortadoğu’yla birlikte bağımsızlığını yeni kazanmış Orta Asya ve Kafkasya ülkelerini de kapsayacak biçimde akademik düzeyde kullanılışı, 1990’ların ortalarına rastlamaktadır. BOP’un siyasal düzleme taşınması çabaları ise 2000’de başlamıştır.

Projenin kapsam alanı tam olarak belirtilmemekle beraber yirmi iki Arap ülkesi ile beraber Türkiye, İran, Afganistan ve Pakistan’ı kapsadığı düşünülmektedir. Bu coğrafyada aşırılığın, terörizmin, uluslararası suçların ve kaçak göçün önlenmesi amacıyla bölgede iktisadi, sosyal ve siyasi durumun iyileştirilmesi hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra BOP, serbest seçimler, basın özgürlüğü ve insan hakları örgütlerinin desteklenmesini de içermektedir. Proje üç alan üzerinde yoğunlaşmıştır: İlk olarak siyasi meseleler üzerinde odaklanmıştır. Bu bağlamda, Geniş Ortadoğu bölgesinde hukukun üstünlüğü ve demokratik yapıların tesisi, insan haklarının, temel hak ve

¹⁵¹ Emin Gürses, “NATO ve Genişletilmiş (Büyük) Orta Doğu Projesi: Hattı Savunmadan Sathı Savunmaya”, **Jeopolitik**, Yaz 2004, Yıl:3 Sayı:11, s.76.

¹⁵² Abdullah Şahin, **Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye**, İstanbul, Truva, 2004, s. 62.

¹⁵³ Bkz.; “**G-8 Plan of Support for Reform**,” 9 Haziran 2004, <http://www.whitehouse.gov/news/relea ses/2004/06/20040609-29.html>, e.t. 22.01.2016.

özgürlüklerin, farklılığın ve çoğulculuğun garantisi yönünde ilk adım olarak değerlendirilmiştir. İkinci mesele sosyal-kültürel alanla ilgilidir; projede herkes için eğitim, ifade hürriyeti, kadın-erkek eşitliği vb. hususlar vurgulanmaktadır. Proje son olarak ekonomik meseleler üzerinde durmaktadır. Yeni iş alanlarının yaratılması, ekonomik reformların desteklenmesi, bölge içi ticaretin teşviki gibi hususlar vurgulanmaktadır.¹⁵⁴

Hüseyin Bağcı ve Bayram Sinkaya, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Partinin Perspektifi” başlıklı makalelerinde BOP bağlamında Türkiye ve ABD perspektifini aşağıdaki şekilde ele almışlardır:¹⁵⁵

“Türkiye’nin İslam dünyasında laik bir demokratik devlet ve ABD’nin uzun yıllardan beri müttefiki olduğu dikkate alındığında BOP kapsamında ideal bir ortak olarak ortaya çıkmaktadır. Hatta R. Tayip Erdoğan liderliğindeki hükümetin nitelikleri dikkate alındığında Türk hükümetinin BOP karşısında pozisyonunun çok önemli olduğu görülmektedir. Bir kere, dönüştürülmek istenen bölge nüfusunun çok büyük bir çoğunluğu Müslümandır. Terörizm ile mücadelede sadece askeri araçlara veya bölgedeki gayri-demokratik rejimlerle işbirliğine dayanmak bu toplumların doğal dönüşümünü ve bölgede reformist hareketlerin ortaya çıkmasını engelleyebilir. Amerikan yönetimine göre terörizm ve aşırılığa prim vermeyen ılımlı Müslümanların desteklenmesi “terörizme karşı savaş”ı kazanmada çok önemlidir.

Hüseyin Bağcı ve Bayram Sinkaya bu konuda bir değerlendirme yaparken yazdıkları makalede, Eski Amerikan Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz’in 2002 yılı Temmuz ayında TESEV’de yaptığı bir konuşmaya atıf yapmışlardır. Paul Wolfowitz’in konuşmasından yapılan şu alıntı Amerikan yönetiminin düşüncesini göstermektedir:¹⁵⁶

“Terörizme karşı savaşı kazanmak için, ... daha barışçıl bir dünya yaratmak için İslam dünyasındaki yüz milyonlarca ılımlı ve hoşgörülü insana ulaşmalıyız. Özgürlüğün ve serbest girişimin nimetlerinden faydalanmak isteyen insanlara hitap etmeliyiz. Türkiye, bu değerlerin, modern demokratik kurumların inşası için dini inançların feda edilmesi gerekmeyen modern toplum ile uyumlu olduğunu gösteren iyi bir örnek sunmaktadır.” Bu görüş Batılı çevrelerde, özellikle Amerikan yetkilileri arasında yaygın olarak paylaşılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye İslam dünyası için İslam ile liberal demokrasiyi birleştiren bir örnek olabilir.”

¹⁵⁴ Bağcı ve Sinkaya, *a.g.m.*, s. 22-23.

¹⁵⁵ Bağcı ve Sinkaya, *a.g.m.*, s. 23-24.

¹⁵⁶ U.S. Deputy Secretary of Defense Paul Wolfowitz, “Remarks for the Turkish Economic and Social Studies Foundation”, *TESEV*, Conrad Hotel - Istanbul; 14 Temmuz 2002, s.7, http://www.tesev.org.tr/eng/events/etk_paulw14072002.php, e.t. 03.08.2015.

Türkiye'nin söz konusu coğrafyaya yakın hatta bu coğrafyanın bir parçası olması, NATO üyesi olması, AB ile müzakere yürütmesi, İsrail ile ilişkileri göz önüne alındığında ve bölgedeki en büyük askeri güç olmasından dolayı BOP'un önemli bir parçası konumunda olmuştur.¹⁵⁷

28 Ocak 2004 tarihinde ise Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile ABD Başkanı Bush arasındaki görüşmede Erdoğan projeye destek vereceğini ifade etmiştir. Erdoğan'ın konuya ilişkin açıklaması şu şekildedir:¹⁵⁸

“Türkiye daha demokratik, daha özgür, daha barışçıl bir Ortadoğu görmek istemektedir; böyle bir bölge iyi yönetilecek ve etkin bir şekilde işleyen ekonomiye sahip olacaktır. Bu yanlışlıkla idealizm olarak görülmemelidir. Türkiye'nin kendi çıkarları istikrarlı ve barış içinde; birbirleriyle her düzeyde karşılıklı ilişki kurabilen komşulara sahip olmayı gerektirmektedir. Bu yüzden, Türkiye'nin bölgeye yönelik beklentileri BOP' un olumlu hedefleri ile uyumludur”

Türkiye'de karar süreçlerine etkisi olan unsurların önemli bir çoğunluğunda BOP, sakıncalı olarak görülmüştür. Özellikle 1 Mart tezkeresine, 4 Temmuz 2003 tarihinde olan Türk askerinin başına çuval geçirilmesi hadisesine, Irak'taki gelişmelere, NATO toplantılarında açığa çıkarılan ve basına sık sık sızdırılan harita ve senaryolara Türk halkının verdiği tepkiler toplumun bir kesiminin BOP'a karşı olduğunu göstermektedir. Şüphesiz ki milletin önemli çoğunluğunun benimsemediği bir projenin içinde Türkiye'nin sağlıklı bir şekilde yer alması beklenemez. Kamuoyunun önemli çoğunluğu karşı çıksa da hükümet BOP konusunda aynı fikirde değildir. Başbakan Erdoğan, parti örgütüne yönelik yaptığı bir konuşmada BOP'un eş başkanı olduğunu açıklamıştır. Yine Başbakan Erdoğan bir televizyon konuşmasında Diyarbakır'ın BOP'un bir yıldızı ve bir merkezi olacağını söylemiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Hüseyin Latif, *ABD'nin Türkiye'ye Bıçtığı Rol*, İstanbul, Bizim Avrupa Yayınları, 2007, s.83.

¹⁵⁸ Bağcı ve Sinkaya, *a.g.m.*, s.27.

¹⁵⁹ Ulaş İnci, *“Büyük Ortadoğu Projesinin Türkiye'nin Ortadoğu ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Olan Ekonomik İlişkilerine Etkisi”*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 178-179.

Kamuoyunda yaygın kullanımıyla BOP olarak adlandırılan ve bölge ülkelerinin demokratikleşmesi projesi dört bölgeyi kapsamaktadır. Bunlar:¹⁶⁰

1. Merkez Ortadoğu (Türkiye'nin de dâhil olduğu bölge)
2. Kafkasya (SSCB sonra bağımsızlık ilan eden ülkeler)
3. Afrika (Fas'tan Mısır'a kadar Kuzey Afrika)
4. Asya (Orta Asya bölgesi)

Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle projedeki tutumu önem arz etmektedir. Çünkü Türkiye BOP sürecinde diğer aktörlere nispeten daha karmaşık bir statüdedir. Türkiye, bir yandan projeyi hazırlayan ve uygulayan kanadın bir üyesi (NATO üyesi, AB üyelik süreci ve ABD ile müttefiklik ilişkisi) iken diğer taraftan da projenin hedef ülkeleri ile arasında uzun bir tarihsel geçmişi olan siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkilere sahiptir. Bu bağlamda iki ucu keskin bir bıçağın üzerinde yer alan Türkiye, tarihi, coğrafi ve kültürel açıdan hem Doğu'nun hem de Batı'nın bir parçasıdır. Böylesi bir konumda olan Türkiye'nin projeye bakış açısı ise şu şekilde özetlenebilir: Soğuk Savaş döneminde Batılı devletler, ABD ile SSCB arasında bir cephe görevi görmekten dolayı çıkılmaz bir karmaşa içerisine girmiştir. Bazı Avrupa devletleri SSCB tarafında yer alırken bazıları ise ABD'nin yanında bulunmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin dış politikasında ise, bir taraftan müttefik ABD ile olan ilişkileri diğer taraftan Ortadoğu'ya yönelik hareketlenmede ön planda olan Sovyet etkisi ve bunun Türkiye için bir tehdit olarak görülmesi önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasını tek taraflı bir tercih olmaktan ziyade, çok yönlü etkiler altında oluşan bir dış politika olarak değerlendirmek gerekir. 1980'li yıllarda ise dış politikada, SSCB'nin yıkılarak dağılma olasılığına karşı Kafkaslar ve Orta Asya'da Türki Cumhuriyetler ile birlikte olma düşüncesi ön plana çıkmıştır. ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi'nin Türkiye'ye yansımalarının bir diğer boyutu ise "rejim tehdidi" olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'ye yönelik "rejim tehdidi"ni ortaya çıkaran temel sebep olarak ABD'nin İslam dinini siyasallaştırma çabaları görülmektedir. Bir dönem ABD tarafından, Afganistan'da Sovyet Rusya'ya karşı kullanılan radikal İslam silahının günümüzde ABD'ye

¹⁶⁰ Şahin, a.g.e., s. 172.

çevrilmiş olduğu görülmektedir. 1990'ların ikinci yarısında Kenya ve Tanzanya'daki büyükelçiliklerinin bombalanması ile küresel terörizm tehdidi ile tanışan ABD'nin durumun vahametini tam olarak kavrayamadığı düşünülmektedir. 11 Eylül saldırıları dünyaya ABD'nin nasıl bir tehditle karşı karşıya olduğunu göstermiş ve bu saldırılar Büyük Orta Doğu Projesi'nin gerekçesi olarak gösterilmiştir. ABD'ye yönelen "radikal İslam tehdidi"nin bertaraf edilebilmesi maksadıyla RAND Corporation adlı düşünce kuruluşu tarafından bir rapor hazırlanarak Bush yönetimine sunulmuştur. "İslam ve Müslümanlar, Batı demokrasi değerlerine uyumlu hale getirilmezse, medeniyetler çatışması olasılığının yüksek olduğu" tezi ortaya atılmış ve İslam coğrafyasının nasıl denetim altına alınacağına dair bir strateji önerilmiştir. Dünya Müslümanları; köktendinciler, gelenekçiler, modernistler (ılımlı İslam) ve laikler olmak üzere dört gruba ayrılmış, ılımlı İslamcılarının desteklenmesi tavsiye edilmiştir. Mevcut siyasi yönetim altında Türkiye'nin İlimli İslam için iyi bir model oluşturduğu saptaması yapılarak, bu konuda Türkiye'deki iktidarın desteklenmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Büyük Orta Doğu Projesi kapsamında, ABD tarafından Türkiye'ye "demokratik ve ılımlı İslam ülkesi" olması savıyla "model ülke rolü" verildiği görülmektedir.¹⁶¹

3.7. ABD'nin İran Politikası ve Türkiye

İran, gerek Ortadoğu gerekse Asya jeopolitiği için önem arz eden bir ülkedir. Gerek tarihsel mirası gerekse günümüzdeki potansiyelinden dolayı hem bölge ülkelerinin hem de küresel aktörlerin bölgesel ve küresel projeksiyonlarında dikkate aldıkları İran, özellikle 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi ile birlikte ABD ve Batı'nın çıkarlarıyla çatışan ve Şii jeopolitiğinden dolayı da bölge ülkelerindeki rejimler için tehdit unsuru olan bir ülkedir. Gerek küresel gerekse bölgesel aktörlerin Ortadoğu politikalarını analiz edebilmek ve açıklayabilmek için İran ile ilişkileri ve İran'a yönelik politikalarını ele almak gerekmektedir.

¹⁶¹ Murat Köylü, "Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Türkiye ve Suriye", *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 2015, s. 95-97.

ABD – İnan ilişkilerinin son d6nemini anlamak için 1979 yılındaki İnan İslam Devrimi ve sonrasındaki gelişmeleri g6z 6n6ne almak bir zorunluluktur. Devrim sonrası İnan dış politikasının temel parametrelerine bakıldığında tam bağımsızlık, Batı karşıtlığı ile rejim g6venliği ve ihracı 6zerinden tesis edildiği g6r6lmektedir.¹⁶² 1979 Devrimi hem i hem de dış politikaya dair sonuçları olan bir hadisedir. İslam devrimi neticesinde kurulan Geçici Devrim H6k6meti'nin dış politikaya ilişkin en 6nemli kararlarından birisi İnan'ın CENTO (Central Treaty Organization/Merkezi Antlaşma Teşkilatı) 6yeliğinden ayrılmasıdır. İnan'ın ayrılması hem dengeleri etkilemiş hem de akabinde Pakistan da CENTO'dan ayrılığını deklare etmiştir.¹⁶³ Bu karardan da anlaşıldığı 6zere devrim Batı karşıtı bir İnan'ı uluslararası sistemde konumlandırmıştır.

Devrim sonrası İnan, sadece CENTO'dan ayrılmakla kalmamış şah d6nemi yapılan petrol anlaşmalarını gerek İnan'ın çıkarları gerekse hakkaniyete uygun olmadığı gerekçesi ile iptal ederek, 1973 yılında Uluslararası Petrol Konsorsiyumu ile yapılan anlaşmadan çekilmiştir. Bununla beraber devrim felsefesinin reel politiğe d6n6řt6r6ld6đ6n6n bir diğer g6stergesi olarak Tahran y6netimi İsrail ve G6ney Afrika ile ilişkilerini kesmiştir. Bununla da yetinmeyen İnan, anti-emperyalist olarak nitelediği sosyalist 6lkeler olan K6ba, Nikaragua ve Angola ile ilişkiler kurmuştur.¹⁶⁴

Bu gelişmelerle beraber Batı karşıtı ve Batı'nın lideri konumunda olan ABD karşıtlılığının h6kim olduğu anlaşılan devrim sonrası İnan dış politikasından negatif anlamda en fazla etkilenen 6lkelerin başında ABD gelmektedir. şah y6netimindeki İnan'ın ABD'nin b6lgedeki İsrail'den sonra en 6nemli m6ttefiki olduğundan hareketle devrim sonrası en 6nemli m6ttefiklerinden birisi kaybedilmiştir. B6ylece çok iyi olan siyasi ve ekonomik ilişkiler bir anda tam tersine d6nm6ştir. B6ylesi bir

¹⁶² İsmail Yurdakurban, “*Devrim Sonrası İnan Dış Politikası (1979-2005)*”, Selçuk 6niversitesi Sosyal Bilimler Enstit6s6, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Y6ksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s. 14-18.

¹⁶³ Kaan Dilek, “T6rk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20. Yılında İnan'ın Orta Asya Politikaları”, Rapor, *Ahmet Yesevi 6niversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi*; Yayın No: 07, Eyl6l 2011, s. 33.

¹⁶⁴ İnan Devrimi ve Dış Politika Dinamikleri, *International Middle East Peace Research Center*, <http://www.impr.org.tr/iran-devrimi-ve-dis-politika-dinamikleri/#.UfDS09Lwl39> e.t. 19.03.2016.

ortamda Devrik İran Şahı'nın tedavi amacıyla ABD'ne yerleşmesini protesto eden öğrenciler Amerikan elçiliğini basmış ve elçilikte bulunanları rehin almıştır. Öğrenciler bu eylem ile iki taleplerini dile getirmişlerdir. Bunlardan ilki Şah'ın İran'a iade edilmesi iken diğeri ise ABD tarafından dondurulan İran'ın malvarlıklarının serbest bırakılmasıydı. Söz konusu eylem sivil bir inisiyatif olmanın ötesine geçmiş ve Humeyni tarafından da desteklenmiştir.¹⁶⁵

İslam Devriminin hemen akabinde Irak lideri Saddam Hüseyin, İran'da yeni rejimle beraber ülkenin kaosa sürüklenme ihtimalini de göz önüne alarak iki ülke arasındaki tarihi ve sınır sorunlarını halletmek, İran'ın devrim ihracını engellemek ve Arap dünyasında lider olmak amacıyla sekiz yıl sürecek bir savaşı başlatmıştır. İki ülke arasında ilişkileri savaşa taşıyacak sorunlar; sınır sorunları, ideolojik sorunlar, dinsel ve mezhepsel sorunlar, Kürt sorunu ve Kazustan Arap sorunudur. Bu sorunlarla beraber bir yandan İran'daki iç karışıklıklar Saddam'ı cesaretlendirirken bir yandan da Camp David Antlaşması ile Mısır'ın Arap dünyasındaki konumunun sarsılması ve prestij kaybı Saddam tarafından Arap dünyasının lideri olma fırsatı olarak ele alınmıştır. Nitekim Irak'ın 22 Eylül 1980 tarihinde 700 km'lik bir cephe saldırısı ile savaş başladı. Savaşın ilk günlerinde kayıp veren İran bir hafta sonra durumu dengelemiştir. Savaşın ikinci yılı ise artık Irak için zor günlerin başlangıcı anlamına gelmekteydi. İran'ın ilerlemesi üzerine Körfez ülkeleri yoğun bir şekilde diplomatik temaslara başladılar.¹⁶⁶

Petrol ticaretindeki aksamalar, su yollarının kesilmesi ve İran'ın Körfez'e hâkim olması üzerine ABD devreye girmiştir. ABD, bu savaşta Irak'a destek veren bir politika benimsedi. Bu politikayla iki amaç güdülmekteydi. Birinci; devrim neticesinde ABD yanlısı İran'ın kaybedilmesi ve ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'nde 444 gün boyunca rehin tutulan ABD'li personelin intikamı alınacaktı. İkincisi ise; İran'da kurulan yeni rejimin zayıflatılması ve İran'ın İslam dünyasını kendi jeopolitiğinde birleştirme girişimi engellenmesi.¹⁶⁷ Ancak olaylar bu haldeyken 1986

¹⁶⁵ Arı, *a.g.e.*, 1998, s. 144-145.

¹⁶⁶ Tayyar Arı, *a.g.e.*, 2008, s. 539-547.;

¹⁶⁷ Yaşar Semiz, Birol Akgün, "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2005, Sayı:9, s.165.

yılında ortaya çıkan bir hadise ABD yönetimi zora sokmuştur. ABD Başkanı Reagan ve yönetimini zora sokan olay kamuoyunda “Irangate” olarak ifade edilen İran’a gizlice silah satılması skandalıydı. Bu durum üzerine açıklama yapan Reagan, Şah sonrası ilişkileri bozulan İran’la yeniden iyi ilişkiler tesis etmek için böyle bir politika izlediklerini ifade etmiştir.¹⁶⁸

2000'lere kadar olumsuz bir seyir izleyen ilişkilerde önemli dönüm noktalarından biri tüm uluslararası sistemi etkileyen 11 Eylül saldırılarıdır. 11 Eylül saldırılarının hemen ardından İran'ın ABD'ye karşı olumlu mesajları ve Afganistan'ın yeniden inşasında söz konusu olan iki ülke arasındaki işbirliği, ilişkilerin düzeltilmesi için önemli bir fırsat ortamı yaratmıştı.¹⁶⁹ Ancak bu fırsat, 14 Ağustos 2002'den itibaren İran'ın nükleer faaliyetleri, George W. Bush yönetiminin Ortadoğu'ya yönelik sert ve şahin politikaları, 11 Eylül saldırıları sonrası 2002 yılında İran'ı da “şer eksen” ülkelerine dahil etmesi, 2003 yılında ABD'nin Irak müdahalesi sonrası sıranın İran'a geldiğine dair oluşan algı İran kamuoyu ve karar vericilerinin de ABD'ye karşı tutumunu sertleştirmelerine sebep olmuştur.¹⁷⁰

11 Nisan 2006 tarihine gelindiğinde ise İran, uranyum zenginleştirme konusunda bir üst aşamaya geçtiğini deklare ederek başta ABD olmak üzere Batı ülkelerinin tepkisini üzerine çekmiştir.¹⁷¹ Bu gelişme üzerine Uluslararası Atom Enerji Ajansı (UAEA), BM Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) İran hükümetine baskı yapılmasına dair bir karar alınmasına yönelik talebini iletmiştir. 8 Mayıs tarihinde ise dönemin İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, ABD başkanı Bush'a mektup göndererek krizin çözümüne dair bir adım atmıştır. 1979 yılından beri İran'la resmi olarak doğrudan görüşmeyen ABD, Mayıs 2006'daki gelişmeler üzerine AB'nin girişimleriyle görüşmeyi kabul etmiştir. Ancak ABD'nin görüşme için ön şart olarak İran'ın

¹⁶⁸ John W. Amos II, “The Iraq-Iran War: Conflict, Linkage and Spillover in the Middle East”, *in Gulf Security in the 1980s: Perceptual and Strategic Dimensions*, (ed.) Robert G. Darius, John W. Amos II and Ralph H. Magnus, Stanford, Calif., Hoover Institute Press, 1984, s. 302-307.

¹⁶⁹ Shahram Akbarzadeh, “Obama and the US Policy Change on Iran”, *Global Change, Peace & Security*, October 2009, Vol: 21, No: 3, s. 398.

¹⁷⁰ Saira Khan, *Iran and Nuclear Weapons: Protracted Conflict and Proliferation*, London and New York, Routledge, 2010, s. 92-95.

¹⁷¹ UN, Security Council, *Presidential Statement*, New York, 29 Mart 2006.

nükleer çalışmalarını askıya almasını öne sürmesi üzerine süreç tıkanmıştır. Bunun üzerine ABD, Rusya ve Çin'i de ikna ederek İran'a karşı bir plan paketi hazırlamıştır. Paket, 5 Haziran 2006'da Tahran'da karar vericilere önerilmiş ve net bir son tarih belirtilmiş olmamasına rağmen, üstelik uluslararası toplum, İran'ın 2006 yılının Temmuz ayında Petersburg'da yapılacak zirveden önce bir yanıt vermesini beklerken, İran ancak Ağustos'a kadar yanıt vereceğini bildirmiştir. Haziran ayının sonunda İran'a sınırlı zenginleştirme yapmasına imkân verecek bir karar hazırlanması yaklaşımı getiren Almanya'nın girişimi, ABD tarafından engellenmiştir. İran'ın pek ilgilenmediği bu gelişmeler, BM Güvenlik Konseyi 31 Temmuz 2006 tarihinde aldığı ilk resmi kararlar sonuçlanmıştır. Karara göre, İran'ın, BM Anlaşması'nın yedinci bölümü uyarınca 31 Ağustos 2006'dan önce zenginleştirme programını durdurması gerekmektedir. Bu kararda dikkat çeken bir başka konu, İran'ın kendisinden beklenenleri yapmaması durumunda, uygun tedbirlerin (*appropriate measures*) alınacağı tehdidini içermesidir. Sadece Katar'ın karşı oy kullandığı kararı İran gayri meşru ilan etmiştir.¹⁷²

ABD'de Barak Obama'nın başkan seçilmesiyle beraber ABD – İran ilişkileri farklı bir boyuta taşınmaya başlamıştır. Bush dönemi politikaları eleştiren Obama, ilk döneminde Ortadoğu politikasında ciddi bir değişikliğe gitmemiştir. Ancak 14 Temmuz 2015 tarihinde imzalanan nükleer anlaşma ile P5+1¹⁷³ ülkeleri ve İran arasındaki gerginlik azalmaya başlamıştır. Bu anlaşmayla İran, Natanz tesisindeki olacak şekilde uranyum zenginleştirme kapasitesini 20,000 santrifüj seviyesinden 6,000 santrifüj seviyesine indirmeyi, 15 yıl boyunca düşük ve orta düzeyde zenginleştirilmiş uranyum stoğunu yüzde 96 oranında azaltarak elindeki stoğun yüzde 3.67'den daha fazla zenginleştirilmemiş olmak kaydıyla- 300 kg'dan fazlasını ülke dışına göndermeyi ya da seyreletmeyi, önümüzdeki 15 yılda yeni uranyum zenginleştirme ve ağır su tesisi inşa etmemeyi ve Arak tesisini silah düzeyinde

¹⁷² M. Hakan Keskin, "Nükleer Krizde AB'nin İran Politikaları: Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 9, Sayı 34, 2013, s. 102-104.

¹⁷³ **P5 ülkeleri:** Çin, Fransa, ABD, İngiltere ve Rusya.

plütonyum zenginleştirilemeyecek şekilde yeniden dizayn etmeyi kabul etti. Karşılığında ABD, BM ve AB ise yaptırımları kaldırma kararı aldı.¹⁷⁴

İran bu gelişmeyle beraber hem uluslararası sisteme entegre olmaya başlamış hem de uzun yıllardan beri devam eden ambargolar yavaş yavaş ortadan kaldırılmıştır. Böylece çatışma ve kriz riski taşıyan ve çok da dostane olmayan ilişkilerde olumlu bir hava oluşmaya başlamıştır. Bu durum Türkiye açısından olumlu ve olumsuz etkileri bünyesinde barındırmaktadır. İlk olarak belirtilmesi gereken Türkiye, İran'daki nükleer gelişmelerden en çok etkilenmesi gereken ülkelerden birisi olarak öne çıkmaktadır. Çünkü Ankara yönetimi bu bağlamda İran'a yönelik ABD politikalarının Türkiye'ye etkisini hesaplamaktadır.¹⁷⁵ Öncelikle Türkiye ve İran, Ortadoğu'da bölgesel lider ülke adayı olarak ön plana çıkmaktadır. İran'ın bu anlamda elinin güçlenmesi Türkiye için çıkarlarına aykırı görülebilir. Ancak normalleşen İran ile Türkiye'nin ekonomik ilişki potansiyeli, petrol ve doğal kaynaklarının kullanımı ve transit taşınması noktasında Türkiye için fırsata dönüştürülebilecek bir gelişmedir. Ancak 2010 yılı itibariyle başlayan Arap Baharı sürecinin domino etkisi göstererek Ortadoğu ülkelerinin çoğunda yönetim değişikliklerini ve çatışmaları beraberinde getirmesi ve Arap Baharı'nın son durağı olan Suriye'de Türkiye ve İran farklı dış politika tercihleri iki ülke arasında yeniden rekabetin ortaya çıktığının kanıtıdır. Bu durum her iki ülkenin ABD ile ilişkilerini etkilemekle beraber Ortadoğu jeopolitiğinin yeniden şekillenmesinde de değişken parametreleri beraberinde getirmektedir.

3.8. Arap Baharı Sürecinde ABD ve Türkiye

Ortadoğu ülkeleri, 2010 yılının son aylarından itibaren reform talepleri, protesto ve gösterilerden kitlesel ayaklanmalara, silahlı çatışmalardan iç savaşlara ve yönetim değişikliklerine ev sahipliği yapmaktadır. Bu olayların fitilini Tunus'ta yaşanan bir

¹⁷⁴ Göktuğ Sönmez, "Nükleer Anlaşma: Tarihi Arkaplan, Bölge ve Türkiye İlişkileri Açısından Muhtemel Etkiler", *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, Temmuz 2005, No: 29, s. 6-8.

¹⁷⁵ Graham E. Fuller, *Türkiye ve Arap Baharı*, (çev.) Mustafa Acar, Ankara, Eksi Kitaplar, Haziran 2016, s.334-336.

hadise başlatmıştır. 17 Aralık 2010 tarihinde seyyar satıcı olan Muhammed Bouazizi isimli bir gencin, Sis Buzid şehrinde kendini yakması üzerine Tunus kamuoyu harekete geçmiştir. Bouazizi'yi destek amaçlı ve özgürlük isteyen gösteriler kısa sürede geniş çaplı bir halk hareketine dönüşmüştür. Bu eylemler ilk başlarda Tunus'ta iktidarda olan Zeynel Abidin Bin Ali yönetimi tarafından dikkate alınmamıştır. Ancak olaylar diğer şehirlere de sıçramış ve polis olayları önlemekte yetersiz kalmıştır. Ordunun da halka silah doğrultma noktasında direnç göstermesi üzerine Zeynel Abidin Bin Ali siyasi reform ve seçimlerde aday olmama garantisi vermesine rağmen olaylar dinmemiştir. Bunun üzerine ordudan da beklediği desteği bulamayan Zeynel Abidin Bin Ali, 14 Ocak 2011 tarihinde ülkesini terk etmek zorunda kalmış ve Suudi Arabistan'a yerleşmiştir.¹⁷⁶ Bu durum tesadüfi gelişen veya aniden patlak veren bir reaksiyondan ziyade halkın bürokratik elitler tarafından aşağılanması ve polis devleti uygulamalarının halk nezdinde tahammül edilemez bir hale gelmesine karşı verilen vahim bir tepkiydi.¹⁷⁷

Arap Baharı olarak anılan süreç sadece Tunus'la sınırla kalmamıştır. Domino etkisi gösteren olaylar Tunus'un ardından Mısır'da cereyan etmeye başlamıştır. Haziran 2010'da Mısır'da uyuşturucu satıcısı olduğu iddia edilen Halid Said isimli şahsın ölmesi üzerine çeşitli tepkiler söz konusu olmuştur. Yetkili makamların Said'in uyuşturucu kullanımı neticesinde öldüğünü açıklamasına karşın halk Said'in polis tarafından öldürüldüğünü iddia ederek tepki göstermeye başlamıştır.¹⁷⁸ Bu şekilde başlayan ve Tunus'taki halk hareketlerinden de etkilenen Mısır'daki olaylar esasında yıllardır süregelen toplumsal, siyasi ve ekonomik baskılara karşı bir tepkiydi. Mısır'da sürekli bir demokratikleşme beklentisi olmasına rağmen otoriter rejimi yıllarca sürdürmesiyle dikkat çeken bir ülke olmuştur. Çünkü Mısır, batılı demokrasilerle stratejik düzeyde ilişkiler tesis etmiş, ülkede seçimler istikrarlı ve düzenli aralıklarla yapılmış ve hatta bu seçimlerde farklı siyasi partiler yarışa katılmıştır. Ancak seçim sonuçlarına bakıldığında gerek parlamentoda gerekse devlet

¹⁷⁶ Hangi lider nereye sığındı, *NTV*, 28.12.2012, <http://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/hangi-lider-nereye-sigindi,XZgbf8wAkU6koWBq47gdEQ>, e.t. 12.04.2016.

¹⁷⁷ Fuller, *a.g.e.*, s.39.

¹⁷⁸ Kara Alaimo, "How to Facebook Arabic Page "We are all Khaled Said"Helped Promote the Egyptian Revolution", *Social Media + Society*, July-December 2015, s. 2-3.

başkanlığı makamında iktidarın hiç değişmediği bir durum söz konusu olmuştur. Çünkü demokrasinin temel ilkelerinden biri olan siyasi partileri varlığı söz konusu olsa da şeffaf ve şaibesiz seçimler yapılmamakta ve iktidarın el değiştirmesine olanak tanınmamaktaydı.¹⁷⁹ Buradan hareketle Mısır'ın demokrasiden uzak bir ülke olduğunu söylemek çok da yersiz olmayacaktır. Halkta ve ülkedeki sistemin dışına itilmiş diğer siyasi gruplarda birikmiş enerji ve tepki Tunus örneğinden esinlenerek ve sıradan bir olayın kıvılcımıyla başlayarak büyük bir halk hareketine dönmüş ve Mısır'da uzun yıllardır süregelen Hüsnü Mübarek iktidarına son vermiştir.

Hüsnü Mübarek'in 11 Şubat 2011 tarihinde görevini bıraktığını ve yönetimi de Yüksek Askeri Konsey'e (YAK) devrettiğini ilan etmesiyle Mısır yeni bir döneme girdiğine dair sinyaller vermekteydi.¹⁸⁰ Ancak Mübarek'in gitmesi ile Mısır'da sükun hakim olmadı. Mübarek'in ardından yapılan seçimler sonucu Mısır'da devlet başkanlığına Mursi seçildi. Mursi'nin seçilmesiyle halk arasındaki kutuplaşma iyice belirginleşmeye başladı. Mursi'nin seçimlerin ardından parlamentoyu yeniden göreve çağırması Anayasa Mahkemesi tarafından engellenince Mısır'da halk yeniden sokağa döküldü. Mursi ve destekçileri olan Müslüman Kardeşler, Mübarek döneminin kalıntılarını temizlemek gerektiğini düşünmeye başlamışlardı. Aynı dönemde yargı – iktidar arasında da çatışma ortaya çıkmaya başladı.¹⁸¹ Mısır'da Mübarek sonrası dönemde de çatışmalar bitmemiş ve bu sefer bir tarafta Mursi ve Müslüman Kardeşler diğer tarafta da muhalifler sokakta karşı karşıya gelmişlerdir.¹⁸² Bunun üzerine 3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır'da asker darbe yoluyla yönetime el koymuştur. Ordu'nun başında olan Sisi yönetime gelmiştir.¹⁸³

¹⁷⁹ Edip Asaf Bekaroğlu ve Veysel Kurt, "Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: 'Arap Baharı' ve Sonrası Sürecin Analizi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2015, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 3.

¹⁸⁰ Bkz.; "30 Yıl Sonra Bıraktı", *Akşam Gazetesi*, <http://www.aksam.com.tr/dunya/30-yil-sonra-birakti--19485h/haber-19485>, e.t. 18.04.2016.

¹⁸¹ İsmail Numan Telci, "Devrim Sonrası Mısır'da Güç Mücadelesi: "İslamcı İktidar vs. Seküler Muhalefet", *Ortadoğu Analiz*, Ocak 2013, Cilt:5, Sayı:49, s. 81-82.

¹⁸² Mısır'da Mursi'ye Darbe, *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misirda-mursiye-darbe>, e.t. 18.04.2016.

¹⁸³ Fuat Keyman, "3 Temmuz 2013, Saat 19:51, Mısır'da Darbe Oldu", *Milliyet Gazetesi*, <http://www.milliyet.com.tr/3-temmuz-2013-saat-19-51-/siyaset/ydetay/1732360/default.htm>, e.t. 18.04.2016.

Tunus ve Mısır'da yönetimlerin değişmesine sebep olan Arap Baharı sürecinden derinden etkilenen bir diğer ülke ise Libya olmuştur. 1996 yılında cezaevlerinde öldürülenlerin savunucu olan Fethi Terbil adındaki avukatın rejim karşıtı olduğu gerekçesiyle tutuklanmasının ardından halk gösteriler düzenlemeye başlamıştır.¹⁸⁴ Libya'daki protestolarına esas teşkil eden sebepler Mısır ve Tunus'ta olduğu gibi uzun yıllardan beri süregelen tepkilerin bir sonucudur. Sembolik olarak Libya'da olayların başlangıcı ise 15 Şubat 2011 tarihinde yaklaşık 200 kişilik bir grubun polis merkezi önünde eylem yapmasıdır. Muhalifler 17 Şubat'ı "öfke günü" olarak ilan etmişlerdir.¹⁸⁵

Bingazi'yi merkez edinerek Kaddafi'yi devirmeye çalışan muhaliflere karşı Kaddafi ve destekçilerinin direnişi ve tepkisi oldukça sert olmuştur. Gerek Kaddafi'nin iktidardan ayrılmamaktaki kararlı tutumu gerekse mevcut iktidarın ülkedeki etkin kabilelerin bazıları tarafından desteklenmesi Libya'yı bir iç savaşa sürüklemiştir. Söz konusu süreçte kırılma noktası ise Kaddafi yönetiminin sivil halka karşı "insanlığa karşı suç" bağlamında değerlendirilebilecek tutumu ve uluslararası kamuoyunun buna karşı tepki göstermesidir. Artık Kaddafi yönetimine karşı uluslararası kamuoyunda meşruiyet sorgulaması başlamış ve Kaddafi yönetimine karşı uluslararası yaptırımlar söz konusu olmuştur. 10 Mart 2011 tarihinde Fransa, isyanın başlamasından kısa bir süre sonra kurulan Ulusal Geçiş Konseyi'ni (UGK) tanıyan ilk devlet olmuştur. Fransa'nın da desteğini alan muhalifler, Mart ayı sonuna kadar ülkenin doğusunda büyük bir bölgede kontrolü ele almışlardır. Kaddafi'nin sert tutumu, tehditleri ve tüm muhalefeti yok edeceğine dair beyanları ile yandaşlarını silahlandırmaya başlaması üzerine 17 Mart 2011 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) 1973 sayılı kararı¹⁸⁶ almıştır. Bu karar ile Libya'da sivil halkın korunması için güç kullanma dâhil her türlü yönteme başvurulacağını içermektedir. BMGK kararının üzerine 19 Mart 2011 tarihinde Fransa'nın öncülük

¹⁸⁴ Libya'da göstericiler 'öfke günü'ne hazırlanıyor, **BBC**, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/02/110217_libya_dayofanger.shtml, e.t. 19.04.2016.

¹⁸⁵ Protests Take Aim at Leader of Libya, **The New York Times**, http://www.nytimes.com/2011/02/17/world/middleeast/17libya.html?_r=2, e.t. 19.04.2016.

¹⁸⁶ BMGK 1973 sayılı kararı, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1973\(2011\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1973(2011)), e.t. 20.04.2016.

ettiği NATO kuvvetleri Libya'ya karşı askeri müdahaleye başlamışlardır. 22 Ağustos 2011 tarihinde Libya'nın başkenti de muhaliflerin eline geçmiş ve Kaddafi saklanmak zorunda kalmıştır. Başken Trablus'tan kaçan ve bir süre kaçak yaşayan Kaddafi 20 Ekim 2011 tarihinde memleketi Sirte'de yakalanmış ve linç edilerek öldürülmüştür.¹⁸⁷

Arap Baharı coğrafyasında sürecin hali hazırdaki sonucu olarak iç savaş, kaos ve istikrarsızlığa sürüklenmiş bir diğer ülkesi de Yemen'dir. Daha sürecin başında Hadi'nin seçilmesinden hemen sonra da Yemen'de yeni isyanların potansiyeli ve ayrılıkçı grupların varlığının Yemen'in geleceği açısından taşıdığı riskler zaman ilerledikçe somut şekilde tezahür etmeye başlamıştır. Hadi'nin bazı politikalarını tasvip etmeyen Şii eksenli Husi Hareketi, Abdülmelik el-Husi'nin 18 Ağustos 2014'de yaptığı çağrı sonrasında önce silahlı isyana, daha sonra şehirleri ve hükümet binalarının ele geçirilmesine dönüşecek olan protesto gösterilerini başlatmıştır. Geline nokta da Yemen uluslararası boyutu da olan bir iç savaş ortamına sürüklenmiştir. Seçilmiş Cumhurbaşkanı Hadi de yaşanan olaylara bağlı olarak ülkeyi terk etmek, kaçmak durumunda kalmıştır. Yemen'deki iç savaşa diğer bölge ülkeleri de kayıtsız kalamamışlardır. Başta Suudi Arabistan ve İran taraf olarak ortaya çıkmışlardır. Suudi Arabistan öncülüğünde Yemen'e hava operasyonu başlatılmıştır.¹⁸⁸

Bu ülkelerin dışında diğer Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde de irili ufaklı halk hareketlerine ve çalkantılara sebep olan Arap Baharının son durağı ise Suriye olmuştur. Günümüzde de hala devam eden çatışmalar, Suriye'nin iç meselesi olmanın ötesine geçmiş bölgesel ve küresel aktörlerin de dahil olduğu bir krize dönmüştür.

Arap Baharı etkisini Suriye'de 2011 yılının Mart ayında göstermeye başlamıştır. Ancak bu tarihe kadar Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerden etkilenen Esad yönetimi,

¹⁸⁷ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Kaddafi Sonrası Libya'da Siyasal Dönüşüm", *Akademik Ortadoğu*, 2013, Cilt:7, Sayı:1, s.2-3.; Ayrıca Bkz.; Richard Falk, "Libya After Qaddafi," *Nation*, 2011, Cilt:293, Sayı:20.

¹⁸⁸ Ahmet Hüsrev Çelik, "Buazizi'den Rabia'ya, Trablus'tan Şam'a Arap Baharının Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Kış 2015, Cilt:6, Sayı:2, s.44-46.

muhaliflere karşı sert bir şekilde karşılık vererek bastırmaya çalışmıştır. Uzun süre devam eden barışçıl eylemden bir sonuç alamayan muhalifler, can kayıplarının da artmasından dolayı silahlı mücadele yöntemini seçmişlerdir. Bu süreçte önemli bir kısmını da Esad yönetimindeki Suriye ordusunda görev alan askerlerin oluşturduğu muhalifler bir müddet sonra Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) adı altında ilk muhalif yapıyı oluşturmuşlardır. Ardından cereyan eden çatışmalar kısa süre içerisinde ülkeyi bir iç savaşa sürüklemiştir. Yaklaşık beş yıldır devam eden bu savaştan dolayı ülke harap olmuştur. İç savaş sürecinde ülkede çeşitli aktörler de ortaya çıkmaya başlamış ve çatışmanın bir tarafı olmuştur. Ülkenin mevcut görünümü de bu aktörlerin etkinlik alanları çerçevesinde büyük bir değişime uğramıştır.¹⁸⁹

Özetlemek gerekirse Tunus'ta bir seyyar satıcının kendisini yakmasıyla başlayan ve domino etkisi göstererek diğer Ortadoğu ülkelerine yayılan yıllar boyunca süregelen toplumsal, siyasal ve ekonomik problemlerin ve anti-demokratik yönetimlere karşı tepkinin dışa vurumu olan Arap Baharı, etkili olduğu Ortadoğu ülkelerinde iktidar değişiklikleriyle sonuçlanmıştır. Arap Baharı sürecinde başlayan ve günümüzde hala yoğun bir şekilde iç savaşın devam ettiği Suriye'nin geleceği ise hala belirsiz durumdadır. Arap Baharı her ne kadar ülkelerin iç dinamiklerinin başlattığı ve ana hatlarıyla yönettiği bir süreç olarak ele alınsa da uluslararası ilişkilerin doğası gereği diğer aktörler bir şekilde sürece müdahil olmuşlar ya da en azında söz konusu coğrafyada meydana gelen gelişmeler doğrultusunda dış politika tercihlerini belirlemişlerdir.

ABD'nin Arap Baharı sürecindeki rolünü veya pozisyonuna dair ünlü stratejist Zbigniew Brzezinski'nin "ABD bu olayların arkasında değilse de önünde olmalıdır"¹⁹⁰ şeklindeki ifadesine bakıldığında ABD'nin sürecin dışında kalamayacağı anlaşılmaktadır. Seçim propagandasını Bush yönetiminin sert politikalarına eleştiri üzerine kuran ABD Başkanı Obama, göreve geldiğinden itibaren ABD'nin uluslararası imajını düzeltmeye yönelik politikalar uygulamaya

¹⁸⁹ Ufuk Ulutaş, Kılıç Buğra Kanat ve Can Acun, "Sınırları Aşan Kriz Suriye", *SETA Analiz*, Mart 2015, Sayı:120, s.8.

¹⁹⁰ Michiko Kakutani, "Surveying a Global Power Shift", *The New York Times*, http://www.nytimes.com/2012/01/30/books/strategic-vision-by-zbigniew-brzezinski.html?_r=0, e.t. 22.04.2016.

koymuştur. Seçim kampanyasında Guantanamo'daki kampı kapatacağını, Irak'taki ABD askerlerini geri çekeceğini söyleyen Obama 2009 yılında gittiği Kahire Üniversitesi'ndeki konuşmada Müslümanlara yeni bir başlangıç vaat etmiştir.¹⁹¹

Tunus'taki olaylar çok fazla büyümeden yönetim değişikliği olduğu için gerek bölgesel gerekse küresel aktörler çok fazla olaya angaje olmamışlardır. Libya'da ise süreç Tunus'ta yaşananlara benzer bir şekilde başlasa da yönetim değişikliği Tunus'taki gibi iç dinamikler vasıtasıyla değil bir dış müdahale sonucu olmuştur. Şiddetli çatışmaların ve iç savaşın yaşandığı Libya, uluslararası kamuoyunun gündeminde ilk sırada ele alınan mesele olmuştur. Ancak bu süreçte ABD Başkanı Obama, yükün sadece ABD'ye yüklenmemesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁹² Obama'nın bu tutumu Libya'ya müdahalenin ortak bir hareket sonucu gerçekleşmesi gerektiğine dair kanı oluşturmuştur. ABD, bu yüke ortak olacak çok sayıda ülke bulmuştur. Koalisyona Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Arap ülkeleri ile İngiltere, Fransa, Kanada, Danimarka Norveç, İtalya, İspanya, Yunanistan ve Türkiye katılmıştır.¹⁹³

Arap Baharı'nın Mısır sahnesindeki ABD'nin tutumuna bakıldığında ise Mısır'da gerçekleşen olaylarda İsrail ve Suudi Arabistan'ın Hüsnü Mübarek yanlısı beyanatlarından dolayı başlarda çekingen bir duruş sergilemiştir.¹⁹⁴ Ancak reelpolitiğe uygun olarak pragmatist davranan ABD, süreci okumuş ve kaybeden tarafta yer almamış ve Mısır ordusu üzerinden ilişki tesis ederek Mübarek'in gidişini hızlandırmıştır.¹⁹⁵

¹⁹¹ Ulutaş, Kanat ve Acun, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁹² Steven W. Hook, John Spaniner, *Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2014, s. 357.

¹⁹³ Cenap Çakmak, *Arap Baharı Sürecinde ABD'nin Dış Politikası, İçinde Arap Baharı: Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, (ed.) Murat Aktaş, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2012, s.90.

¹⁹⁴ Kılıç Buğra Kanat, "Amerikan Dış Politikasının Bir Darbeyle İmtihani", 10 Temmuz 2013, <http://setav.org/tr/abd-dis-politikasinin-bir-darbeyle-imtihani/yorum/6900>, e.t. 19.04.2016.

¹⁹⁵ Mete Çubukçu, *Yıkılın bu Düzen, Arap Ayaklanmaları ve Sonrası*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.192.

Pek çok Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkesine benzer şekilde, Suriye’de de halk 2011 Mart’ında gösterilere başlamış ve gösteriler kısa sürede tüm ülkeye yayılmıştır. Kriz, ülkeyi uzun süredir yöneten Baas Partisi ve Beşar Esad karşıtlığına dönüşmüş ve Suriye halkı Esad yönetiminden reform talebinde bulunmuştur. Ancak Suriye’deki rejimin yaptığı oldukça küçük çaplı reformlar Suriye halkını tatmin etmeye yetmemiş ve Esad yönetimi gösterileri güç kullanarak bastırmaya çalışmıştır. Süreç içerisinde ordu destekli Suriye yönetimi ile muhalifler arasında yaşanan yoğun silahlı çatışmalar iç savaşa yol açmıştır. Muhaliflerin birçok kentte yönetimi ele almasının ardından Esad rejimi şiddeti artırmış ve Ağustos 2013’te sivil halka karşı kimyasal silah saldırısıyla tekrar üstünlüğü ele geçirmiştir.¹⁹⁶ Bu saldırı sonrasında uluslararası toplum, Suriye’ye karşı yapılacak müdahale konusunda bölünmüş ancak ABD başkanı Obama’nın bu konuda Kongre desteği aradığı esnada yapılan Rusya’nın teklifini Suriye’deki rejimin kabul etmesi üzere, ABD müdahale fikrinden vazgeçmiştir.¹⁹⁷

Uluslararası topluma bakıldığında Suriye’deki ayaklanmalar ve iç savaş ile ilgili olarak farklı yaklaşımların ve hesapların olduğu görülmektedir. ABD’nin geriden desteklediği Esad karşıtı grubu Suudi Arabistan, Katar, Türkiye ve Fransa oluşturmaktadır. Suriye’ye karşı bölgede Suudi Arabistan ve Katar dışında Lübnan’daki Hariri liderliğindeki grup ve yeni Libya rejimi mücadele etmektedir. Katar ve Suudi Arabistan muhaliflere para ve silah desteği sağlamaktadır. Katar ve Suudi Arabistan’ın ortak çabası ile Arap Birliği, Suriye’ye karşı tecrit politikalarının bir parçası olarak yaptırımlar hayata geçirmiştir. Arap Birliği’nin yaptırımları yanında Türkiye, Avrupa Birliği ve ABD de Suriye’ye yaptırım uygulamakta ve Esad rejimini halkın meşru temsilcisi saymamaktadır.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Bkz., SNHR, “Using Chemical Weapons by Syrian Government”, *Syrian Network for Human Rights*, Report, 5 August 2013.

¹⁹⁷ Onur Tepeciklioğlu, Elem Erice Tepeciklioğlu, “Teoriden Pratiğe: Suriye Krizi ve Uluslararası Toplum”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2015, Cilt:70, No:1, s.172.

¹⁹⁸ Yağmur Şen, “Suriye’de Arap Baharı”, *Yasama Dergisi*, 23, s.72.

3.9. Ortadoğu Barışının Kilit Ülkelerinden Suriye Bağlamında ABD Dış Politikası ve Türkiye

Ortadoğu’da yaygın olan “Mısır’sız savaş, Suriye’siz barış olmaz” sözü Suriye’nin Ortadoğu’nun kilit ülkelerinden biri olduğunun en açık göstergesidir. Bu söz, Amerikalı dış politika yapımcıları ve Ortadoğu üzerinde çalışmalar yapan uluslararası ilişkiler uzmanlarının da sıkça duyduğu ve zaman zaman da ifade ettikleri bir cümledir. Buradan hareketle Suriye’nin Ortadoğu jeopolitiğinde önemli bir ülke olduğunun farkında ve bilincinde olan ABD, Suriye politikasını Ortadoğu politikasının önemli bir alt başlığı olarak ele almaktadır.

1946 yılında bağımsızlığını ilan eden Suriye ile ilişkiler aynı yıl ABD’nin Şam’da konsolosluk açmasıyla başlamış ve 1947 yılında ise ABD, Suriye’nin bağımsızlığını resmen tanımıştır. Ancak söz konusu yıllarda uluslararası sistemin yapısının doğal bir uzantısı olarak ABD-SSCB çatışması Suriye üzerinden de yaşanmış ve bu durum ABD – Suriye ilişkilerinin seyrini olumsuz etkilemiştir.¹⁹⁹ 1957 yılında ise ABD tarafından organize edilen başarısız darbe girişimi neticesinde, ABD’nin Şam büyükelçisi Suriye’den ayrılmak zorunda kalmıştır.²⁰⁰ 1970 yılında Hafız Esad’ın iktidara gelmesiyle beraber ABD-Suriye ilişkileri de inişli çıkışlı bir grafik izlemeye başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde SSCB’nin bölgedeki müttefiklerinden biri olan ve İsrail’e yönelik hasmane tutumunu sürdüren Suriye ile ABD arasındaki ilişkiler gergin bir şekilde devam etmiştir. 1979 yılında ABD Suriye’yi “teröre destek veren ülkeler” listesine eklemiş olsa da, ABD’nin İsrail ve Suriye arasındaki arabuluculuk rolü devam etti. SSCB’nin yıkılmasıyla beraber Suriye, en önemli uluslararası askeri ve siyasi desteğini de kaybetmişti. Suriye için SSCB sadece maddi dayanak sağladığı bir müttefik değil, aynı zamanda BAAS rejiminin ilham kaynağıydı. Batı’dan dayanak arama politikasına yönelen Suriye, bu minvalde Birinci Körfez Savaşında koalisyon kuvvetleri içinde yer aldı. Bunun karşılığında ABD, Suriye’nin Lübnan’da daha fazla hareket etmesi için göz yumdu ve böylece Lübnan’daki Suriye muhalifi

¹⁹⁹ Oytun Orhan, “ABD-Suriye İlişkilerinde Değişim ve Türkiye’nin Ortadoğu’daki Rolü”, *Gündem Analiz*, ORSAM, 2009, s. 2.

²⁰⁰ Jasmine Gani, “Pan-Arabism vs. US Exceptionalism: Ideology in US-Syrian Relations”, *Political Studies Association 58. Annual Conference*, 1-3 April 2008, s. 3.

gruplar temizlendi. Yine de, ABD ile Suriye arasındaki ilişkilerin gelişebilmesi için Suriye'nin İsrail'le doğrudan diyalog kurması ve ABD'ye Suriye sınırları içinde daha fazla imtiyaz tanınması gerektiği şart koşulduğunda Hafız Esad, bunun Arap ideallerinin hançerlemek olacağını düşünerek sert bir şekilde karşı çıktı. 1991-2001 yılları arasında pek çok üst düzey ABD yetkilisi Suriye'yi ziyaret etmişler, ancak ne Suriye sert politikalarından taviz vermiş, ne de ABD Suriye'yi teröre destek veren ülkeler listesinden çıkarmıştır.²⁰¹

2000'li yıllarda ABD'nin bölge politikalarının şekillenmesinin temel parametresi 11 Eylül saldırıları bağlamında ele alınan Suriye politikası, Arap Baharı sürecinde ise ABD – Türkiye ilişkileri bağlamında oldukça önemlidir. 28 Ocak 2011 tarihinde Tunus'ta başlayan ve adına Arap Baharı denilen olaylar 2012 yılının başında domino etkisi göstererek Suriye sızramış ve günümüzde de hala da ülkede çatışmalar devam etmektedir. ABD ise Suriye konusunda diğer Arap Baharı ülkelerinde olduğu gibi düşük profilli bir dış politika tercihi bulmuştur. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin negatif bir seyrinin olması bu süreçte de güven bunalımı şeklinde karşılık bulmuştur. Suriye'nin Dera kentinde başlayan olaylar karşısında ABD gelişmeleri yakından takip ederek Esad yönetimine muhaliflerle diyalog kurmasını ve silah kullanmamasını telkin etmiştir. Olayların tırmanması üzerine ABD bir yandan konuyu BM gündemine taşıırken öte yandan ise Türkiye ve Arap Birliği ülkeleri ile temaslarda bulunmuştur. Obama dönemi dış politikasının genel ruhuna uygun bir şekilde doğrudan askeri araçlara başvurmadan ziyade diplomatik araçları kullanmayı tercih eden ABD, Suriye'de bölgesel aktörlerin inisiyatif kullanmasını kendi çıkarlarına uygun bulmuştur. Ancak ülkedeki çatışmaların şiddetlenmesi üzerinde Ağustos 2011'de Obama, Esad yönetiminin Suriye'yi yönetemediğini, hukuk ve insan hakları ihlalleri yaptığını ve Esad'ın gitmesi gerektiğini dile getirmiştir. Obama yönetiminin tavrı ilerleyen dönemde söylemden eyleme dönüşmüş ve ABD, 6 Şubat 2012 tarihinde ülkeden diplomatlarını çekmiştir.²⁰²

²⁰¹ Evren Altınkaş, "Suriye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri", file:///C:/Users/user/Downloads/Tarih_Boyunca_Suriye-ABD_Iliskileri_Kita.pdf, e.t. 18.10.2016.

²⁰² Birol Akgün, "ABD'nin Suriye Politikası", Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler, ed. Birol Akgün, Haziran 2012, s. 12-13.

ABD açısından Suriye meselesi, İran'dan bağımsız olarak ele alınmamaktadır. Bu doğrultuda ABD'li karar alıcılar, İran'ın zayıflatılması için Suriye üzerindeki etkisinin azaltılmasının bir gereklilik olduğu kanısındadırlar. Çünkü Suriye'nin demokrasi cephesine katılması durumunda İran'ın Lübnan'a kadar uzanan bir coğrafyada etkisinin kırılması söz konusu olacaktır. Bundan dolayı 2012 yılının başından itibaren İran'a yönelik artan ABD, AB ve İsrail desteği bir anlamda da İran'ın Suriye'ye yönelik desteğini kesmeyi amaçlamaktaydı. Ancak ABD'nin BM nezdindeki girişimleri Rusya ve Çin'in vetosu ile engellenince ABD, Arap Birliği ve bölgesel aktörler ile başka stratejiler gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Bu çerçevede Suriye'deki gelişmeler karşısında benzer düşünceleri paylaşan ülkeleri bir araya getiren Suriye'nin dostları grubu adıyla ortak bir platform kurulmuş ve ilk toplantı Tunus'ta yapılmıştır. Burada Suriyeli muhalifler arasında alternatif bir iktidar bloğu oluşturmak için Suriye Ulusal Konseyi oluşturulmuştur. Amaç, bir yandan Suriye'deki çatışan muhaliflere dışarıdan destek sağlamak, diğer yandan Esed rejimi üzerindeki baskıyı artırmaktır. Nitekim Suriye'nin dostları grubu ikinci ve en önemli toplantısını 84 ülkenin katılımıyla İstanbul'da gerçekleştirmiştir. ABD'nin de desteklediği İstanbul kararlarında, Suriye Ulusal Konseyi Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanınmış ve Suriyeli muhaliflere silah dışında her türlü insani ve teknik yardımın yapılması kararı alınmıştır.²⁰³

Suriye'deki meseleler her ne kadar ülkenin iç dinamiklerinin bir çatışması olarak tasvir edilse de esasen merkezinde Suudi Arabistan ve İran'ın olduğu ABD, Rusya ve Türkiye dahil bir çok aktörün dahil olduğu vekalet savaşıdır.²⁰⁴ Günümüzde de halen devam eden çatışmalarda Türkiye ve ABD'nin bazı teknik konularda fikir ayrılığına düşmesine karşın ortak hareket ettiği görülmektedir. Suriye'de muhalefetin desteklenmesi ve Esad yönetiminin direncinin kırılması her iki ülkenin de ulusal çıkarlarına uygun düşmektedir. Bu bağlamda ABD'nin Suriye politikasında Türkiye'yi diğer bölge ülkeleri ile birlikte muhatap alması ve Türkiye'nin inisiyatif almasını desteklemesi ABD'nin Ortadoğu politikasında pragmatist ve realist davrandığının somut bir göstergesidir. ABD her ne kadar doğrudan askeri

²⁰³ Akgün, a.g.m., s. 14.

²⁰⁴ Graham a.g.e., s.371.

müdahalede bulunmasa da muhaliflere yönelik doğrudan ve dolaylı desteği ile Türkiye ile aynı çizgide buluşmaktadır.

3.10. ABD'nin Ortadoğu Politikasında İsrail ve Türkiye İle İlişkilere Etkisi

İsrail kurulduğu günden itibaren Batı ülkeleri ve özellikle de ABD için Ortadoğu politikasında en önemli parametrelerin başında yer almıştır. İsrail'in etnik, dini ve siyasi rejimi itibariyle Ortadoğu ülkelerinden farklı oluşu bu durumun yapısal gerekçelerinin başında gelmektedir. Ayrıca Batı'nın Yahudiler ile ilgili olumsuzluklarla dolu tarihi serüveni ve söz konusu ülkelerde yaşayan Yahudilerin ülke siyasetine etkileri de söz konusu ilişkilere pozitif katkı sunmaktadır. Bu bağlamda ABD'de oldukça etkili olan Yahudi Lobisi de ABD'nin Ortadoğu politikasının şekillenmesinde ya da en azından stratejilerin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bölgede İsrail'in varlığı sadece ABD – İsrail arasındaki ilişkilerin şekillenmesi bağlamında değil buna ek olarak diğer ülkeler ile ilişkilerde de etkili olmaktadır.

1948 yılında İsrail bağımsızlığını ilan ettiğinde uluslararası sistem insanlık tarihinin en büyük ve yıkıcı savaşlarının başında gelen İkinci Dünya Savaşı'ndan yeni çıkmış ve Soğuk Savaş döneminin başlangıcına doğru evrilmekteydi. Bu dönemde ABD'nin Ortadoğu bağlamındaki temel politikası ise Sovyetler Birliği'nin kendisine yakın rejimler aracılığıyla bölgede etkin aktör olmasının engellenmesi ve Ortadoğu'daki petrol rezervlerine Batı'nın erişiminin sağlanmasıydı. Söz konusu iki ayaklı politikanın başarıyla uygulanması için ise bölgedeki ABD yanlısı rejimlerin desteklenmesi ve istikrarın tesisi gerekliydi. Bu kapsamda İsrail'in bölgede Sovyet yayılmacılığına karşı set olma pozisyonu, ABD ile ilişkileri olan Arap rejimlerini koruyucu misyonu ve radikal Arap devletlere karşı da askeri caydırıcılığı ele alındığında ABD için vazgeçilmez bir müttefik olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁰⁵ Bu müttefiklik ilişkisinde özellikle de Başkan Nixon yönetiminden itibaren ABD'den aldığı askeri yardımlarla kapasitesi artan İsrail, Ortadoğu'da ABD'nin bir karakolu

²⁰⁵ Kamer Kasım, "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası ABD-İsrail İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 2, ABD Özel Sayısı, 2000, s. 121-122.

haline gelmiştir. Bu süreçte yaşanan İsrail-Arap Savaşları'nda İsrail'in üstünlüğü ve başarısı da denklemin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bir tarafta ABD'den yardım alan İsrail diğer tarafta ise Sovyetler Birliği'nden yardım alan Arap ülkeleri savaşmaktaydı. İsrail'in savaşlardaki başarısı ABD silahlarının Sovyetler Birliği silahlarından üstün olduğunu ortaya koymaktaydı. Ayrıca söz konusu Arap ülkeleri kaybedilen toprakların geri alınmasını ya da en azından daha fazla toprak kaybının olmamasını ABD ile ilişkilerin etkinliğine bağladılar. Bunun iki nedeni vardı. Birinci neden askeri kapasite yetersizliğidir. İkinci neden ise ABD-İsrail ilişkilerinin boyutudur.²⁰⁶ Bütün bu gelişmelerden dolayı İsrail'in Ortadoğu'daki varlığı ve ABD ile müttefikliği ABD çıkarları için oldukça gereklidir. Böylece müttefiklik ilişkisinin reelpolitik ayağı sağlam temellere oturtulmaktaydı.

Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD – İsrail ilişkilerine yönelik eleştiriler de söz konusu olmuştur. Bu bağlamda İsrail'in Sovyet yayılcılığına karşı durabilecek kapasitesinin olmadığı ve izlediği saldırgan politikaların Ortadoğu'daki Arap ülkelerini Sovyetler Birliği'ne daha fazla yakınlaştırdığı ileri sürülmüştür. Ancak bu eleştiriye karşın ABD dış politika yapıcıları veya karar alıcıları İsrail'i, bir yandan etrafı düşmanlarla çevrilmiş küçük bir ülke diğer yandan ABD'nin bölgedeki çıkarlarının garantörü bir aktör olarak ele alarak stratejik değeri (strategic asset) olan bir müttefik olarak ele alınmıştır. Bu müttefiklik ilişkisi Soğuk Savaş sonrası dönemde de devam etmiş ve günümüze kadar süregelmiştir.²⁰⁷

ABD için Ortadoğu'da önemli bir dost ve müttefik olan İsrail ile ilişkiler Ortadoğu ülkelerinin tamamını olduğu gibi Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Bu ilişkiler mevcudiyeti sadece ilgi ile sınırlı kalmayıp etki kapasitesine de sahiptir. Bu bağlamda İsrail'in bağımsızlığından günümüze ilişkileri etkileyen ve aynı zamanda ilişkilerin boyutunu belirleyen önemli gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerin başında doğal bir şekilde İsrail'in bağımsızlığı gelmektedir. 14 Mayıs 1948 tarihinde İngiltere'nin manda rejiminin sona ermesinden birkaç saat önce Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Ulusal Konseyi Filistin'de bağımsız bir İsrail devletinin

²⁰⁶ A.F.K. Organski, *The \$36 Billion Bargain: Strategy and Politics in The US Assistance to Israel*, New York Columbia University Press, 1990, s. 32-35.

²⁰⁷ Kasım, a.g.e., s. 123.

kurulduğunu ilan etti.²⁰⁸ Bağımsızlık ilanından sadece 11 dakika sonra ABD üç gün sonra da Rusya, İsrail'in bağımsızlığını tanıdı. Ortadoğu'da Filistin sorununun tam ortasında bağımsızlık ilan edilmesine bölgenin Müslüman ülkeleri şiddetle karşı çıkarken Türkiye farklı bir politika izlemiştir. İsrail'in bağımsızlık ilanından kısa bir süre sonra 30 Haziran 1948 tarihinde Türkiye ile İsrail arasında bir posta anlaşması imzalanmıştır. 12 Aralık 1948 tarihinde BM bünyesinde İsrail yanlısı ABD, tarafsız Fransa ve Arap yanlısı Türkiye temsilcilerinden oluşan bir Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulmuştur. Arap devletleri bu komisyona karşı çıkarken Türkiye komisyon çalışmaları esnasında 28 Mart 1949 tarihinde İsrail'in bağımsızlığını tanıdı.²⁰⁹

1950'li yıllarda Türkiye'de Demokrat Parti iktidarının etkili olduğu dönemde ise Türkiye – İsrail ilişkilerinin artarak devam ettiği görülmektedir.²¹⁰ Bu durumun ortaya çıkmasında öncelikli olarak ABD'nin Ortadoğu'ya hızlı bir giriş yaparak İsrail'le kurduğu yakın ilişkinin Türkiye üzerinde oluşturduğu etki ifade edilmelidir. İkinci olarak her iki ülkenin de Batı gelişme modelini benimsemiş olması ve Batı kampında yer alıyor oluşu ilişkilerin hızlı gelişmesinde etkili olmuştur.²¹¹ İlişkilerin gelişmesinde en önemli faktörlerden birisi de İsrail'in Türkiye ile ilişkilerin sağlamlaştırılmasına verdiği önemdi. Zira dinsel bağların öne çıkarıldığı bölge politikasında Türkiye laik devlet anlayışı çerçevesinde dış politika çıktılarını oluşturuyordu. Ayrıca Türkiye bölgenin Arap olmayan ülkelerinden birisiydi. Bu

²⁰⁸ Ö. Turan, Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu, İstanbul, Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, 2003, s. 179.

²⁰⁹ “Türkiye-İsrail İlişkileri”, SDE Analiz, Ekim 2011, s. 7-8.

²¹⁰ رسالة ماجستير في , جامعة محمد خيضر , ”العلاقات التركية الإسرائيلية في ظل حكومة حزب العدالة والتنمية“ , حوادسي سمية , تخصص العلوم السياسية , Cezayir, 2014-2013 , s.11-13. Somaya Hoadisi, “*AK Parti hükümeti dönemi Türk-İsrail ilişkileri*”, Mohamed KHIDER Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi, Yüksek Lisans Tezi, Cezayir, 2013-2014, s.11-13.

²¹¹ رسالة ماجستير في , جامعة محمد خيضر , ”العلاقات التركية الإسرائيلية في ظل حكومة حزب العدالة والتنمية“ , حوادسي سمية , تخصص العلوم السياسية , Cezayir, 2014-2013, s. 20. Somaya Hoadisi, “*AK Parti hükümeti dönemi Türk-İsrail ilişkileri*”, Mohamed KHIDER Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi, Yüksek Lisans Tezi, Cezayir, 2013-2014, s. 20.

çerçevede İsrail; Washington, Paris ve Londra'dan sonra dördüncü İsrail Askeri Ataşeliği'ni Ankara'da açtı.²¹²

İki ülke arasındaki resmi ilişkilerin en parlak zamanı ise 1990'lı yılların ortalarında yaşanmıştır. Bu yıllarda Türkiye Genelkurmay Başkanlığı, İsrail'i özellikle Washington'un stratejik hassasiyet nedeniyle Türkiye'ye satmak istemediği askeri malzemeleri alabileceği bir kaynak olarak görmüştür. Bu yıllarda ilişkileri parlatan bir diğer neden ise AK Parti'nin İslamcı Selefî ve AK Parti'den daha açık bir şekilde İsrail karşıtı olan Refah Partisi'ni taciz edip sıkıştırmak için manipüle etmiştir. Son olarak da Genelkurmay Başkanlığı, İsrail ile iyi ilişkilerin ABD'deki güçlü İsrail lobisi ile ilişkilere katkı sunacağı ve buna ek olarak ABD Kongresi'nde Türkiye'ye bir desteğin söz konusu olacağı beklentisine sahipti.²¹³

ABD açısından İsrail ile iyi ilişkiler tesis eden Türkiye bu bağlamda önemli bir partner olarak ele alınmıştır. Bunun yukarıda bahsedilen nedenlerine ek olarak ABD kamuoyunda ve karar mekanizmalarında etki gücü oldukça fazla olan İsrail lobisinin kriz durumlarında Türkiye lehine tavır alması da etkili olmuştur. Dolayısıyla Türkiye-İsrail ilişkileri doğrusal bir şekilde ABD'nin Ortadoğu politikasında Türkiye'nin rolüne ve önemine pozitif katkı sunmakla beraber Türkiye İsrail ile iyi ilişkileri neticesinde ABD'nin karar mekanizmalarını etkileme bağlamında oldukça önemli lobi kartını da İsrail veya Yahudi lobisi üzerinden dolaylı olarak kullanma imkânına kavuşmuştur.

2000'li yıllara kadar ciddi krizin söz konusu olmadığı İsrail ile ilişkilerde söz konusu tarihten sonra bazı krizler söz konusu olmuştur. Bunlar; Davos Krizi, Mavi Marmara Krizi ve Alçak Koltuk Krizi olarak kavramsallaştırılan üç ana krizdir. 29 Ocak 2009 tarihinde İsviçre'nin Davos şehrinde düzenlenen Dünya Ekonomik Formu Türkiye ile İsrail arasında yaşanacak krize de ev sahipliği yapmıştır. Formun Gazze konulu panelinde söz konusu tarihte Başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in şahsında İsrail'in Gazze'de yaptığı katliamlara karşı

²¹² Türkiye-İsrail İlişkileri, SDE Analiz, Ekim 2011, s. 7.

²¹³ Graham, a.g.e., s. 407.

tavır alması ve sert konuşmasının ardından paneli terk etmesi başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere tüm dünyada büyük bir yankı uyandırdı.²¹⁴ Davos zirvesi sonrası gerginleşen Türkiye-İsrail ilişkileri 1990'lardan itibaren en kötü dönemini yaşamaya başlamıştır. İlk olarak İsrail'in Anadolu Kartalı tatbikatına dâhil edilmemesi, ardından Başbakan Erdoğan'ın Gazze konusuna ilişkin sert açıklamaları ve devlet televizyonu TRT1'de yayınlanan 'Ayrılık' dizisi ilişkilerin oldukça kötü bir hale evrilmesinde kilometre taşı olmuştur. 1991'de ilişkilerin Büyükelçilik düzeyine çıkartılmasıyla başlayan süreçte, özellikle 1996'da imzalanan bir dizi anlaşmayı takiben, iki ülke pek çok konuda işbirliği yapmış, önemli askeri projelere imza atmış, ticaret ve turizm alanında uzun yollar kat etmişti. Ancak 2000'lerle birlikte bu işbirliği 90'lardaki heyecanını yitirmiş ve değişen içsel ve bölgesel dengeler ve özellikle de Türkiye'nin Arap komşularıyla yakınlaşmaya başlaması 1990'ların yakın işbirliği havasının gerilemesine yol açmıştı. Değişik alanlarda işbirliği sürdürülse de iki ülke ilişkilerindeki potansiyel kullanılmadan, yeni alanlarda derin işbirliğine gidilmeden var olan ilişkilerde mevcut işbirliği düzeyinin korunmasıyla yetinildi.²¹⁵

Davos Krizi'nin ardından yaşanan kriz ise Mavi Marmara Krizidir. 3 Ocak 2009 tarihinde Gazze Şeridi'nin İsrail tarafından denizden ablukaya alınmasının ardından bölge halkının temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamadığı bir insani kriz ortaya çıkmıştır. Bu kriz karşısında çeşitli organizasyonlar kampanyalar düzenlemeye başlamıştır. Bu kapsamda Özgür Gazze Hareketi (Free Gaza Movement) öncülüğünde 36 farklı ülkeden çeşitli sivil toplum örgütleri ve gönüllü destekçilerin bir araya geldiği bir insani yardım filosu oluşturulmuştur. Organizasyonda yer alan İnsani Yardım Vakfı (İHH) yetkilileri amaçlarını; Gazze'deki ablukaya uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek, ablukayı kırmak ve Gazze halkına yardım ulaştırmak şeklinde açıklamışlardır. Gazze Yardım Filosu olarak bilinen konvoyda; Özgür Challenger I (ABD-Yolcu Gemisi), Eleftheri Mesogeios (Yunanistan-Yük Gemisi), Sfondoni (Togo-Yolcu Gemisi), Mavi Marmara (Komor Adaları-Yolcu Gemisi), Gazze 1 (Türkiye-Yük Gemisi), Rachel Corrie (Kamboçya-Yük Gemisi) ve Defne Y

²¹⁴Gökhan Türk, "Davos Krizi ve Ortadoğuya Yansımaları", BİLGESAM, <http://www.bilgesam.org/incele/1330/-davos-krizi-ve-ortadogu%E2%80%99ya-yansimalari/#.WDx9cdWLTIU>, e.t. 15.10.2016.

²¹⁵ Özlem Tür, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz-Davos ve Sonrası", Ortadoğu Analiz, Cilt 1 Sayı 11, Kasım 2009, s. 36.

(Kiribati-Yük Gemisi) isimli gemiler yer almıştır. Filoda, çoğunluğu Türk vatandaşı olmak üzere pek çok ülkeden yardım gönüllüleri de yer almıştır. Filonun Gazze'ye götürmek istediği malzemeler arasında; ilaç ve çeşitli tıbbî malzemeler, gıda maddeleri, kıyafet, oyuncak, kırtasiye malzemeleri, İsrail saldırıları neticesinde yıkılan Şifa Hastanesi ve diğer bazı binaların yeniden inşası için gerekli inşaat malzemeleri ile jeneratör gibi cihazların yer aldığı belirtilmektedir. Ancak İsrail, başından itibaren karşı olduğu bu teşebbüse engel olabilmek için yardım filosuna yönelik askerî bir müdahalede bulunmuştur. Söz konusu müdahale kapsamında, insanî yardım amaçlı filonun sevk ve idaresinin gerçekleştirildiği ve açık denizde tüm devletlerin gemilerine tanınmış olan seyrüsefer serbestisini kullanmakta olan Mavi Marmara isimli yolcu gemisine en yakın sahil noktasına 72 mil, abluka sahasına 64 mil uzakta uluslararası sularda (açık denizde) saldırmıştır. Aralarında farklı ülkelerden milletvekili, akademisyen, gazeteci, yazar, sanatçı, insan hakları savunucuları ve din adamlarının da yer aldığı toplam altı yüz kişinin bulunduğu Mavi Marmara'ya yönelik bu saldırı, dokuz yardım gönüllüsünün ölümü ve birçoğunun da yaralanmasıyla neticelenmiştir. Yedi İsrail askerinin de yaralandığı belirtilen saldırı sonrasında, Filoda bulunan tüm yardım gönüllüleri ve gemi mürettebatı gözaltına alınarak Aşdod Limanı'na götürülmüş; gemilere ise el konulmuştur.²¹⁶

Davos Krizinin ardından Kasım 2010 tarihinde İsrail bir misillemede bulunmuştur. İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon, Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u, İsrail Parlamentosu Knesset'e çağırarak ve çalışma ofisinde ağırladığı Çelikkol'la görüşmesi öncesi basın mensuplarını da odaya davet etmiş, Çelikkol ise görüşmenin muhabirler çıktıktan sonra yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Ayalon basın muhabirlerine dönerek "Bizim yüksek, onun daha alçak bir koltukta oturduğuna, masada yalnızca İsrail bayrağı bulunduğuna ve bizim gülümsemediğimize dikkatinizi çekerim" demiş, muhabirlerin "fotoğraf için el sıkışın" önerisini geri çevirmiştir. Büyükelçiye hiçbir ikramda da bulunulmamıştır. Olayın basına yanmasının ardından ve İsrail Dışişleri Bakanlığı'nın "Türkiye'nin İsrail'e ahlak dersi verecek son ülke olduğu" yolundaki açıklaması, Çelikkol'a

²¹⁶ Ahmet Hamdi Topal, "İsrail'in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı", Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Cilt 32, Sayı 1, 2012, s. 105-109.

yapılan muamele sonrası İsrail'in Ankara Büyükelçisi Gabby Levy Dışişleri Bakanlığı'na çağırılmış, büyükelçi Oğuz Çelikkol merkeze alınmıştır.²¹⁷

Söz konusu her üç kriz de iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini olumsuz etkilemiş diplomatik ilişkiler alt seviyeye indirilmiş ve dostluk ilişkisi yerini ilişkisizliğe ve hatta düşmanlık söylemlerine bırakmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken Obama liderliğindeki ABD yönetiminin taraf olmaktan ziyade ilişkilerin gerginleşmemesi yönünde politika izlediği görülmüştür. Özellikle Mavi Marmara krizi sonrası Obama'nın İsrail'e özür telkininde ve Türkiye ile ilişkilerin gerginlikten normale dönmesi yönündeki girişimleri, iki ülkenin çatışmasının ABD'nin çıkarlarına aykırı olduğu şeklinde ele alınabilir. Çoğu uluslararası ilişkiler uzmanı ve siyaset bilimcinin oydaş olduğu ABD'nin İsrail ile sarsılmaz ve vazgeçilmez ilişkiler içinde olduğu ve her daim İsrail politikalarına destek verdiği tezi bu bağlamda oldukça iddialı görülmektedir. ABD dış politikasına Türkiye-İsrail ilişkileri perspektifinden bakıldığında; İsrail'in varlığı ve İsrail ile ilişkiler ABD ile ilişkileri etkileme kapasitesine sahip olduğu gerçeğini yadsımamakla beraber ABD için öncelikli olanın ulusal çıkarlarına uygun olan tercihler olduğu aşikardır. Bu bağlamda da ABD, bölgede İsrail ile Türkiye'nin çatışmadan uzak işbirliği içerisinde ilişkiler tesis etmesi ve yürütmesini desteklemekte ve politikasının bu sacayağını bu şekilde inşa etmektedir.

Bölge politikaları ve iki ülke arasındaki ilişkilere bakıldığında sıfır toplamlı oyundan ziyade kazan-kazan çerçevesinde ilişkilerin tesis edildiği ve yürütüldüğü gözlemlenmektedir. Reelpolitik çerçevede devletlerin, çıkarları doğrultusunda hareket ettiği varsayımının hala geçerli olduğu göz önüne alındığında çalışmada bu hususların altının çizildiği görülmektedir. Taktik düzeyde veya mikro bağlamda iki ülke arasında farklılıklar veya çatışmalar gözlemlense de politikaların genel seyri işbirliği şeklinde yürütülmektedir. Ancak ABD, hem uluslararası politikanın ruhuna uygun olarak hem de küresel konumundan dolayı politikasını tek bir aktör üzerinden inşa etmek veya bir aktöre bağımlı yürütmekten ziyade çeşitli senaryoları göz önüne alarak bütün ihtimaller üzerinden aktörlere yatırım yapmaktadır. Bu bağlamda

²¹⁷ Duygu Güvenç, "İsrail'den Türkiye'ye Alçak Koltuk Ayıbı", Sabah Gazetesi, 13.01.2010, http://www.sabah.com.tr/gundem/2010/01/13/israilden_turkiyeye_alcak_koltuk_ayibi#, e.t.15.10.2016.

Türkiye, ABD'nin bölge politikaları ile büyük ölçüde uyumlu ve işbirliğine yatkın bir aktör olarak ifade edilebilir.

SONUÇ

Sosyal bilimlerdeki diğer kavramlarda olduğu gibi coğrafi bir kavramlaştırma olan Ortadoğu konusunda da literatürde bir konsensüs sağlanmış görünmemektedir. Bu karmaşıklığın başında kavramın bölgenin kendisinden ziyade dış unsurlarca bir tanıma tabi tutulmasından dolayı herkesin baktığı yere göre Ortadoğu farklılık göstermektedir. Kavram kargaşasındaki bu belirsizlikler bölgeye müdahil olan dış etkilerin karmaşıklaştırdığı bir zemini oluşturur. Bu çalışmada kavramın muğlâklığına yol açan bakış açısının ABD entelijansında bölgenin okunması ve siyasetinde de görülmektedir. Ayrıca söz konusu kavramın bölgenin kendi okumasından veya adlandırmasından değil de Batı menşeli olması da Ortadoğu'nun Batı nezdindeki önemini ortaya koymaktadır.

İnsanlık tarihinin ve medeniyetin de başladığı bölge olarak kabul edilen Ortadoğu, birçok boyutta önem arz etmektedir. Tarihsel perspektiften bakıldığında Ortadoğu geçiş güzergâhı ve coğrafi imkânlarından dolayı çok sayıda kadim medeniyete ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. İnsanlık tarihinin başlangıcı olarak ifade edilen ve M.Ö. 5000'li yıllara kadar geri götürülen dönemde tarıma dayalı uygarlıklar ilk kez Ortadoğu'da ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Ortadoğu'da kent devletleri inşa edilerek medeniyet süreci başlatılmıştır. İlk dönemlerden çağımıza kadar çok sayıda büyük imparatorluğun veya siyasi birimin merkezi olmuştur. Coğrafi konumu ele alındığında ise; Ortadoğu'nun üç kıtayı bağlayan kavşak noktasında olması ve önemli su yolları ve kanallara sahip olması bölgenin önemine katkı sunmaktadır. Bölge sahip olduğu yer altı kaynakları bakımından ise dünyanın en önemli bölgesidir. Dünya kanıtlanmış petrol kaynaklarının ve rezervlerinin büyük bir kısmı buradadır. Ayrıca bölge dünya silah pazarının en önemli alıcısı konumundadır. Son olarak ise bölgeyi önemli kılan unsur; üç büyük uhrevi dinin bu bölgede ortaya çıkması, yayılması ve kutsal mekanlarının burada olmasıdır.

Ortadoğu'nun, üç eski kıtanın bağlantı noktası olması bölgenin hem fetih ve istila hareketleri güzergahında olmasını hem de ticari yolları üzerinde yer almasını da beraberinde getirmektedir. Ortadoğu'nun bu jeopolitik kaderi aktüel olarak ABD'nin

Irak işgalinde kendisini bir kere daha gösterdi. Çok farklı kültürel fay hatları içeren bölgeye homojen bir düzen giydirilmeye çalışılması sonuçta IŞİD gibi bir terör unsurunun çıkması gibi çok yönlü olumsuz sonuçlar doğurdu.

Uluslararası ilişkiler bağlamında yukarıda bahsedildiği boyutta önemli bir coğrafya gerek bölgesel gerekse bölge dışı aktörlerin her zaman dikkate aldığı ve dış politikalarında öncelik verdiği bir bölgedir. ABD ise gerek ulusal çıkarları gerekse uluslararası sistemdeki konumu ve rolünden dolayı bölgeye yönelik dış politika stratejileri uygulamak mecburiyetindedir. Ancak ABD'nin Ortadoğu ile doğrudan ilişki tesis etmesi ve bu bölgeyi dış politikasında önemli gündem maddelerinden birisi olarak ele alması çok eski tarihlere kadar gitmemektedir. ABD siyasi tarihine bakıldığında ise bağımsızlığının hemen ardından “Monroe Doktrini” veya “Yalnızlık Politikası” olarak kavramsallaştırılan politika gereği kendi iç işleri ve kıtası ile siyasi ilişkiler tesis etmişti. Bu politika ekonomik bir izolasyonu içermemekle beraber siyasi anlamda eski dünyadan kendisini izole etmişti. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında artık önemli bir aktör olan ABD, Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan uluslararası sistemin ve düzenlemelerin başarısız olması neticesinde İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru savaşa aktif katılmış ve kazanan tarafta yer almıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın üstünlüğü sona ererken Batı'nın jandarması ve lider ülkesi konumuna gelmiştir. Bu noktadan sonra ABD'nin artık yalnızlık politikası izleme imkânı kalmamıştır. Uluslararası sistemdeki konumu gereği aktif dış politika izleyen ABD, yeni kurulan iki kutuplu uluslararası sistemde Batı Bloğunun lideri olarak konumlanmış ve Doğu Bloğunun lideri olan Sovyetler Birliği ile rekabete girişmiştir. 1990'lara kadar devam eden ve “Soğuk Savaş” olarak adlandırılan bu dönemde iki kutup lideri doğrudan çatışmadan kaçınmıştır. Bu dönemde özellikle “piyon savaşlar” veya “vekil savaşlar” olarak kavramsallaştırılan hedef bölgelerdeki ülkeler veya ülkeler içindeki siyasi ya da etnik gruplar eliyle yürütülen bir çatışma ortamı söz konusu olmuştur. Ortadoğu bu dönemde hem enerji kaynakları hem de Sovyetler Birliği'ni çevreleme bağlamında önem arz etmiştir. Ayrıca bölgede İsrail'in varlığı, Ortadoğu'yu ABD için daha önemli hale getirmiştir. Bölgede Sovyetlerin etkin olmasını engellemek ve buradan Sovyetleri çevreleme politikasını uygulamaya çalışan ABD, küresel hegemonyası için de bölgeye önem atfetmiştir.

Soğuk Savaş'ın 1990'lı yıllarla beraber sona ermesi Doğu Bloğunun ortadan kalkması ve Sovyetlerin dağılması ile beraber yeni bir uluslararası sistem kurulmuştur. Tek kutuplu bu sistemin başat gücü ise ABD olmuştur. Küresel lider konumunda olan ABD, bu dönemden itibaren ulusal çıkarlarını dünyanın her bir bölgesinde kodlamıştır. 1990 yılında açıklanan ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde global bir güç olarak tanımlanan ABD'nin ulusal çıkar ve hedefleri olarak ABD'nin özgürlüğü, ekonomisinin sürdürülebilir gelişmesi, insan hakları ve demokrasinin yaygınlaşması ve dost ve müttefik ülkelerle işbirliği olarak beş temel etmen ele alınmıştır. 2001 yılına kadar devam eden süreçte ABD, bu ilkeler üzerinden taktiksel düzenlemeler haricinde değişiklik yapmamış ve dış politikasını inşa etmiştir.

11 Eylül 2001 tarihi ise hem ABD hem de uluslararası sistem için bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihte ilk kez topraklarında terör saldırısına maruz kalan ABD, ulusal güvenlik stratejisini değiştirmiştir. Dış politikasında sert güç unsurlarını daha etkin kullanacağını açıklayan ABD, ülkeleri ise dost ve düşman olarak ikiye ayırmıştır. Terör saldırılarından sorumlu tuttuğu El-Kaide terör örgütü ve Afganistan'daki Taliban rejimi ile bunları destekleyen ülkeleri “şer eksenini” olarak ilan eden ABD, Ortadoğu ülkelerinden İran, Irak ve Suriye şer ekseninin içinde ele almıştır. Türkiye ise bu dönemde ABD'nin hem müttefiki hem de ekonomik ve siyasi ikili ilişkileri ileri boyutta olan bir aktördür.

11 Eylül sonrası dönemde ABD, Irak'a doğrudan askeri müdahalede bulunmuş, ardından İran'la gergin ilişkiler zirve noktasına ulaşmıştır. Devam eden süreçte ise Ortadoğu'da “Arap Baharı” olarak adlandırılan halk hareketleri neticesinde Tunus, Libya ve Mısır'da iktidarlar el değiştirmiştir. Aynı dönemde İran ile ABD ve Batı'nın ilişkilerinde nispeten olumlu bir hava hakim olamaya başlamıştır. Nükleer Anlaşma neticesinde İran, nükleer faaliyetlerini askıya almayı Batı ülkeleri de yaptırımları kısmı kısmı kaldırmayı taahhüt etmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre ABD, Ortadoğu bölgesi ile hem ekonomik hem de politik gerekçelerle ilgilenmektedir. Söz konusu bölgenin yer altı kaynakları, coğrafi konumu, ABD için tehdit oluşturabilecek yapıların varlığı başta olmak üzere

birçok neden ABD'nin başta ulusal güvenliği ve küresel hâkimiyeti için önem arz ettiği görülmüştür. Petrol ve doğalgaz bu noktada ABD politikalarının çok önemli birer parametresini oluşturmaktadır. İsrail'in güvenliği ve küresel güç olma gerçekliğinin sürdürülmesi başlıkları ABD'nin Irak politikası incelenirken göz ardı edilmemesi gereken başlıklardır.

ABD dış politikası Ortadoğu petrollerinin uluslararası piyasalara sorunsuz ulaştırılması, İsrail'in güvenliğinin sağlanması ve bölgedeki dost ve müttefik ülkelerin desteklenmesi mihrinde şekillenmiş, Irak politikası ve bu bağlamda Türkiye ile ilişkileri şekillendiren süreçlerin ortaya çıkmasında bu yaklaşımlar etkili olmuştur. 11. Eylül sonrası ortaya çıkan önleyici savaş politikası bu süreci daha da derinleştirmiştir. Obama'nın stratejik sınırlama, kusurlu realizm ile liderlikten uzak duran bir anlayış çerçevesinde oluşan dış politika anlayışı da Irak konusundaki gelişmelerin çerçeve yaklaşımını oluşturmuştur.

ABD'nin bağımsızlıktan günümüze yukarıda bahsedildiği şekilde şekillenen ve yürütülen Ortadoğu politikasında Türkiye her zaman önemli bir aktör olarak yer almıştır. Türkiye ile ABD arasındaki askeri ilişkiler ve müttefiklik müessesesi İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası konjonktürün de zorlamasından dolayı Türkiye'nin NATO'ya üye olması ile başlamıştır. Bu dönemde Türkiye, ABD için Avrupa'nın Sovyetler Birliği'ne karşı savunmasında ileri karakol görev üstelenen, enerji kaynaklarına ulaşmada önemli lojistiğe sahip ülke, bölgede demokrasi ile yönetilen Batılı bir ülke ve Arap etnisitesinden oluşmayan Müslüman ama laik bir devlet olarak önemli bir müttefik olmuştur.

Ancak 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında ABD'nin Irak'a müdahale kararı almasıyla beraber ilişkiler sorunlu bir hal almaya başlamıştır. ABD bu dönemde Irak'a kuzeyden yani Türkiye topraklarından girmeyi askeri stratejisi için uygun görmekteydi. Türkiye ise bölgedeki gelişmelerden endişe duymaktaydı. Çünkü ABD'nin müdahalesi sonrasında bölgedeki gelişmeler ve oluşacak yeni jeopolitiğin çıkarlarını tehdit edeceğine dair endişelere sahipti. Ayrıca dış politikasının en temel ilkelerinden biri olan statükocu anlayışla yürüttüğü bölge politikalarını revize etmesi hem Türk dışişleri hem de karar alıcılar için birtakım fırsatlar ile beraber riskleri de

beraberinde getirmekteydi. ABD bir yandan Türkiye üzerinden Irak topraklarına girmeyi isterken diğer yandan Türkiye'nin Kuzey Irak'ta etkin bir askeri güç bulundurmasına sıcak bakmamaktaydı. Türkiye ise ABD ile ilişkilerini bozmak istememekle beraber 1991 yılındaki Birinci Körfez Savaşı'ndaki vaatlerin tutulmaması gibi nedenlerden kaynaklı güvensizlik duygusu ve Irak'ın yeniden yapılandırılmasındaki potansiyel tehditlerden dolayı müdahale konusunda çıkmaza girmişti. Ancak sürecin tamamen dışında kalması ise müdahale sonrasında ABD'nin bölgeyi şekillendirirken Türkiye faktörünü dikkate almaması ve Türkiye'ye karşı bir politika izlemesi riskini de bünyesinde barındırıyordu. Böylesi güvenden uzak ilişkilerin söz konusu olduğu ABD – Türkiye ilişkilerinde Ortadoğu bağlamında krizlerin yaşandığı bir döneme girilmekteydi.

ABD'nin Irak müdahalesi ve sonrasında yaşanan tezkere krizi, Süleymaniye krizi ve Kuzey Irak'taki PKK'nın varlığına ABD tarafından doğrudan veya dolaylı destek verilmesi ilişkilerin en kötü olduğu dönemlerden birisidir. Tezkerenin reddine ABD'lilerin dolaylı cevabı ise Süleymaniye'de 4 Temmuz 2003 tarihinde Türk askerlerine yönelik ve kamuoyunda “çuval olayı” olarak adlandırılan operasyon oldu. ABD'nin bu operasyonu yapmasının nedeni yeni müttefiki Irak ve bölge Kürtleri için önemli aktör olan PKK'yı kollaması ve Türkiye'nin tezkere noktasındaki tutumuna cevap vermektir. Türkiye'nin uzun yıllardan beri mücadele ettiği terör örgütü, ABD'nin resmi açıklamalarına göre ABD tarafından da terör örgütü olarak kabul edilmekteydi. Ancak önceden dolaylı veya gizli şekilde verilen destek bu olayla açıktan gözler önüne serilmekteydi. ABD yönetimi bu operasyonla bölgede yeni politikasının ne olacağını açıkça ifade etmiştir. PKK'nın bu eylemleri olurken Türkiye – ABD ilişkileri hala normale dönmüş değildi. Kerkük konusunda Türkiye'nin talepleri karşılanmamış, PKK'nın Kuzey Irak'ta nüfuz bulması ve buradan sızan unsurların Türkiye'ye güvenlik sorunu yaşatması ve bu unsurlarda ABD menşei silahlar bulunması ilişkilerde düzelmeye ve güven tesisi çabalarının sözde kaldığının göstergeleriydi. Ancak iki ülke arasında kurumsal müttefiklikten dolayı ilişkiler kopmamış fakat Türkiye, Ortadoğu'da ABD tarafından öncelikleri dikkate alınan bir ülke olmaktan çıkmıştır. Bu dönemde ABD, Türkiye'den boşalan rolü Irak'taki Kürt siyasi gruplarına vermiştir. Bu durum Türkiye için önemli bir risk oluştursa da ilişkiler zamanla iyileşmeye başlamıştır.

Türkiye Irak'ın bütünlüğü ve Türkmenler konusunda bir strateji izlerken, ABD şii-sünni, Arap-Kürt geriliminde Irak'ta genel dış politika çıkarlarını sağlamayı hedefliyordu. Bu durum ise kaçınılmaz sürtüşmelere kapı açmaktaydı. Türkiye ABD'nin Irak'a askeri müdahalesini doğrudan bir tehdit olarak algılamamış ancak ABD'nin müdahalesi sonrasında bölgedeki gelişmeler ve oluşacak yeni jeopolitiğin çıkarlarını tehdit edeceğine dair endişelere yol açmıştır.

Büyük Ortadoğu Projesi'nde ABD ile birlikte olan Türkiye, Arap Baharı sürecinde dönem dönem ABD ile çıkarları örtüşmese de birlikte hareket etmişlerdir. Mısır konusundaki politikaları farklılık gösteren her iki ülke Suriye'de ise Esad karşıtı blokta yer almışlardır. Ancak her iki ülke de Suriye'de farklı aktörleri desteklemiş veya Suriye'ye yönelik stratejilerde ortak bir politika belirleyememişlerdir.

Reepolitik gereği çıkarları doğrultusunda hareket eden her iki devlet kurumsal olarak müttefiklik ilişkisine sahiptir. Ancak söz konusu müttefiklik ilişkisi sadakat veya moral unsurlara bağlı bir şekilde varlık göstermemektedir. Uluslararası politikada devletlerin dostları yoktur çıkarları vardır mottosunun açıkça görüldüğü iki ülke arasındaki ilişkiler, makro düzeyde işbirliği süreci şeklinde ve kazan-kazan anlayışı ile tesis edilmektedir. Ancak özellikle ABD'nin Irak müdahalesinden sonra Ortadoğu'daki farklı çıkar algılamaları ve ABD'nin yeni aktörlerle ilişki tesis etmesi Türkiye açısından ilişkilerin eskiye nazaran gerilediğine dair bir görünüm arz etmektedir. Fakat hala Batı ve ABD için önem arz eden Türkiye, önemli bir müttefik olarak ABD'nin Ortadoğu politikasında yer almaktadır.

ABD ile Türkiye'nin uluslararası örgütlerde kurumsal olarak tesis ettiği ilişkilerden ziyade ABD'nin Ortadoğu politikasında Türkiye'nin rolüne ilişkin saptamalar için bölgenin ABD için önemi, Türkiye'nin bölge jeopolitiğindeki konumu ve politikaları yukarıda belirtildiği üzere tespit edildikten sonra ilişkilerin realizm temelinde şekillendiği görülmektedir. ABD'nin uluslararası sistemdeki konumundan ötürü ulusal çıkarlarının küresel nitelik taşıması, Türkiye'nin ise bölgesel aktör olmasından dolayı aynı bölgede çıkarların söz konusu olduğu görülmektedir. İlişkilerin başlangıcından itibaren tarihsel süreç içerisindeki evrimine bakıldığında iki ülkenin müttefik ilişkisi içerisinde olduğu bariz bir şekilde ortadadır. Çalışmanın temel

sorunsalı ise söz konusu bu müttefiklik ilişkisinin ABD'nin Ortadoğu politikasında nasıl ele alındığıdır. ABD, bölge politikasını Türkiye üzerinden şekillendirmeyen, ulusal çıkarları ve Batı'nın jandarmalığı misyonuna uygun biçimde Türkiye'ye Ortadoğu'da rol veren bir anlayışa sahiptir. Daha açık ifadeyle ABD, müttefiki Türkiye için Ortadoğu'da bir maliyet ödememektedir. Türkiye'yi zaman zaman ileri karakol zaman zaman lojistik destek sahası gören ABD, bölge ülkelerine Türkiye'yi bir model olarak da sunmaya çalışmaktadır. Bunun temel nedeni ise Türkiye'nin bölge ülkelerine kıyasla demokratik, insan haklarına saygılı ve kapitalist bir devlet özelliği taşımasıdır. Bundan dolayı Türkiye, ABD'nin liderliğini yaptığı Batı değerlerine angaje olmuş bir ülke olarak ele alınmaktadır. Bu durum da ABD'nin ulvi söylemleri ve ulusal çıkarları ile uyumludur.

Bölgedeki diğer aktörlerle de sıkı ilişkileri olan ABD, tercihlerinde fayda-maliyet analizi yaparak rasyonel kararlar vermeye çalışan pragmatist bir dış politika anlayışı ile hareket etmektedir. Bölgede Türkiye ile rekabet veya çatışmadan ziyade işbirliği ve kazan-kazan konseptinde hareket ettiği gözlenmektedir. Ancak kendi çıkarları veya maliyetlerin daha az olduğu opsiyonlarda diğer aktörleri tercih etmekten çekinmemektedir. Bu durum da realist politikanın doğası gereğidir. Bu önermeyi kuvvetlendirecek bir diğer sav ise ABD'nin Batı değerlerinden uzak ve hatta devlet olmayan aktörlerle de kimi zaman Türkiye aleyhine geliştirdiği ilişkilerdir. Burada esas olan Türkiye aleyhine bir jeopolitik oluşturmaktan ziyade ABD lehine bir yapının inşa edilmesidir. Bu da uluslararası ilişkilerin doğasına uygun bir durumdur.

ABD'nin idealist söylemler kullanarak inşa ettiği idealizmden uzak dış politikası doğal olarak Ortadoğu politikalarında da kendisini göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin ABD için bölgede biricik ve yegâne aktör olmadığı ABD çıkarları ile uyumsallaştığı ölçüde ilişkilerin seyrinde pozitif gelişmeler olacağı aşikardır. Türkiye birçok konuda ABD için maliyetleri azaltan iyi bir partner iken özellikle Ortadoğu'daki Kürt sorunu ve Arap Baharı sonrası bölgenin yeniden inşasında ABD ile ilişkilerde gerginlikler yaşamaktadır. Söz konusu gergin ilişkilerin yaşanmaması Türkiye'nin bölge politikasının ABD çıkarlarına aykırı olmadığı kanaatinin ABD'li karar alıcılarca kabul görmesine bağlıdır. Önümüzdeki dönemde ABD'nin Ortadoğu politikasında Türkiye'nin rolünde ciddi bir değişiklik olmayacağı beklenilmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Abboushi, W.F., *Political Systems Of The Middle East İn The 20Th Century*, New York, Dodd, Mead & Company, 1970.

Akçay, Ekrem Yaşar, “*Karar Alma Yaklaşımı Çerçevesinde 1 Mart 2003 Tezkeresi*”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010.

Akgün, Birol, “*ABD’nin Suriye Politikası*”, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler, ed. Birol Akgün, Haziran 2012.

Alaimo, Kara, “How to Facebook Arabic Page “We are all Khaled Said”Helped Promote the Egyptian Revolution”, *Social Media + Society*, July-December 2015, s. 1-10.

Arı, Tayyar, *2000’li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.

Arı, Tayyar, *Basra Körfezi ve Ortadoğu’da Güç Dengesi (1978- 1996)*, Bursa, Alfa Yayınları, 1998.

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 4. Baskı, Bursa, MKM Yayıncılık, 2008.

Arı, Tayyar, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 3. Baskı, Bursa, MKM Yayınları, 2008.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 8. Baskı, Bursa, MKM Yayınları, 2009.

Arı, Tayyar, *Yükselen Güç: Türkiye – ABD İlişkileri ve Orta Doğu*, Bursa, MKM Yayıncılık, 2010.

Aydın, Mustafa, “*Avrupa Birliği’nin Ortadoğu Politikası*”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.

Ayhan, Veysel, *İmparatorluk Yolu*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2006.

- Bal, İhsan, Laçiner Sedat, “Küresel Terörle Mücadelede ABD Güvenlik Politikalarının Türkiye’nin İç Güvenliğine Yansımaları”, (der.: İdris Bal), **Türk Dış Politikası**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Barzani, Mesut, **Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi**, c. 1, 3. Baskı, İstanbul, Doz Yayınları, 2005.
- Bostanoğlu, Burcu, **Türkiye- ABD İlişkilerinin Politikası Kuram ve Siyasa**, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.
- Bozkurt, Enver, **Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı ve Körfez Krizi Örneği**, Konya, Atlas Kitabevi, 1996.
- Bozkurt, Enver, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı**, 3. Baskı, Ankara, Asil Yayın, 2007.
- Bölükbaşı, Deniz, **1 Mart Vakası, Irak Tezkeresi ve Sonrası**, 6. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.
- Brzezinski, Zbigniew, **İkinci Şans**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2010.
- Çakmak, Cenap, **Arap Baharı Sürecinde ABD'nin Dış Politikası, İçinde Arap Baharı: Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli**, (ed.) Murat Aktaş, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.
- Çandar, Cengiz, **Ortadoğu Çıkmazı**, İstanbul, Hil Yayınları.
- Çevik, Ali, **Ortadoğu Denkleminde Irak Türkiye ve ABD**, İstanbul, Bengisu Yayınları, 2011.
- Çubukçu, Mete, **Yıkılsın bu Düzen, Arap Ayaklanmaları ve Sonrası**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Davis, Paul K., “Observations on the Rapid Deployment Joint Task Force: Origins, Direction, and Mission”, Archive RAND/P-6751, June 1982.
- Davutoğlu, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, İstanbul, Küre Yayıncılık, 2004.
- Dilek, Kaan, “Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20. Yılında İran’ın Orta Asya Politikaları, Rapor, **Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi**; Yayın No: 07, Eylül 2011.
- Doğan, Zehra, **“Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa Türk – Amerikan İlişkileri ve Ortadoğu”**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.
- Dorrien, Garry, **Imperial Designs: Neoconservatism and the New Pax Americana**, New York and London, Routledge, 2004.
- Fuller, Graham E., **Türkiye ve Arap Baharı**, (çev.) Mustafa Acar, Ankara, Eksi Kitaplar, Haziran 2016.

- Gerger, Haluk, *ABD Ortadoğu Türkiye*, 5. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2012.
- Gül, Hacer Kaya, “*Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*”, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2009.
- Hook, Steven W., SPANİNER John, *Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2014.
- İnci, Ulaş, “*Büyük Ortadoğu Projesinin Türkiye'nin Ortadoğu ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Olan Ekonomik İlişkilerine Etkisi*”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- Kennan, George F., *Memoirs 1925-1950*, Boston, Little, Brown and Company, 1967.
- Khan, Saira, *Iran and Nuclear Weapons: Protacted Conflict and Proliferation*, London and New York, Routledge, 2010.
- Kissinger, Henry, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*, (çev.) Tayfun Evyapan, Ankara, METU Press, 2002.
- Latif, Hüseyin, *ABD'nin Türkiye'ye Biçtiği Rol*, İstanbul, Bizim Avrupa Yayınları, 2007.
- Lewis, Bernard, *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, 11. Baskı, (çev.) Selen Y. Kölay, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2015.
- Lockman, Zachary, *Hangi Ortadoğu? Oryantalizm. Tarih. Siyaset*, (çev.), Burcu Birinci, İstanbul, Küre Yayınları, 2010.
- Mackinder, Halford J., *Democratic Ideals and Reality*, New York, Henry Holt and Company, 1962.
- Memiş, Ekrem, *Kaynayan Kazan Ortadoğu*, Konya, Çizgi Kitapevi, 2002.
- Organski, A.F.K., *The \$36 Billion Bargain: Strategy and Politics in The US Assistance to Israel*, New York Columbia University Press, 1990.
- Orhan, Oytun, “ABD-Suriye İlişkilerinde Değişim ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki Rolü”, *Gündem Analiz*, ORSAM, 2009.
- Özer, Ahmet, *11 Eylül, ABD, Türkiye ve Küreselleşme*, Ankara, Elips Kitap, 2005.
- Özey, Ramazan, *Dünya Denkleminde Ortadoğu*, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2004.
- Özmen, Süleyman, *Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.
- Pappe, Ilan, *Ortadoğu'yu Anlamak*, (çev.) Gül Atmaca, İstanbul, Ntv Yayınları, 2011.

- Pehlivanoglu, A. Öner, *Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2004.
- Pirinççi, Ferhat, “Amerikan Dış Politikasında Dinamizm ve Başkanlar: Retorik ve Uygulama”, *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik*, (ed.) Cenap Çakmak, Cengiz Dinç ve Ahmet Öztürk, Ankara, Nobel, 2011, s. 79-115.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 19. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, Ekim 2010.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e*, 21. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, Eylül 2011.
- Sevgi, Cezmi, “Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye’nin Stratejik Konumu”, *Ege Coğrafya Dergisi*, No 4, Nisan 1988, s. 214-249.
- Snhr, “Using Chemical Weapons by Syrian Government”, *Syrian Network for Human Rights*, Report, 5 August 2013.
- Sönmez, Göktuğ, “Nükleer Anlaşma: Tarihi Arkaplan, Bölge ve Türkiye İlişkileri Açısından Muhtemel Etkiler”, *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, No: 29, Temmuz 2005.
- Sönmezoğlu, Faruk, *Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları, 2006.
- Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, Der Yayınları, 2003.
- Süer Berna, Atmaca Ayşe Ömür, *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*, Ankara, ODTÜ Yayınları, 2007.
- Şahin, Abdullah, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*, İstanbul, Truva Yayınları, 2004.
- Tanner, Stephen, *Bush’ların Savaşları*, (çev.) Ayşe Doğancı, Ankara, Elips Kitap, 2005.
- Taşdemir, Fatma, *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, Ankara, USAK Yayınları, 2006.
- Taşlı, Ömer, *Ortadoğu’ya Süper Güçlerin Etkileri*, İstanbul, Fikir Yayınları, 1986.
- Thema Larousse, “*Aynı Gerçeğe Farklı Bakış*”, C.2, İstanbul, Milliyet Yayıncılık, 1993-1994, s. 410-452.
- Traub, James, “The Elephants in the Room”, *Foreign Policy*, November, 2011.
- Turan, Ö., *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul, Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, 2003.
- Turan, Ömer, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta*, İstanbul, Yeni Şafak Yayınları, 2003.
- Turan, Ömer, *Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul, Step Ajans, 2002.

Turkish Daily News, “*Turkish, US Generals Meet, Eyes on Probe into Crisis*”, 10.07.2003.

Türkiye-İsrail İlişkileri, *SDE Analiz*, Ekim 2011.

UN, Security Council, *Presidential Statement*, New York, 29 Mart 2006.

United States Department of State, *Partnership for Peace*, Washington, D.C., 2000.

Yıldız, Yavuz Gökalp, *Global Stratejide Ortadoğu*, İstanbul, Der yayınları, 2000.

Yıldız, Yavuz, *Ortadoğu’da Silahlanma ve Militarizm*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993.

Yılmaz, Türel, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Ankara, Barış Platin Yayınevi, 2009.

Yurdakurban, İsmail, “*Devrim Sonrası İran Dış Politikası (1979-2005)*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.

”*لدول تركي لحي في من طق ال شرق الاوسط* (فحص في حيوات) , احمد سليمان سالم الرحالة , رسالة ماجستير , العلوم السياسية, معهد العلوم الاجتماعية جامعة الشرق الاوسط لعام 2014. Alrehahle, Ahmad Suleyman Salem, “*Türkiye'nin Ortadoğu'daki yeni rolü (firsatlar ve zorluklar)*”, Orta Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün, 2014.

جامعة محمد خيضر , ”العلاقات التركية الاسرائيلية في ظل حكومة حزب العدالة والتنمية“ ,سمية حوادسي , رسالة ماجستير في تخصص العلوم السياسية , Cezayir, 2014-2013. Hoadisi, Somaya, AK Parti hükümeti dönemi Türk-İsrail ilişkileri, Mohamed Khider Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi, Yüksek Lisans Tezi, Cezayir, 2013-2014.

MAKALELER VE BİLDİRİLER

Acharya, Sukanta, “American Exceptionalism: A Neo-conservative Face to Future”, *International Studies*, 2006, 43/2, s. 185-202.

Akbarzadeh, Shahram, “Obama and the US Policy Change on Iran”, *Global Change, Peace & Security*, October 2009, Vol: 21, No: 3, s. 397-401.

Altıok, Metin, “Uluslararası Sermayenin Krizi, Hegemonya Savaşları Ve Türkiye”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, Sayı 12, Bahar 2005, s. 151-173.

Amos, II John W., “The Iraq-Iran War: Conflict, Linkage and Spillover in the Middle East”, in *Gulf Security in the 1980s: Perceptual and Strategic Dimensions*, (ed.) Robert G. Darius, John W. Amos II and Ralp H. Magnus, Standford, Calif., Hoover Institute Press, 1984, s. 280-325.

Aras, Damla, “Minareyi Çalan Kılıfı Hazırladı: Bir Başka Açıdan 11 Eylül”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı:24, 2002, s.36-41.

- Aydın, Mustafa, ÖZCAN Nihat Ali ve KAPTANOĞLU Neslihan, “Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak’ın Geleceği ve Türkiye”, **TEPAV RAPOR**, Temmuz 2007.
- Bağcı, Hüseyin ve SİNKAYA Bayram, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Partinin Perspektifi”, **Akademik Ortadoğu**, 2006, Cilt 1, Sayı 1, s. 21-37.
- Başeren, Sertaç H., “Uluslararası Hukuk Açısından Amerika Birleşik Devletleri’nde Gerçekleştirilen Terörist Saldırıları ve Yol Açtığı Gelişmeler Üzerine Bir Değerlendirme”, Vecdi Aral’a Armağan, **Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2001, s. 69-81.
- Bekaroğlu, Edip Asaf ve KURT Veysel, “Mısır’da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: ‘Arap Baharı’ ve Sonrası Sürecin Analizi”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, 2015, Cilt 2, Sayı 2, s. 1-36.
- Bingöl, Oktay, “ABD Ulusal Güvenlik Stratejisinin Küresel Uygulayıcıları: Coğrafi Muharip Komutanlıklar”, **Güvenlik Stratejileri**, Nisan 2014, Yıl 10, Sayı 19, s. 133-166.
- Caniklioğlu, Meltem Dikmen, “Ulusal ve Uluslararası Hukuk Işığında Türkiye’nin 2003 Serüvenine İlişkin Görüşler-Düşünceler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı 2, 2007, s. 29-97.
- Cumhuriyet Gazetesi, “**Şırnak’ta 13 Şehit**”, 8 Ekim 2007, s.8.
- Çelik, Ahmet Hüsrev, “Buazizi’den Rabia’ya, Trablus’tan Şam’a Arap Baharının Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Kış 2015, Cilt 6, Sayı 2, s. 34-53.
- Çelik, Hamit, “**Ortadoğu’da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi**”, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.
- Çelik, Kadir Ertaç, “Syrian Corridor to the West”, **Region Plus**, No: 307, 28.01.2016, s. 15-23.
- Dalgıç, Gökçe, “Soğuk Savaştan Bugüne ABD ve ‘Petrolcü’ Müttefikleri”, **Avrasya Dosyası**, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt: 8, Sayı: 4, s. 270-293.
- Davison, Roderic H., “Where Is The Middle East?”, **Foreign Affairs**, 1959-1960, Vol:38, s. 665-675.
- Dursun, Davut, “Ortadoğu Neresi? Subjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi”, **Stradigma**, Sayı:10, Kasım 2003, s.1-15.
- Erhan, Çağrı, “ ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, (ed.) Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 522-576.
- Falk, Richard, “Libya After Qaddafi,” **Nation**, Cilt 293, Sayı 20, 2011, S. 1-8.

- Gani, Jasmine, "Pan-Arabism vs. US Exceptionalism: Ideology in US-Syrian Relations", *Political Studies Association 58. Annual Conference*, 1-3 April 2008.
- Gözen, Ramazan, "ABD'nin Irak'ı İşgali: Yeni Muhafazakâr/Demokratik Emperyalist Bir Proje", *II. Körfez Savaşı*, (der.) Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin, Ankara, Platin Yayınları, 2006, s. 33-37.
- Gürses, Emin, "NATO ve Genişletilmiş (Büyük) Orta Doğu Projesi: Hattı Savunmadan Sathı Savunmaya", *Jeopolitik*, Yıl:3 Sayı:11, Yaz 2004, s.60-86.
- Hazar, Mehmet, "Irak Türkmenleri'nin Dünü ve Türkçesi", *Turkish Studies/Turkoloji Araştırmaları*, İlkbahar 2007, 2/2, s. 358-365.
- Hill, Fiona, "Seismic Shifts in Eurasia: The Changing Relationship Between Turkey and Russia and its Implications for the South Caucasus", *Journal of Southeast European & Black Sea Studies*, 2003, vol. 3, no. 3, s.55-75.
- Kasım, Kamer, "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası A.B.D.-İsrail İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, ABD Özel Sayısı, Cilt 6, Sayı 2, Yaz 2000.
- Keskin, M. Hakan, "Nükleer Krizde AB'nin İran Politikaları: Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 9, Sayı 34, 2013, s. 87-118.
- Kona, Gamze Güngörmüş, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, Antalya, 2004, s.113-138.
- Kona, Gamze Güngörmüş, "Yeni Orta Doğu", *Görüş Dergisi*, Sayı 55, No. 54, 2003, s. 16-25.
- Köylü, Murat, "Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Türkiye ve Suriye", *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 2015, s. 85-100.
- Kurubaş, Erol, "Türkiye-Suriye-İran Arasındaki İşbirliği Çabalarının Analizi ve Ortadoğu'daki Güç Dengelerine Etkisi", *Avrasya Dosyası*, ASAM Yayınları, Cilt: 9, Sayı: 4, 2003, s.204-219.
- Laçiner, Sedat, "Ortadoğu diye bir Yer Var mı", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3, Sayı:10, Ankara, 2007, s.153-155.
- ORSAM Rapor, "*Irak'ta Türkmen Varlığı*", Rapor no: 33, Mart 2011.
- Semiz, Yaşar, AKGÜN Birol, "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9, 2005, s. 163-181.
- Şen, Yağmur, "Suriye'de Arap Baharı", *Yasama Dergisi*, 23, s. 55-79.
- Telci, İsmail Numan, "Devrim Sonrası Mısır'da Güç Mücadelesi: "İslamcı İktidar vs. Seküler Muhalefet", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 49, Ocak 2013, s. 79-89.

Tepeciklioğlu Onur, Tepeciklioğlu Elem Erice, “Teoriden Pratiğe: Suriye Krizi ve Uluslararası Toplum”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 70, No 1, 2015, s. 163-193.

Topal, Ahmet Hamdi, “İsrail’in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı”, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Cilt 32, Sayı 1, 2012.

Tür, Özlem, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz-Davos ve Sonrası”, Ortadoğu Analiz, Cilt 1 Sayı 11, Kasım 2009.

Ulutaş, Ufuk, KANAT Kılıç Buğra ve ACUN Can, “Sınırları Aşan Kriz Suriye”, *SETA Analiz*, Sayı 120, Mart 2015.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, “Kaddafi Sonrası Libya’da Siyasal Dönüşüm”, *Akademik Ortadoğu*, 2013, Cilt 7, Sayı 1, s. 1-13.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, “Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Dünya Düzeni”, *Akademik Bakış*, Sayı 17, Temmuz-Ağustos-Eylül 2009, s. 1-14.

بيومي علاء, “العربي والعالم أوباما باراك”, *مركز لبحرية الدراسات*, Katar, 2008. BAYOUMI Alaa, “Arap dünyası ve Barack Obama”, *Al Jazeera Çalışmaları Merkezi*, Katar, 2008.

İNTERNET KAYNAKLARI

ABD ile Kerkük Mesaisi, *Radikal Gazetesi*, 11.04.2003, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=71747>, e.t. 12.03.2016.

ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi, <http://www.whitehouse.gov/administration/eop/nsc/>, e.t. 21.02.2015.

Altınkaş, Evren, “Suriye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri”, file:///C:/Users/user/Downloads/Tarih_Boyunca_Suriye-ABD_Iliskileri_Kita.pdf, e.t. 18.10.2016.

Arms transfers and military spending, *Sipri*, <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-transfers-and-military-spending>, e.t. 27.02.2015.

Barak Obama, *Sabah Gazetesi*, <http://www.sabah.com.tr/barack-obama>, e.t. 17.01.2016.

Barak Obama’nın İlk Röportajı, *Dünya Bülteni*, <http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haber&ArticleID=64993>, e.t. 18.01.2016.

Barkın, Tolga Şardan, “PKK’dan Dağlıca Baskını: 12 Şehit”, <http://www.milliyet.com.tr/2007/10/22/guncel/agun.html>, e.t. 11.03.2016.

BM 1441 sayılı kararı, Resolution 1441 (2002), S/RES/1441 (2002), <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/682/26/PDF/N0268226.pdf?OpenElement>, e.t. 17.03.2016.

- BMGK 1973 sayılı kararı, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1973\(2011\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1973(2011)), e.t. 20.04.2016.
- Broader Middle East/N. Africa Partnership, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/06/20040609-30.html>, e.t. 15.02.2016.
- BUSAM, “ABD’nin Irak’tan Çekilme Süreci Ve Bölge Dinamikleri Açısından Değerlendirilmesi”, İstanbul 2009, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/080109abd-iraktan-cekilme-sureci.pdf>, e.t. 27.02.2016.
- Dünya Ham Petrol Rezervleri, **T.C. Petrol İşleri Genel Müdürlüğü**, http://www.pigm.gov.tr/dunya_tablo/dunya_ham_petrol_rezervleri.xls, e.t. 17.12.2015.
- Erhan, Çağrı, “ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, <http://www.stadigma.com/türkçe/Kasım2003/vizyon>, e.t. 04.12.2014.
- Etnich Groups in Iraq, **CIA Factbook**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>, e.t. 15.02.2016.
- G-8 Plan of Support for Reform, 9 Haziran 2004, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/06/20040609-29.html>, e.t. 22.01.2016.
- Gilmore, Gerry J., “Dissapointed Wolfowitz Still Supports U.S-Turkey Defence Ties”, **U.S. Department of Defense**, <http://www.defenselink.mil/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=2572>, e.t. 21.02.2016.
- Gordon, Philip H., “America’s Partnership with Turkey Is Still Valuable”, **Herald Tribune**, 06 Ağustos 2003, http://www.brookings.edu/opinions/2003/0806europe_gordon.aspx, e.t. 13.01.2016.
- Güvenç, Duygu, “İsrail’den Türkiye’ye Alçak Koltuk Ayıbı”, Sabah Gazetesi, 13.01.2010.http://www.sabah.com.tr/gundem/2010/01/13/israilden_turkiyeye_alcak_koltuk_ayibi#, e.t. 15.10.2016.
- Hangi lider nereye sığındı, **NTV**, 28.12.2012, <http://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/hangi-lider-nereye-sigindi,XZgfb8wAkU6koWBq47gdEQ>, e.t. 12.04.2016.
- İran Devrimi ve Dış Politika Dinamikleri, **International Middle East Peace Research Center**, <http://www.impr.org.tr/iran-devrimi-ve-dis-politika-dinamikleri/#.UfDS09Lw139> e.t. 19.03.2016.
- Kakutani, Michiko, “Surveying a Global Power Shift”, **The New York Times**, http://www.nytimes.com/2012/01/30/books/strategic-vision-by-zbigniew-brzezinski.html?_r=0, e.t. 22.04.2016.
- Kanat, Kılıç Buğra, “Amerikan Dış Politikasının Bir Darbeyle İmtihani”, 10 Temmuz 2013, <http://setav.org/tr/abd-dis-politikasinin-bir-darbeyle-imtihani/yorum/6900>, e.t. 19.04.2016.

- Keyman, Fuat, “3 Temmuz 2013, Saat 19:51, Mısır’da Darbe Oldu, Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/3-temmuz-2013-saat-19-51-/siyaset/ydeta/y/1732360/default.htm>, e.t. 18.04.2016.
- Kök, Recep, “ABD’nin Orta Doğu Projesi ve Enerji Koridorlarının Merkezinde Türkiye”, <http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/ortadogu.pdf>, s.2, e.t. 02.01.2016.
- Krauthammer, Charles, “The Bush Doctrine: ABM, Kyoto and the New American Unilateralism”, **The Weekly Standard**, Vol:6, No:36, 04.06.2001, http://www.weeklystandard.com/Content/Protected/Articles/000/000/000/474abspwasp?no_pager=1, e.t.14.02.2016.
- Libya’da göstericiler ‘öfke günü’ne hazırlanıyor, **BBC**, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/02/110217_libya_dayofanger.shtml, e.t. 19.04.2016.
- Mısır’da Mursi’ye Darbe, **Aljazeera**, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misirda-mursiye-darbe>, e.t. 18.04.2016.
- Öztürk, Tuğçe Ersoy, “ABD’nin Yumuşak Güç Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası”, <http://kamudiplo.masisi.org/pdf/abdninyumusaguckullanimi.pdf,s.4>, e.t. 15.12.2015.
- Protests Take Aim at Leader of Libya, **The New York Times**, http://www.nytimes.com/2011/02/17/world/middleeast/17libya.html?_r=2, e.t. 19.04.2016.
- T.C. 1982 Anayasası md. 96, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, e.t. 20.11.2016
- Tartışmalı tezkere reddedildi, **Hürriyet**, 1 Mart 2003, <http://www.hurriyet.com.tr/tartismali-tezkere-reddedildi-130976>, e.t. 19.02.2016.
- Türk, Gökhan, “Davos Krizi ve Ortadoğuya Yansımaları”, BİLGESAM, <http://www.bilgesam.org/incele/1330/-davos-krizi-ve-ortadogu%E2%80%99ya-yansimari/#.WDx9cdWLTIU>, e.t. 15.10.2016.
- Türkiye’nin Başına Çuval Geçirildi, **Hürriyet**, 07.07.2003, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-nin-basina-cuval-gecirildi-158260>, e.t. 21.02.2016.
- U.S. Deputy Secretary of Defense Paul Wolfowitz, Remarks for the Turkish Economic and Social Studies Foundation”, **TESEV**, Conrad Hotel-İstanbul, 14 Temmuz 2002, s.7, http://www.tesev.org.tr/eng/events/etk_paulw14072002.php, e.t. 03.08.2015.
- Yılmaz, Sait, “ABD Monroe Doktrini’ne Dönebilir mi?”,http://usam.aydin.edu.tr/analiz/ABD_MONREO_DOKTRINI_NE_DoNEBiLiR_mi.pdf, e.t.21.01.2016.
- Yılmaz, Sait, “ABD’nin Yeni Ortadoğu ve İran Politikası ile İlgili Öngörüler”, https://www.academia.edu/7648074/ABDnin_Yeni_Ortado%C4%9Fu_Politikas%C4%B1_ve_%C4%B0ran, e.t. 10.10.2016.

مركز دراسات العربة لمعصرة , جامعة جورج تاون , "العراق وامريكا الى اين " , خبيرالدين حسيب ,
Mayıs 2006, [http://www.caus.org.lb/ Attachments/Iraq_and_USA.pdf](http://www.caus.org.lb/Attachments/Iraq_and_USA.pdf), e.t.
15.11.2016. HASIB Khairuddin, "Irak ve Amerika Birleşik Devletleri Nereye",
Georgetown Üniversitesi, *Çağdaş Arap Araştırmaları Merkezi*, Mayıs, 2006.

30 Yıl Sonra Biraktı, *Akşam Gazetesi*, <http://www.aksam.com.tr/dunya/30-yil-sonra-birakti--19485h/haber-19485>, e.t. 18.04.2016.

